



İNSANİ TUTUMLAR BAĞLAMINDA EMANET BİLİNCİ

2024
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ETİK DEĞERLER (DİSİPLİNLERARASI)

Nalan BÜLBÜLER

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

İNSANİ TUTUMLAR BAĞLAMINDA EMANET BİLİNCİ

Nalan BÜLBÜLER

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Etik Değerler (Disiplinlerarası) Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK
Şubat 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	13
1. EMANET KELİMESİ VE ANLAMI	14
1.1. Emanet Kelimesi ve Anlamı.....	14
2. EMANET BİLİNCİNİN İLİŞKİLİ OLDUĞU KAVRAMLAR.....	18
2.1. Güven.....	18
2.2. Sorumluluk.....	23
2.3. Saygı.....	28
3. İNSANİ TUTUMLARI BELİRLEYEN TEMEL YÖNELİMLER.....	33
3.1. Emanet Görme Yönelimi.....	33
3.1.1. Bireyin Kendisine Yönelik Emanet Algısı.....	37
3.1.1.1. Beden Sağlığı.....	37
3.1.1.2. Ruh Sağlığı	42

3.1.1.3. Akıl.....	49
3.1.1.4. Kendini Gerçekleştirme	52
3.1.2. Bireyin Ötekine Yönelik Emanet Algısı	56
3.1.2.1. Doğaya Yönelik Tutumlar	58
3.1.2.2. Hayvanlara ve Cansız Varlıklara Yönelik Tutumlar.....	75
3.1.2.3. İnsana Yönelik Tutumlar.....	81
3.2. ‘Sahip Olma’ Yönelimi	98
3.2.1. İnsanı Sahip Olma Yönelimine Götüren Unsurlar	102
3.2.1.1. Hırs	102
3.2.1.2. Bencillik.....	106
3.2.1.3. Kıskançlık.....	109
3.2.1.4. Kanaatkâr Olmama	113
3.2.1.5. İsraf.....	116
3.2.2. Modernleşmenin Sahip Olma Yönelimine Etkileri.....	119
SONUÇ	124
KAYNAKÇA.....	128
ÖZGEÇMİŞ	138

TEZ ONAY SAYFASI

Nalan BÜLBÜLER tarafından hazırlanan “İNSANİ TUTUMLAR BAĞLAMINDA EMANET BİLİNCİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

Tez Danışmanı, Etik Değerler (Disiplinlerarası) Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Etik Değerler (Disiplinlerarası) Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 31/02/2024

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Muammer CENGİL (HİTÜ)

Üye : Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ (KBÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Nalan BÜLBÜLER

İmza :

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, emanet bilinci ve bu bilincin tutumsal yansımaları ele alınarak insan davranışlarını etkileyen iki temel yönelim olan sahip olma ve emanet görme yöneliminin varlıkla olan ilişkilere yansımaları araştırılmıştır. Dinin varlıkla olan ilişkilerde özellikle emanet görme yönelimini ön plana çıkartması sebebiyle araştırmada dini referanslara da atıfta bulunulmuştur. Zira insanın çevresiyle kurduğu ilişkide hangi yönelime göre hareket ettiğinin bilincinde olması kadar bu bilincin şekillenmesinde inancın etkisini fark etmesi de büyük önem arz etmektedir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde emanet kelimesi ve anlamı, emanet bilincinin ilişkili olduğu kavramlar ele alınmıştır. İkinci bölümde ise insani tutumları belirleyen temel yönelimlerden emanet görme yöneliminin bireyin kendisine ve kendisi dışındaki varlıklara yönelik tutumları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Beden sağlığı, ruh sağlığı, akıl ve kabiliyetlerinin bireyin öncelikli olarak koruması gereken emanetler olduğu vurgulanan ikinci bölümde ayrıca bireyin kendisi dışındaki varlıklara yani ötekine yönelik emanet algısı da irdelenmiş, bu bağlamda tabiattaki canlı ve cansız varlıklara yönelik tutumları ele alınmıştır. Bu anlamda insana yönelik tutumlar bağlamında ailenin ve komşuluk ilişkilerinin yanı sıra verilen sözlerin, tutulan sırların ve makam mevkinin de emanet algısı açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

Son bölümde sahip olma duygusunu besleyen hırs, bencillik, kanaatkâr olmama ve israf etme gibi olumsuz tutum ve davranışların sonuçları üzerinde durulmuştur. Nitekim bu tür duygular ve bu duyguların etkisiyle ortaya çıka davranışlar, insanın sahip olma, mülk edinme, çevresine hükmetme gibi istek ve tutumlarını besleyici nitelik arz etmektedir. Bu duygu ve davranışların makul şekilde aşırıya kaçmayan hali insanın gelişimine, dünya yaşantısındaki varlığına katkı sağlarken, itidalden uzak halleri insanın hem kendisi hem de çevresindekilerle ilişkilerini bozmakta, huzur ve güven ortamının önünde set olmaktadır. Araştırmada üzerinde durulan konulardan biri de modernleşmenin sahip olma yönelimini hızlandırıcı etkileridir.

Bu çalışmada desteğini her daim yanımda hissettiğim, hayatıma kıymetli görüşleriyle ışık tutan, umudumu besleyen danışman hocam Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN'a teşekkür ederim. Bu süreçte beni cesaretlendiren, hayatımı kolaylaştıran ve motivasyonumun devamını sağlayan biricik eşim Mevlt BÜLBÜLER'e ve bana hep inanan ve güvenen, arkamda varlıklarını hissettiğim sevgili aileme teşekkür ederim.

Nalan BÜLBÜLER

ÖZ

Araştırmada emanet kavramının anlamsal içerikleri ve bu içerikler bağlamında kendisi ve çevresiyle kurduğu ilişkiler ele alınmıştır. Araştırmada, insani tutumları belirleyen yönelimlerden biri olan emanet görmenin, insanın kendisine ve ötekine yönelik tutumlarını nasıl etkilediği değerlendirilmiş, sahip olma yönelimi ve bu yönetime götüren unsurların sahip olma üzerindeki etkisi ortaya koyulmak istenmiştir. Araştırmada insanın başta kendi varlığının, yakın çevresinin, kendisine verilen imkanların, tabiat ve içindeki varlıkların kendisine birer emanet olarak verildiğine dikkat çekilmiştir. İnsanın, kendisi başta olmak üzere varlıklarla olan ilişkilerinde yaşadığı pek çok probleminin, sahip olma yöneliminin etkisiyle ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Dini duygu ve düşüncenin, insanın her türlü tutumunu etkilediğine dikkat çeken bu araştırmada, insanın yeryüzünde halife olarak görevlendirilmesinin, ona varlıkları birer emanet olarak görme sorumluluğu yüklediğini ve bu bağlamda huzur, güven ve saygının hâkim olduğu bir toplum oluşturma ortamını geliştirdiği ifade edilmiştir. Nitel bir yaklaşımla ele alınan bu araştırmada, dokümantasyon tekniği ile ulaşılan veriler analize tabi tutularak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik; Emanet; Emanet Bilinci; Sahip Olma; Din.

ABSTRACT

In this study, the semantic contents of the concept of trust and the relationships that people establish with themselves and others in the context of these contents has been discussed. This study focuses on understanding the relationship that humans establish with their environment in terms of the orientations of "having" and "considering something as a trust" and it also aims to reveal the impact of having and the elements that lead to this orientation on having. The study draws attention to the fact that primarily human's own his close environment, the opportunities given to him, nature and everything within the nature are entrusted to him. It has been concluded that many problems that people experience in their relationship with other beings, especially with themselves, appear to the influence of tendency to possession. The study which emphasizes that religious feelings and thoughts affect all aspects of human behavior, states that the assignment of humans as caliphs on earth imposes the responsibility of seeing entities as a trust. In this context, it is expressed that this responsibility fosters an environment of peace, security and respect aiming to create a society where these elements prevail. In this study, through a qualitative approach, data obtained through documentation technique were subjected to analysis and interpretation.

Keywords: Ethic; Trust; Trust Consciousness; Having, Religion.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	İnsani Tutumlar Bağlamında Emanet Bilinci
Tezin Yazarı	Nalan BÜLBÜLER
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	31/01/2024
Tezin Alanı	Disiplinlerarası Etik Değerler
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	138
Anahtar Kelimeler	Etik; Emanet; Emanet Bilinci; Sahip Olma; Din

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Concept Of Trust Consciousness İn The Context Of Human Attitudes
Author of the Thesis	Nalan BÜLBÜLER
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Dr. Zeynep ÖZCAN
Status of the Thesis	Master's Thesis
Date of the Thesis	31/01/2024
Field of the Thesis	Interdisciplinary Ethical Values
Place of the Thesis	UNIKA / IGP
Total Page Number	138
Keywords	Ethic; Trust; Trust Consciousness; Having, Religion

KISALTMALAR

Çev.	: Çeviren
s.	: Sayfa
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Tema Vakfı	: Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmada emanet kavramının anlamsal içerikleri ve bu içerikler bağlamında insanın kendisi ve çevresiyle kurduğu ilişkiler ele alınmıştır. Genel olarak insani tutumlar bağlamında emanet bilincinin ele alındığı araştırmada insan davranışlarını etkileyen temel yönelimlere atıfta bulunulmuştur.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı, emanet bilinci ve bu bilincin tutumsal yansımalarını ele alarak insan davranışlarını etkileyen iki temel yönelim olan sahip olma ve emanet görme yöneliminin varlıkla olan ilişkilere yansımalarını ortaya koymaktır. Emanet bilincinin tutum ve davranış anlamındaki kapsayıcılığının da incelendiği araştırmada zaman zaman dini referanslara atıfta bulunulmuştur. Bu bağlamda dini anlayıştan beslenen emanet görme eğiliminin insanın kendisi ve çevresiyle olan ilişkilerine nasıl yansıdığı anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca sahip olma duygusunun yoğun olduğu bir anlayışta bu duygunun bireyin yaşantısında nasıl izler bıraktığı da araştırılacak konular arasındadır.

Literatür incelemesi yapıldığında emanet kavramını, İslam hukuku, tasavvuf, tefsir ve hadis ilmi açısından ele alan çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan farklı olarak sahip olma ve emanet görme yönelimi açısından insanın kendisi ve çevresiyle olan ilişkilerinin incelendiği bu araştırmanın, bu yönüyle literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Nitel bir yaklaşımla ele alınan araştırmada verilere doküman analizi tekniği ile ulaşılmıştır. Doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır.¹ Bu süreç ayrıca, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesi olarak da tanımlanmaktadır.²

¹ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.183.

² Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2000, s.140.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ

AraŐtiranın temel problemi, emanet kavramının anlamsal sınırlarının insan-varlık ilişkilerinde hangi noktaya ulaştığı ve sahip olma y6nelimi ile emanet g6rme y6neliminin kişinin kendisine ve 6tekine y6nelik tutumlarında nasıl bir etkiye sahip olduğu sorusudur. Bu temel problem 6er6evesinde ayrıca d6nya 6apında yaşanan pek 6ok sorunun bu y6nelimlerle ilişkisi ele alınacaktır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN G66L6KLER

Emanet kavramı farklı disiplinler tarafından incelenmiŐ olsa da konuya psiko-sosyal perspektiften bakıŐın az oluşu kaynak anlamında bir sınırlılığı beraberinde getirmektedir.

1. EMANET KELİMESİ VE ANLAMI

1.1. Emanet Kelimesi ve Anlamı

Emanet kelimesi, güvenmek, korku ve endişeden emin olmak anlamındaki e-m-n ن م ن kökünden türemiştir. İnsanın güvenilir olma durumunu ifade eden emanet kelimesi,³ güvenilir bir kimseye koruması için geçici olarak verilen şey anlamına da gelmektedir.⁴ Fıkhi açıdan emanet, korumak üzere verilen malı ve akdi ifade etmektedir. Bu anlamda emanet ‘vedia’ kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁵ Allah’ın insanlara farz kıldığı şeyler de emanet kapsamındadır.⁶ İngilizcede “trust” kelimesiyle ifade edilen emanet, emniyet, güven, itimat, güvenilen şahıs ya da şey gibi anlamlara gelmektedir.⁷

Arapça ن م ا kökünden gelen kelimeler Kur’an-ı Kerim’de 879 yerde geçmekte ve pek çok ayette emanet anlamında kullanılmaktadır.⁸ ن م ا kökünden mastar olan emanet kelimesi, başkalarının hukukuna emniyet etmek demektir.⁹ Kur’an’da emanet kelimesinin, iki yerde tekil, dört yerde çoğul olarak, dini yükümlülük, yöneticilik, malın idaresi gibi görev ve sorumluluklar anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.¹⁰

Irz ve namus gibi manevi değerler de emanet kapsamındadır. Kur’an-ı Kerim’de geçen emanet kelimesini yorumcular “Allah’a, kendine ve halka ait bütün haklar” şeklinde yorumlamaktadır.¹¹ İnsanın Rabbine, kendine ve halka karşı üç çeşit emaneti vardır. Öncelikle Rabbine karşı emanete riayeti, emir ve yasaklarına ve şeri kanunlara uymasıdır. Kendine karşı emaneti kendisi için en faydalı ve iyi olanı seçmesi, öfke ve nefsin arzularına uymaması, kendisini zarara sokacak şeylere düşmemesidir. Halka karşı emanet ise hukuklarını gözetmek, alışverişte aldatmamak, karı kocanın birbirlerine karşı

³ İsmail Karagöz, *Kur’an’dan Öğütler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s.371.

⁴ Ali Seyyar, *Ahlak Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2003, s.120.

⁵ İsmail Karagöz ve İbrahim Paçacı, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s.145.

⁶ Arif Erkan, *El- Beyan Arapça- Türkçe Büyük Sözlük*, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006, s.430.

⁷ Robert Avery vd., *İngilizce- Türkçe Redhouse Sözlüğü*, İstanbul: Sev Matbaacılık Yayıncılık, 27. bs., 1998, s.1055.

⁸ Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’an Sözlüğü*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015, s.101-102.

⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, 1942, s.3934-3935.

¹⁰ Karagöz ve Paçacı, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.145.

¹¹ Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, s.84.

namuslarını korumaları, çocukların terbiyesine dikkat etmeleri, alimlerin halkı hakka, dünya ve ahirette faydalı olana sevk etmeleridir.¹²

İslam literatüründe emanet kavramının, kira, ortaklık, ücret gibi maddi hakları, iman, ibadet gibi dini vazifeleri; beden ve ruh sağlığı, servet, makam ve mevki gibi olanak ve kabiliyetleri; sözleşmeleri; mesken ve aile mahremiyetine saygı, nimete teşekkür, selama karşılık verme, sırların muhafazası gibi dini, ahlaki ve sosyal ilke ve kuralları kapsadığı görülmektedir.¹³

Ragıb El-İsfahani'ye göre emanetten maksat kelime-i tevhit, adalet, alfabe harfleri ve akıldır.¹⁴ Emanet çeşitleri; maddi varlıklar, ilahi emir ve yasaklar, vazifeleri hakkıyla yapmak ve sırları korumaktır.¹⁵

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk.”¹⁶ ayetinde geçen emanet kelimesi sorumluluk anlamında kullanılmaktadır.¹⁷ Göklerin, yeryüzünün ve dağların yüklenmekten çekindikleri emanet, taat ve farizalar yani namaz, oruç, hac, zekat ve benzeri şeri mükellefiyetlerdir. Allah'ın farizalarını eda ettiklerini, onlara inandıklarını dilleriyle söyleyen ancak gerçekte küfrü gizleyen münafıklarla, tanrılarla putlara taparak şirk koşan müşriklerin azaba uğraması için insan emaneti yüklenmiştir. Allah, mümin erkek ve kadınları ise taatine döndürerek yüklediği emaneti eda ettirecektir.¹⁸ Emanet dinin bütün görevlerini kapsamaktadır. Emanet, Allah'ın kullarına emanet olarak verdiği farzlardır.¹⁹ Mevdudi'ye göre bu ayette emanet, yeryüzünde insana verilmiş olan hilafet görevidir. Emanet Allah tarafından insana verilen şan, şeref ve rütbedir. Kıymetini bilemeyenler, aklını Allah'ın rızası doğrultusunda kullanmayanlar ve emanete zulmedenler zalim ve cahil olarak nitelendirilmiştir.²⁰ Aslan'a göre insanın emaneti yüklenmesi, zalim ve cahil olduğunun farkında olarak kimliğine yakışmayan sıfatlardan kurtulma amacıyladır. İnsan emanete riayet ettikçe olumsuz sıfatlardan kurtulurken,

¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, s.1371-1372.

¹³ Karagöz ve Paçacı, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.145.; Ali Toksarı, Emanet, TDV İslam Ansiklopedisi, 11. cilt, 1995, s.82.

¹⁴ Ragıb El- İsfahani, *Müfredat*, Çev. Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 2018, s.153-154.

¹⁵ Seyyar, *Ahlak Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, s.120.

¹⁶ Ahzab 33/72.

¹⁷ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, s.102.

¹⁸ İmam Taberî, *Taberî Tefsiri*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Ümit Yayıncılık, 1995. s.1845-1846.

¹⁹ Kurtubi, *El Camiu Li Ahkami'l-Kuran*, Çev., M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, c. 14, 2002, s.202-203.

²⁰ Vehbi Karakaş, *Kuran ve Hadisler Işığında Emanet*, İstanbul: Zafer Yayınları, 1995, s.60-61.

hiyanet edenler mevcut sıfatlarıyla yaşamaya devam etmektedirler.²¹ İnsanın halife sıfatının gereği olarak yeryüzünde ahlaka dayalı bir sosyal düzen kurma görevi Kur'an'da emanet olarak tasvir edilmiştir.²²

Müminun suresinde yer alan emanet kelimesi ise Allah, toplum ve bireylerin kişilere verdiği her şeyi, Allah'ın insanlarla ve insanların birbirleriyle yaptıkları tüm anlaşma, sözleşme ve ahitleşmeleri kapsamaktadır.²³

İmam Kurtubi'ye göre ise emanet, Allah'ın kullara emanet olarak verdiği amellerdir. Bu amellerin yapılmasıyla bireyin hakkının engellenmeyeceğinden yana kendisini güven içerisinde görmesi sebebiyle amellere emanet adı verilmiştir.²⁴ İnsana yüklenen emanet, en geniş anlamda varlık, en özel anlamda ise kulluktur.²⁵ Allah'a kulluk duygusu olan emanet, doğuştan insanların kalbinde mevcut olup, insanın yetiştiği çevrede eğitimle ortaya çıkarılmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Kur'an ve sünnetin öğretilmesiyle yaratılıştan verilen bu yeteneğin gelişmesi sağlanabilmektedir.²⁶ Kur'an'a göre emanet, insanın iradesiyle yerine getirmekle sorumlu olduğu vazifelerin toplamıdır. İnsan Allah'a kulluk emanetini yüklenmiştir.²⁷ Alimlerin çoğunluğuna göre şeri tekliflerin esası konumundaki "la ilahe illallah" bütün insanlığa emanet olarak verilmiştir.²⁸

Emaneti koruyarak asla ihanet göstermeyenlere emin denilmektedir.²⁹ Peygamberlerin sıfatlarından olan emanet, aldıkları vahyi değiştirmeden ve ilave etmeden aynı şekilde tebliğ etmeleridir.³⁰ Peygamberimize gençliğinde El-Emin denilmiştir. Emin, kendisine emniyet olunan, emanet edilen kimse anlamına gelmektedir.³¹ Yazır'a göre emanetin gereği yerine getirilmediğinde bunun neticesi

²¹ Ömer Aslan, "Kur'an'daki Emanet Kavramına Farklı Bir Bakış," *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, 7 (2007), s.38-40.

²² Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara: 1998, s.51.

²³ Ebu'l A'la el-Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1987, s.368.

²⁴ Kurtubi, *El Camiu Li Ahkami'l-Kuran*, s.19-20.

²⁵ İhsan Fazlıoğlu, *Kendini Bulmak*, İstanbul: Papersense Yayınları, 2015. s.47.

²⁶ Muhammed Osman Necati, *Hadis ve Psikoloji*, Çev., Mustafa Işık, Ankara: Fecr Yayınları, 2000.s.37.

²⁷ Hüseyin Certel, *Kur'an'da İnsan*, Isparta: Tuğra Matbaası, 2000, s.8-9.

²⁸ Karakaş, *Kur'an ve Hadisler Işığında Emanet*, s.27.

²⁹ Yusuf Ziya Çağlı, *Emanet Denilen Fazilet*, Sebül'r-Reşad, XII. cilt, 298. sayı, İstanbul: 1959, s.375.; Seyyar, *Ahlak Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, s.120.

³⁰ Karagöz ve Paçacı, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.145.

³¹ A. Adıvar vd., *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987, 4.bs., s.258.

hıyanet ve rezillik olmaktadır.³² Hıyanet, ‘gadr etmek’ ve bir şeyi saklayıp gizlemek demektir.³³ Emanete hıyanet; insanın kendisine verilen bir emaneti layıkıyla koruyamaması, ihmal ve dikkatsizlik ya da kasti bir tutum sergilemenin sonucunda bir emanete zarar verme veya ona zarar verilmesine göz yummak demektir.³⁴ Hıyanet emanet kelimesinin zıddıdır. Emanete hıyanet, ahde vefa göstermemek, sözleşmelere aykırı davranmak, hak yemek, hukuku çiğnemek ve görev ve sorumlulukları yerine getirmemektir.³⁵ İslam dinine göre emanete hıyanet edenler imansız ve münafık sayılmaktadırlar.³⁶

Sığıntı, yetim ve öksüz çocuklara “emanetullah”, devlet dairelerine ise “Şehremaneti” ismi verilmiştir.³⁷ Ayrıca Osmanlıcada emanet, Başkanlık, Belediye Başkanlığı, Rektörlük anlamına gelmektedir.³⁸

Emanet kelimesinin tanımlarına ve içeriğine bakıldığında bu kavramın özellikle dini literatürde insanın kendisi ve çevresinde bulunan her şeyi korumasını, özen göstermesini ve sorumluluk üstlenmesini ifade eden geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu söylenebilir.

³² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, s.3935.

³³ İmam Kurtubi, *El Camiu Li Ahkami'l-Kuran*, s.19.

³⁴ Seyyar, *Ahlak Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, s.120.

³⁵ Karagöz, *Allah Kelamı Kur'an'ın Hedefi Örnek Müslüman Örnek Toplum*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020. s.133.

³⁶ Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, s.84.

³⁷ İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın ve Hamza Zülfikar, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988, 8.bs., s.704-705.

³⁸ Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Derin Yayınları, 2003, s.318.

2. EMANET BİLİNCİNİN İLİŞKİLİ OLDUĞU KAVRAMLAR

2.1. Güven

Güven kelimesi sözlükte bir şeye inanmaktan, dayanmaktan, bel bağlamaktan gelen rahat ettirici duygu, inanç, güvenç, itimat, tehlike bulunmama durumu, güvenlik, emniyet, asayiş anlamlarına gelmektedir.³⁹

Güven, korku, şüphe ve kuşku duymaksızın inanma ve bağlanma duygusudur.⁴⁰ Özünde beklenti ve inancı taşıyan güven kavramı, bireyin karşı taraftan adaletli, ahlaki kurallara uygun davranışlar göreceğine dair inancını temsil etmektedir. Toplumsal açıdan güven ise, toplumu oluşturan bireylerin ortak normlara dayalı, dürüst, iş birliğine uygun davranışlar sergilediği bir toplumda meydana gelen beklentilerdir. Bireyin, başkasının söz, davranış ve kararlarından emin olarak bunlara uygun hareket etme isteği güveni oluşturmaktadır. Güven duyan kişide güvenme eğilimi arttıkça güvenilen birey hakkında bilgiye ihtiyaç hissetmeksizin güven gerçekleşmektedir.⁴¹

Güven karakter ve yetkinliğin işlevi konumundadır. Karakter, bireyin bütünlüğünü, güdülerini, bireylere yönelik niyetleri içermektedir. Yetkinlik ise, bireyin yeteneklerini, becerilerini, elde ettiği başarıları içermektedir. Karakter kadar ön planda tutulmasa da güvenin inşasında yetkinlik de karakter kadar önem arz etmektedir. İçten ve dürüst olduğuna inanılan ancak giriştiği işlerden sonuç elde edemeyen bir insana tam olarak güven duyulması mümkün olmamaktadır. Aynı şekilde müthiş beceri ve başarılarla sahip bir insan dürüst özellikte değilse ona da güven duyulması zordur.⁴²

Güven duygusu, insanın doğasında var olan ve çevresinin desteğiyle gelişen bir görünüme sahiptir.⁴³ İnsan, mayasında doğuştan var olan güven duygusunu bastırmadan, yok etmeden yeterince kullanmakla, her koşul ve şartta kendisine güvenmekle sorumludur. Başarı, huzur ve mutluluğun temelinde insanın kendisine duyduğu güven yer almaktadır. Kendine güven duygusunu kaybeden kişiler, güvensizlik ve yalnızlığın birleşimiyle karamsar, ümitsiz, iş göremez, çekingen, çabuk küsen, insanlarla bağı

³⁹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Lugatı, 4. bs., 2020, s.449.

⁴⁰ Önder Göçgün, *Kültürel Değerler, Sosyal ve Psikolojik Yansımalarla İnsanın Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s.37.

⁴¹ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013, s. 209-210.

⁴² Stephen M. R. Covey ve Rebecca R. Merrill, *Her Şeyi Değiştiren Tek Şey Güven*, İstanbul: Varlık Yayınları, 2010, s.51-52.

⁴³ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 214.

çabucak koparan, asabi ruh hallerine bürünerek hiçbir şeyden hoşnut olmayan, amaçsız varlıklara dönüşebilmektedirler. İnsan kendisine güven duymayı geliştirerek yalnız kendisi ve yakınları için değil de bütün insanlığın faydasına ulaşabilme amacı ve çabası içerisinde bulunduğu huzur, başarı ve mutluluğa erişmesi mümkün olabilecektir.⁴⁴

İnsanın kendine duyduğu güven, güvenilir olmanın ve başkalarına güven duymanın temelini teşkil etmektedir. İnsan kendini ve sınırlarını kabul ederek kendine güven duymaya başlamakta, iç sesine kulak vermesiyle de bu güven şekillenmektedir. Başkalarına güven duymanın temelinde insanın kendine güvenmesi yer almaktadır. Kendine güven duymayan insan başkalarına da güvenememekte, kendisine güvenilmeyen insan başkalarına da güvenememektedir.⁴⁵

Erken çocukluk dönemlerinde oluşan temel duygulardan olan güvenin, çocukluk çağlarında doğru davranışların sergilenmesiyle sağlam temeller üzerine oturtulması mümkün olabilmektedir. Her zaman beslenmeye ve tazelenmeye ihtiyaç duyan güven duygusu beslenilmediğinde gerileyip körleşerek ruhun derinliklerinde kalıp gün yüzüne çıkamaz. Bu durumda da güven duygusunun yerini para, makam veya gücü çağrıştıran başka bir şeyin alması kaçınılmaz olmaktadır.⁴⁶ Güvensizlik duygusundan dolayı insanlarla düzeyli bir ilişki kurmayı başaramayan insanlar hissedemedikleri toplumsal destek ihtiyacını daha fazla maddi şeye sahip olarak tatmin etmeye çalışmaktadırlar. Kendini güvene almak isteyen insan, ihtiyaç duyduğu güven duygusunu vermekten uzak haldeki toplumsal şartlar nedeniyle maddi şeylere yönelmektedir. Bu yönelime sahip insanların çoğunluğunu oluşturan toplumlarda dayanışma duygusu tamamıyla ortadan kalkacak hale gelmektedir.⁴⁷

Sosyal hayatta en önemli değerlerden biri olan güvenin sağlandığı ortam ve ilişkiler insanları tatmin edici özellik gösterirken, güvensiz ortamlar bireylerin uzaklaşmasına ve ilişkilerin soğumasına neden olmaktadır. Güven, sosyal ilişkilerin sigortası olma görünümü arz etmektedir.⁴⁸ Güven insanları birbirine bağlayıcı ve bütünleştirici özelliğe sahiptir. Yapılan araştırmalara göre güvensizlik ortamı beyin üst

⁴⁴ Göçgün, *Kültürel Değerler, Sosyal ve Psikolojik Yansımalarla İnsanın Dünyası*, s.37-42.

⁴⁵ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 216-217.

⁴⁶ M. Haluk Özbay ve Şenol Göka, *Her Halde İnsan*, Ankara: Elips Kitap, 2004, s.17-18.

⁴⁷ Faruk Karaca, *Yabancılaşma ve Din Dinsel Yabancılaşmanın Sosyal Psikolojik Analizi*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021, s.53.

⁴⁸ Ali Akdoğan, *Kur'an ve Sünnetten Örneklerle Sosyal Ahlak*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, s.337.

düzyer bilişsel işlevlerini etkileyerek, öğrenme ve çözüm üretme yetisinin ve yaratıcılık yeteneğinin zayıflamasına neden olabilmektedir.⁴⁹

Karşılaşılan her kişiye duygu ve düşüncelerin açılması yanlış olmakla birlikte hangi durumda nasıl davranış sergileyeceğini kestirebildiğimiz, tutarlı davranışlar gösteren insanlar güven duygusu uyandırarak zamanla derin ve yakın ilişki kurmamıza imkân tanımaktadır. İnsan, sözlerini tutan ve beklentilerine cevap veren insanlara güvenle yaklaşmaktadır. Ahlaki değerleri ön planda tutan, karşıdakinin duygu ve ihtiyaçlarını hesaba katarak ilgi gösteren insanlar da güven uyandırmaktadır.⁵⁰ İnsanın özel problemlerini paylaşabilecek kadar güven duyduğu insanların varlığı olumsuz duyguların hafifletilmesinde yardımcı olurken, bireyin başarı ve özgüveninin artmasında da yardımcı olabilmektedir.⁵¹ İnsanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerde yalan, güven ortamının sağlanmasına engel teşkil ederken birbirlerine güven duymayan bireylerin sağlıklı ilişkiler kurması da mümkün olmamaktadır.⁵² İnsanların emaneti gözetmeye yönelik davranışlarının temelinde sahip olduğu güzel ahlaki vasıflar ve güvenilir olması yer almaktadır.⁵³

Karşıdaki kişiye değer vermek ilişkilerde güvenin temelini oluşturmaktadır. Karşıdakine güvenmek ona değer verildiği anlamına gelmektedir. Kendisine değer verilen insan, bu güvenin boşa çıkmaması için elinden gelen gayreti gösterecektir.⁵⁴ Güvenilmek, kişinin kendisine duyulan güveni boşa çıkarmaması, kural ve antlaşmalara sadık kalarak karşıdakini yanıltmamasıdır. Güven antlaşma ve kurallar konusunda üst düzey hassasiyetle işi en ideal şekilde sonuçlandırmaktır. Emanete riayet, antlaşmalara uyma gibi taraflar arasında doğruluk ve güvenin büyük önem arz ettiği davranışlarla sosyal hayatın akışı içinde bir insanın güvenilir olup olmadığını tespit etmek mümkündür.⁵⁵

Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de çizdiği toplum modelinde öne çıkardığı üç temel değerden en önde bulunanı güvendir. Güven, toplumun bütün boyutlarında ele alındığında aile bireylerinin karşılıklı güven duygusu içinde bulunmaları güvenin aile

⁴⁹ Hökeleklî, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 213.

⁵⁰ Hökeleklî, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 220-221.

⁵¹ Karaca, *Yabancılaşma ve Din Dinsel Yabancılaşmanın Sosyal Psikolojik Analizi*, s.216.

⁵² Hüseyin Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2004, s.280.

⁵³ Ali Bulut, "Kur'an'da Emanet Kavramı", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2002, s.108.

⁵⁴ Hökeleklî, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s.211-212.

⁵⁵ Akdoğan, *Kur'an ve Sünnetten Örneklerle Sosyal Ahlak*, s.335-336.

boyutuna; toplumun genç bireylere karşı güvende oluşu eğitim boyutuna; halkın ve yöneticilerin birbirlerinden karşılıklı güvende oluşu siyasi boyutuna karşılık gelmektedir. Bireyin kendine duyduğu güvenin aile ve sosyal hayatına yansımaları sosyal ahlakın içerisinde güven ahlakının oluşmasına neden olmaktadır. Aklın kullanılmadığı, bilgi için çaba sarf edilmeyen, adalet ve barışın olmadığı toplumlarda güven değeri ölü niteliktedir. Bireylerin ve grupların güven içinde bulunmadığı toplumlarda sosyal ahlakın varlığından bahsetmek mümkün olmamaktadır. Kin ve düşmanlık duygularıyla birbirlerini zor duruma sokmak için çaba sarf eden bireylerin oluşturduğu bir toplumda bireylerin ahlaklı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.⁵⁶

Değerlerle donanan bireylerden oluşan toplumlarda yaşayanlar, sosyal değerler hususunda hissettikleri bağımlılık nedeniyle sosyal hayattaki işleyişte duruş, hareket ve davranışlarıyla güven verici şekilde davranmaya meyletmektedirler. Böylece birey ve toplumda hissedilen güven sebebiyle sosyal ortamda huzur ve mutluluğun artması sağlanmış olmaktadır. Toplumun yapısında değerlerin hâkim olması, kötü niyetli ve kötü davranışlar sergileyen insanlar üzerinde olumlu etki oluşturmaktadır. Değerlerin ön planda olduğu bir toplumda kötü davranışlar kınama ve ayıplamayla karşılanacağından değerler, bu tip davranışların sergilenmesini önleyici nitelik arz etmektedir. Güvenilirlik, düzensizlik ve karmaşanın önlenmesinde, sosyal yapıdaki huzurun sağlanmasında olumlu etkide bulunmaktadır.⁵⁷

Güven, toplumları bir arada tutan, toplumsal barışı sağlayan bir ilkedir. İnsan kendisini yüksek değerlerle donatıp onları gerçekleştirdiğinde doğal bir varlık olma niteliğini ruhsal varlık olmaya yükseltmektedir. Ruhsal varlık olma halinin insana kattığı ahlaki nitelikler eylemlere yansıdığı ölçüde insan ahlaki kişiliğe kavuşmakta ve gerçek güvenilir niteliğe bürünmektedir. Mükemmelleşme çabası içinde olan güvenilir bireylerin oluşturduğu bir toplumda sosyal hayat sağlam temeller üzerine inşa edilmiş olmaktadır.⁵⁸

Güven Allah'ın iman kelimesinden meydana getirdiği, ahlakın bütün boyutlarının ihtiyaç duyduğu bir değerdir. Allah'ın insana doğru imanı emretmekten muradı, insanın ahlakında güven değerinin yerleştirilmesidir. Bu boyutuyla ele

⁵⁶ Bayraktar Bayraklı, *Kur'an Ahlakı*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2011, s.228.

⁵⁷ Akdoğan, *Kur'an ve Sünnetten Örneklerle Sosyal Ahlak*, s.339-345.

⁵⁸ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s.166.

alındığında ahlak güveni temsil etmektedir. Güvenin olmadığı ortamda imandan bahsetmenin doğru olmadığını söylemek mümkündür.⁵⁹ Güven kelimesi imanın dünyevileşen, sosyal ilişki halini alan bir yansımasıdır. Güven, imanın yeryüzündeki sosyal boyutta ortaya çıkmış halidir. Etimolojik yapısı güvenilir olmaya ve güvenmeye işaret eden iman kelimesi dini bir kavram olmakla birlikte dünyevi anlamı bulunan güvenilir olmak ve güven duymak arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Din, bireylerin bu iki özellikle donanmalarını teşvik etmektedir.⁶⁰ Peygamberimizin ashabını Allah'a inanmaya ve O'nun rızasını kazanmaya çağırması ashabin ihlaslı, dürüst olmaya çabalamasında güçlü bir güdü haline gelmiş, ashabin kendisine güven duymasında büyük katkıda bulunmuştur. Peygamberimiz bireyin kendisini toplum içinde güvende hissetmesinin mutluluğun üç sebebinden biri olduğunu ifade etmiştir. Hayatından emin olduğu bir toplumda yaşaması, vücut sağlığı ve hayatta kalması için gerekli açlık, susuzluk gibi ihtiyaçlarının sağlanmış olması bireyin ruh sağlığının önemli işaretlerinden kabul edilmektedir.⁶¹ Güven ruhsal sağlığın teminatı konumundadır. Kendini güvende hisseden insan, her şeyin kontrol altında olduğunu düşünerek, hayatı üzerindeki denetimi sağlayabilmektedir. Güvenilir insanlar kendileri gibi oldukları ve davrandıkları için başkaları tarafından sevilmeakteler.⁶²

Esma-i Hüsna'dan olan El-Mü'min, gönüllerde iman ışığı ve güven duygusu uyandıran, koruyan, gözetken güven ve huzurun asıl kaynağı anlamına gelmektedir.⁶³ El-Mü'min isminin yaratılanlar üzerinde emanet kavramıyla tecelli ettiği belirtilmektedir.⁶⁴ Mümin, inandığı gücün verdiği güvenin içinde olup başkalarına da güven veren kişidir. Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlerin emin yani güvenilir niteliğe sahip olduklarından bahsedilmektedir. Peygamberimizin genç yaşlardan itibaren yaşadığı toplumda kullanılan sıfat ismi 'Emin' olmuştur. Muhalifleri tarafından da güvenilir olduğu kabul edilen Peygamberimizin emanetlere hıyanet etmediği, kıymetli eşyaları kendisine teslim ettikleri ve bu anlamda son derece güvenilir olduğuna dair kaynaklarda pek çok örnek yer almaktadır.⁶⁵

⁵⁹ Bayraklı, *Kur'an Ahlakı*, s.229.

⁶⁰ Abdurrahman Kurt, *İslam Çalışma Ahlakı*, Bursa: Emin Yayınları, 2009, s.174.

⁶¹ Necati, *Hadis ve Psikoloji*, s.293-294.

⁶² Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, s.77-78.

⁶³ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.2206.

⁶⁴ Ayşe Sıdika Oktay, "Bireyden Aileye Aileden Toplumla Sadakat ve Güven", *Sadakat ve Güven Bağlamında Aile*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018, s.114.

⁶⁵ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 222-223.

Emanete hıyanet etmemek ve güvenilirlik müminin en önemli vasıflarındandır. Güvenilir olmak, inançlı bir insanın temel kişilik özelliklerindedir.⁶⁶ Yaşamın her alanı için bir insanın en değerli sermayesi emanet ehli bir birey olabilmektir. Yine insan için en büyük felaketin güvenilir olmamak olduğunu söylemek mümkündür.

Hız. Peygamber insanlığa Kur'an-ı Kerim'i ve sünneti yani Peygamberimizin yaşama biçimini emanet olarak bırakmıştır.⁶⁷ Peygamberimiz emaneti imanla ilişkilendirmiş, emanete riayet etmeyen kişinin imanının kâmil olmadığını ifade etmiştir.⁶⁸ Allah'a imanından dolayı kişide oluşan güven ve emanet duygusu, başkalarının kendisine güvenmesine, emin insan olduğuna inanmasına vesile olmaktadır. Kişi imanla birlikte gelen emin olma tavrını başkalarına yansıtarak mümin vasfını hak etmektedir. Kişi, imanın motive gücüyle güzel ahlaki içselleştirdiğinde güvenilirlik ortaya çıkmaktadır. Kişiye karşı emanet ve güven duygusunun hissedilmesi imanın sağlamlığına ve imanın gerektirdiği ahlaki davranışların varlığına işaret etmektedir. Bu ifadelerden hareketle kişiye karşı emanet ve güven duygusu hissedebilmenin, iman ve ahlak arasında kuvvetli ve sağlıklı bağ kurmada önemli bir ölçüt olduğu söylenebilir.⁶⁹

2.2. Sorumluluk

Sorumluluk sözlükte sorumlu olma durumu, iş ve davranışlarından hesap verme durumunda bulunma, mesuliyet anlamlarına gelmektedir.⁷⁰ İnsan, yaratılmışların içinde görev ve sorumluluğu olan tek varlıktır. İnsanın sorumlu oluşu hayatına anlam katan, değerli kılan temel özelliktir. Görevlerini ihmal ederek sorumsuzca bir yaşantı sürdüren insanlar insanlık değerini kaybetmiş olmaktadır. Bu dünyada sorumluluklardan kaçtığını düşünse de insanın, Yaratıcının huzurunda hesap vermekten ve ilahi sorumluluktan kaçabilmesi mümkün değildir.⁷¹

İnsanın davranışlarında hür olması, yaptıklarının sonucunu kabullenerek üzerine almayı yani sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Sorumluluğu dışsal ve içsel olarak

⁶⁶ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s.223.

⁶⁷ Karakaş, *Kuran ve Hadisler Işığında Emanet*, s.80.

⁶⁸ Adem Dölek, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, İstanbul: Çelik Yayınları, 2003, s.59.

⁶⁹ Oktay, "Bireyden Aileye Aileden Topluma Sadakat ve Güven", s.109-110.

⁷⁰ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Lugatı, 3. cilt, 2006, s.2830.

⁷¹ Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, s.37-38.

iki şekilde sınıflandırmak mümkündür. Dışsal veya hukuki sorumluluk, bireyin dışsal olan kanunlar karşısında sorumlu olduğu davranışlarına aittir. Bu tür sorumluluk, toplum düzenini bozan durumlarda hukuk kurallarıyla karşılanan sorumluluğu ifade etmektedir. İçsel veya ahlaki sorumluluk ise, hür olan davranışlarımızda vicdanımızda beliren sorumluluktur.⁷² İnsana yapması ve kaçınması gereken şeyleri gösteren bekçi konumundaki vicdanın sınırları, sorumluluk duygusu tarafından belirlenmektedir. Gerçek manada vicdan, insanın çıkarları yönünde hareket etmemesi, benimsenen kurallara ve kanunlara aykırı iş yapmamasıdır. Bir eğilim şeklinde her insanda bulunan vicdan, sosyal öğrenme yoluyla şekil almaktadır. Vicdanlı olmak, küçük yaşlardan itibaren iç sorumluluk bilinciyle öğrenilmektedir.⁷³

İslam'da bireylerin rolleri prensiplerle belirlenerek, yaş, kabiliyet gibi faktörlerle sınırlandırılmakta, bireye seviyesine ve gücüne göre sorumluluklar verilmektedir. Böylece menfaat, alışkanlıklar ve sürü psikolojisine uyarak davranış sergilemenin önüne geçilmekte, bireylerin şahsiyetleri yükseltilerek korunmuş olmaktadır.⁷⁴ Allah özel yeteneklerle donatıp çeşitli nimetler verdiği insanın kulluğunu sınamak için onu gücü nispetinde birtakım sorumluluklarla mükellef kılmıştır.⁷⁵ Sorumluluk hususundaki salahiyet ve mesuliyet dengesinin varlığı, insanda yetki ve salahiyetle birlikte sorumluluklarının da artmasına neden olmaktadır.⁷⁶

Ahlak ile ilgili sorumlulukları, yaratana karşı, insanın kendisine karşı, aile ve yakınlarına karşı, topluma ve bütün insanlara karşı sorumlulukları olarak sınıflandırmak mümkündür. Varlığının tek kabul edilmesi, kusursuzluğa ve mükemmel sıfatlara sahip olduğuna inanılarak ibadet ve kulluk edilmesi Yaratana karşı sorumlulukları oluşturmaktadır.⁷⁷ Sorumluluk hiyerarşisinde ilk kademedeki Allah'a karşı olan sorumluluk yer almaktadır. İnsanın kendisine karşı en büyük sorumluluğu nefisini koruması ve iyi bir insan olmasıdır. Aileye karşı sorumluluk ise onlara bakmak için dürüstçe çalışmak ve iyi davranışlarda bulunmaktır. Başkalarına saygı göstermek,

⁷² Nurettin Topçu, *Ahlâk*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, s.192-193.

⁷³ Tarhan, *Duyguların Dili*, s.115.

⁷⁴ Mahmut Çamdibi, *Güzel Ahlak ve İnsan İlişkileri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012, s.171.

⁷⁵ Mustafa Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açısından Kur'an Kıssaları*, İstanbul: Üniversite Yayınları, 2018, s.157.

⁷⁶ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s.309.

⁷⁷ Süleyman Uludağ, *İslam'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, İstanbul: Sufi Kitap, 2018, s.39.

toplumda olumlu şekilde yaratıcı nitelikteki her şeye destek vermek ve korumak ise topluma yönelik sorumluluklardan sayılabilir.⁷⁸

Sorumluluk duygusunu, kişilik özelliği veya edinilen bir beceri şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bazı insanlar, kişilik özelliklerinden dolayı sorumluluk duygusuna yatkın veya arzulu olabilmektedirler. Kararlarını özgürce almak ve bunu gerçekleştirirken kendi kaynaklarını kullanabilmek, özgüven sahibi olmak, haksızlık etmeden kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek, yaptıklarının sonucunu göze almak kendine ve başkalarına karşı saygılı olmak, başkasına yük olmadan görevlerini yerine getirmek, sorumluluk sahibi insanların özelliklerindedir. Sorumluluk almaktan kaçınan insanların ise gayretlerinin ve başarılarının az, hayal güçlerinin zayıf, çok hayal kırıklığı yaşayan kuruntu sahibi kişiler olduklarını söylemek mümkündür.⁷⁹ Sorumluluk sahibi insanlar bir işe başlamadan özenli şekilde plan yapan, oluşabilecek olumsuzluklara yönelik önlemler alan, yaptığı işin sonucunu takip eden ve elde edilen sonucun sorumluluğunu üstlenen niteliklere sahiptir. Doktor, asker, yönetici, öğretmen ve din görevlisi gibi meslek gruplarını icra eden kişilerin ihmalkâr davranışları insanların geleceklerini menfi şekilde etkileyeceğinden görevlerini titizlikle yapmaları zorunluluk arz etmektedir.⁸⁰

Sorumluluk birçok araştırmacı tarafından organizmanın bütünlüğünü muhafaza edebilmesi için uyması gerekli olan zorunluluk şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre toplumun bütünlüğünün de sorumluluk duygusuyla sağlanabileceğini söylemek mümkündür. Sorumsuz davranışlar neticesinde insan zihninde ve toplumda karışıklık meydana gelmektedir. İnsanın bütünlüğünü korumak amacıyla bütün duyguları harekete geçiren sorumluluk duygusu, insanların bir arada yaşamaları için düzeni sağlayıcı kurallar geliştirmektedir. Bunun yanı sıra vicdanı uyararak, yardımlaşmayı ve bunun neticesinde insanların birbirlerine yakınlaşmalarını sağlamaktadır. Sorumluluk duygusu sebebiyle insanlar birbirlerinden emin olmakta, kendilerini güven ve rahat içinde hissetmektedirler. Sorumluluk duygusunda aşırıya kaçma, feda etme ya da kurban etme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sorumlulukta aşırıya kaçmak sorumsuzluğun örtülmesi anlamına gelebilmektedir. Bu nedenle sorumluluk duygusunun abartılmadan ve hafife

⁷⁸ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam'ın Kalbi*, Çev. Ahmet Demirhan, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002, s.167-168.

⁷⁹ Hökekleli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 58-59.

⁸⁰ Hökekleli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 58.

alınmadan dengeli şekilde yaşanması önem arz etmektedir.⁸¹ İyi bir toplum, görev ve sorumluluklarının bilincinde olan fertlerden oluşmaktadır.⁸² İnsanın içinde yaşadığı topluma karşı sorumluluğunu üç maddede sıralamak mümkündür: Bunlar evrensel insani değerlerin gözetildiği kuralları uygulama, toplumda iyiliklerin çoğalıp kötülüklerin yok olması için çabalama ve insanın kendisinin ürettiği veya öğrenmiş olduğu değerleri toplumda yaşanılır kılmak için gayret göstermektir.⁸³

İdeal anlamda sorumluluğun yerine getirilmesi dış baskılardan uzak olarak, içten gelen duyguyla mümkün olabilmektedir. İnsanın iç dünyasından gelen baskı kendisine doğal bir sorumluluk yüklemektedir. Dışarıdan gelen baskı ise insana zora dayalı sorumluluk yüklemektedir. Ahlaki sorumluluk, insana dış baskıya bağlı olmadan sorumluluk hissi ve bilinci yükleyen ideal bir sorumluluk unsurudur. Ahlaki değerler, kişiliğin inşasında ve temel sorumluluk bilinci inşa edilmesinde önemli rol oynamaktadır.⁸⁴

Sorumluluk insanın yaptığı işlerin sonuçlarını kabul etmesini zorunlu kılmaktadır. Mükemmelleşme arzusunda olan insan için sorumluluk bilincinin düzeyi ve kalitesi mükemmelle iyinin ayırt edilmesini sağlamaktadır.⁸⁵ Sorumluluk, insanın toplum ya da diğer insanlar karşısında yaptıklarını veya yetki alanına dahil olan olayın sonuçlarını üstlenmesidir. Sorumluluk insanın kendisine ve diğerlerine özen göstermesini, toplumsal süreçte insanların acılarını dindirmeye çalışmasını, yaşanabilir bir dünya için çabalamasını kapsayan bir erdemdir. Sorumluluk değeri, kurallara uyma, başkalarını önemseme, çevreye duyarlılık, sözünü tutma, güven ve benlik saygısı geliştirmeyi de kapsamaktadır.⁸⁶

İçinde yaşadığımız topluma yönelik sorumluluklarımız günümüzde sosyal sorumluluk olarak tabir edilmektedir. Sosyal sorumluluklar yakınımızda bulunan komşu ve iş arkadaşlarımızdan başlayarak aynı ülkeyi paylaştığımız insanlara karşı yurttaşlık sorumlulukları olarak devam etmektedir. Diğer ülkelerdeki insanlara, canlı cansız bütün tabiata varana değin insanın sorumluluk alanı geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.⁸⁷

⁸¹ Özbay ve Göka, *Her Halde İnsan*, s.163-166.

⁸² Necati, *Hadis ve Psikoloji*, s.298.

⁸³ Hökeleki, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 66.

⁸⁴ Akdoğan, *Kur'an ve Sünnetten Örneklerle Sosyal Ahlak*, s.322-323.

⁸⁵ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s.309.

⁸⁶ Hökeleki, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 57-58.

⁸⁷ Cafer Sadık Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018, s.143.

Toplum yararına yönelik sorumlulukların yerine getirilmesi anlamına gelen sosyal sorumluluğun sağlanmasında, birey kadar kamu faydasının da gözetildiği bir düzenin kurulması önemlidir. İnsanın sorumluluklarını yerine getirmesi ve toplum kurallarına zıt düşmeden yaşayabilmesi toplumun değerlerinin ve kişiliğinin baz alındığı özel bir dünya kurabilmesinin en önemli nedenidir.⁸⁸ Olgun bir bireyin, içinde bulunduğu toplumun sorunlarının iyileşmesinde gücü yettiğinde çaba sarf etmesi, sosyal sorumluluğunun gereğidir. Sosyal sorumluluk yaklaşımının amacı topluma yarar sağlayarak bir fark oluşturmaktır. Bunun temelinde ise gönüllülük ve hayırseverlik anlayışı bulunmaktadır. İnsanların çıkar beklemeden toplumun ve dünyanın yararına yaptığı çalışmaların, gönüllü girişimler ve hayırseverlik olarak değerlendirilmesi mümkündür. Son zamanlarda, sosyal sorumluluk kavramının hem özel sektör, hem de kamu kurumlarının gündeminde önemli yer teşkil ettiği gözlenmektedir. Bununla birlikte eğitim kurumlarının sosyal sorumluluk projelerini hayata geçirerek çalışma yapmaları önem arz etmektedir.⁸⁹

Sorumsuzca davranan insanın yer yüzüne zulmü taşıyan birey olması muhtemeldir. Sorumluluğunun bilincinde olmayan, emaneti gözetmeyen, dünyada yaratının halifesi konumunda bulunduğunu idrak edemeyen insanların insanlık için faydalı işler yapması beklenemez.⁹⁰ İnsanın Allah'ın halifesi seçilmesi, Allah'ın iradesini dünyada gerçekleştirmek için çabalaması anlamına gelmektedir. İnsanın sorumluluğu, Yaratının “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” sorusuna verilen “evet” yanıtıyla, bu dünyada taşınması gerekli olan emaneti yüklenmeyi kabul edişyle başlamıştır. Bu emanet, tevhit ve kulluk görevidir.⁹¹

İnsanın Kur'an-ı Kerim'de emanet olarak kavramlaştırılan iradeyi ve sorumluluğu üstlenmesinden dolayı, bütün varlıklar onun emrine verilmiştir. Diğer varlıkların almaktan çekindikleri emaneti yüklenmeye cesaret eden insanın, canlı ve cansız bütün varlıklar kullanımına verilmiştir.⁹² Kur'an'a göre insan, yer yüzünün imar ve ıslah edilmesi görevini üstlenmiştir. Olumlu ve olumsuz güçlerle, yani yetenek ve zaafarla

⁸⁸ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s.120-121.

⁸⁹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 60.

⁹⁰ Fatih Kurt, *Kur'an'da Sorumluluk Bilinci*, haz. Ali Aygün, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021, s.5-6.

⁹¹ Nasr, *İslam'ın Kalbi*, s.166-167.

⁹² Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, s.32.

donatılan insan, ona verilen hürriyetle sınava tabi tutulmaktadır.⁹³ Emaneti iradesiyle kabul eden insanın, emanetin değerini ve ağırlığını idrak edememesi, cehalete yani sorumluluk bilincinin örtülü kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle insanın sorumluluklarını öğrenmesi, bunları yerine getirme hususunda ilim sahibi olması, büyük önem arz etmektedir.⁹⁴

2.3. Saygı

Saygı kelimesi sözlükte bir şeye, bir kimseye değer vermekten ileri gelen ölçülü davranma hissi, çekinme ile karışık bir sevginin verdiği dikkat ve itina gösterme duygusu, hürmet; başkalarına karşı nazik davranma, karşısındakini düşünüp hakkına riayet etme duygusu anlamlarına gelmektedir.⁹⁵

Saygı, bir kişiye veya bir şeye dikkat, özen ve ölçü çerçevesinde davranmaya neden olan özel tutumdur. Saygının tanıyıcı ve değerlendirici olmak üzere iki farklı şekli mevcuttur. Tanıyıcı saygı, bireyi sahip olduğu vasıflarından dolayı değil sırf birey olduğunun farkına varılmasıyla duyulan saygıdır. Değerlendirici saygı ise, bireyin başkalarıyla kıyaslanmasıyla üstünlük, yaşlılık, yetenek, başarı, manevi güç gibi olumlu bir niteliğinin değerlendirilmesi neticesinde duyulan saygıdır.⁹⁶

Saygı yalnızca beden hareketi değil muhatabın varlığını idrak eden kalbin hareketidir. Saygı sayesinde ahlak duyguları uyanışa geçmekte ve böylece ahlaki duygulara kaynaklık etmektedir.⁹⁷ Bu bağlamda üzerimizde hakkı ve ihsanı en çok olan Allah, şüphesiz ki saygı ve ihtirama en layık olandır. Kuran'ı Kerim'de sıklıkla bahsedilen takva kelimesinin anlamlarından biri de Allah'a saygıdır. Takva, Allah'a saygılı olmak, sorumlulukların gereğini yerine getirmek anlamını da taşımaktadır. Buna göre takvanın başında saygı, ortasında sorumluluk sonunda ise korkunun yer aldığını söylemek mümkündür. Allah'a karşı duyulan saygıyla birlikte sorumlulukları yerine getirme isteği de kendiliğinden gelecektir.⁹⁸

⁹³ Ömer Özsoy ve İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an: Sistematik Kur'an Fihristi*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1996, s.39-40.

⁹⁴ Kurt, *Kur'an'da Sorumluluk Bilinci*, s.15.

⁹⁵ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.2693-2694.

⁹⁶ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 39.

⁹⁷ Topçu, *Ahlâk*, s.41.

⁹⁸ Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler*, s.76-77.

Bireyin kendisi, insanlar, canlı ve cansız varlıklar, kutsal ve manevi değerler saygının başlıca konularını oluşturmaktadır. Saygı karşılıklılık ilkesine dayanmaktadır. İnsanın fitratında kendisine davranıldığı şekilde karşılık verme eğilimi vardır. O halde saygı, kişinin kendisine davranılmasını istediği şekilde başkalarına davranışta bulunmasıdır.⁹⁹ Sosyal ilişkilerde esas olan karşılıklılık ilkesine göre sevgi ve saygı tek taraflı değildir. Ancak insanlar bencilliği aşamamak, sosyal ve ahlaki değerleri içselleştirememek gibi nedenlerle oluşan sosyalleşme eksikliğiyle genellikle saygıyı başkalarından beklemektedirler.¹⁰⁰ İnsanın içinde kendi varlığının üstün değerlere sahip olduğuna inanan, benliğinden ayrılmayan izzet-i nefis duygusu yer alır.¹⁰¹ İzzet-i nefis, yani bireyin kendine saygı duyması, başkasına saygı duymanın da temelini oluşturmaktadır. Kendine saygı gösteren bir kişi kendisine saygı gösterilmesini istiyorsa beklediği saygıyı başkalarına göstermek zorundadır.¹⁰²

İnsan, kendi benliğinin şuurunda olan bir varlıktır. İnsanın kendisini bir varlık olarak idrak edip ayrı bir kişilik kabul etmesi kendi kişiliğine saygı duyması anlamına gelmektedir. Kendi benliğinin şuurunda olan insan, başkalarının kişiliklerini fark ettiği gibi kendi kişiliğini de fark eden ve onunla ilişki içinde bulunduğunu idrak edendir. Kendi benliğine saygı duyarak başkalarına da saygı göstermek haysiyetli olmaktır. Başkalarına saygıyı ancak kendine saygısı olan bir insan gösterebilir. Haysiyetsiz insan haysiyet kırıcı olaylara karşı üzüntü hissetmediği için başkalarının o durumda duyduğu huzursuzluk ve acıyı anlaması mümkün olmamaktadır.¹⁰³ Bir kişi sadece başkalarına değil aynı zamanda kendisine de saygı duymalıdır. Nitekim kendisine saygı duymayan birey, çevresine temkinli davranışlar sergileyerek belirsiz bir imaj çizmektedir. Kendine saygı ile kendini sevmeye birbiriyle yakın ilişki halindedir. Bireyin kendini özellikleri ve kusurlarıyla birlikte doğru bir şekilde değerlendirebilmesi kendisine saygının ikinci temel niteliğidir. Kendisini olumlu şekilde görme yeteneğine sahip olan birey, arzularına ulaşma cesaretine, zorluklara karşı direnme gücü ve cesaretine sahip olmaktadır. Kendine saygının ilişkili olduğu bir diğer husus da kendine güvendir. Terslikler karşısında aşırı korkuya kapılmadan uygun davranışlar sergileyebilmek güven

⁹⁹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yöntüyle İnsani Değerler*, s. 39.

¹⁰⁰ Habil Şentürk, "Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/1 (2008), s.222.

¹⁰¹ Topçu, *Ahlâk*, s.47.

¹⁰² Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler*, s.76.

¹⁰³ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul: Yer- Su Yayıncılık, 2020, s. 49-57.

duygusunun kanıtıdır. Kendini değerli hissetmeyen insan içindeki boşluğun başkaları tarafından doldurmasını istemektedir. İnsan kusurlarını alt etmek, iradesizliğini yenmek ve iç başarısını elde etmek için çaba sarfetmezse saygı duyulmayı beklemesi boşunadır. Görev ve sorumluluklarını yerine getiren ve bundan emin olan insan için başkalarının takdir ve yergisi çok da önemli değildir. Zira insanı değerli kılan şey kendi varlığını keşfetmesi, kendisi olabilmesi ve kendi varlığına saygı duyabilmesidir.¹⁰⁴ Saygının köklü olarak yerleşmesi bireyin benliği hakkında derin bilgi ve sezgiye sahip oluşuna bağlıdır. Başkalarına karşı en çok saygılı davrananlar insan tabiatını en iyi bilen, kendini ve başkalarını iyi tanıyabilen kimselerdir. Mevlana ve Yunus Emre gibi kişilerin büyüklüğü kendileri ve başkaları hakkında sezgi ve bilgilerinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵

İnsanlarla kurulan ilişkide memnuniyetin sağlanması için karşılıklı saygı duyulması önem arz etmektedir. Saygı içermeyen ilişkiler ahengin bozulmasına, insanların birbirinden uzaklaşmasına neden olmaktadır.¹⁰⁶ Samimi olarak gösterilen nezaket, insana karşı duyulan saygının tezahürüdür. Olgun ve medeni insanların karakteri olan nezaket, insanın büyüklüğüne inananlar tarafından ortaya konulabilir.¹⁰⁷

Saygı, bireyin kendi kişiliğiyle başkalarının kişiliği arasındaki sınırı gözetmesi, hangi koşulda olursa olsun hakka ve hukuka özen göstermesidir. Saygı, insanların fiziksel görünüm, etnik köken ya da sosyal gruba bakmaksızın yaptıklarıyla değerlendirmeye tabi tutulmasını ve herkesin eşit olduğunun idrak edilmesini gerekli kılmaktadır. Başkalarının varlığını ve değerlerini kabul etmek, karşılaşılan insanlara selam vermek, hak ve hukuka uygun davranış sergilemek saygılı tutumun belirtilerindedir. Saygısızlık ise; kaba olma, hoyrat davranma, hadsizlik, kibir, bencillik gibi davranışları ifade etmektedir. Saygı, insanların varlıklarını değerli bulmak, onları olduğu gibi görüp kabul etmek, ön yargısız olarak renk, şekil, makam, meslek, servet gibi unsurlara bakmadan ciddiye alabilmektir. Bir kişinin varlığının görmezden gelinerek değere layık olan bir insan olarak görülmemesi, saygının yokluğunun açıkça ifadesidir. Saygı, her varlığa hak ettiği değeri verebilmekle mümkün olmaktadır. Saygı insanın sahip olduğu meziyet, zayıflık, hak ve ihtiyaçları kısacası tüm vasıflarıyla olduğu gibi kabul etmektir.¹⁰⁸ Müslüman, aynı dinden olmayan insanlara karşı da saygılı

¹⁰⁴ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 46-47.

¹⁰⁵ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s. 57.

¹⁰⁶ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s. 49.

¹⁰⁷ Topçu, *Ahlâk*, s.45.

¹⁰⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s.40-42.

olmalıdır. Zira her insan Allah'ın yarattığı kul ve insan olma özelliğinden dolayı saygıyı hak etmektedir ve bu adaletli olmanın bir gereğidir.¹⁰⁹

Sadece insanlar değil tabiatta bulunan tüm varlıklar yaşam formlarıyla birlikte saygı duyulmaya layıktır. Spor adı altında yapılan avlanmalardan vazgeçmek, geçerli bir sebep olmadıkça hiçbir canlıya zarar vermemek, doğal kaynakları israf etmemek tabiata saygının örneklerindedir. Kızılderililerin bitkilerin köklerini sökmeyip yiyecek kısımları kırmaları ve avladıkları bizonun en küçük parçasına kadar israf etmeden kullanmaları doğaya gösterdikleri saygının en güzel örneklerindedir.¹¹⁰ Ağaçlandırma yapmak, orman yangınlarına karşı dikkatli olmak da doğaya saygının göstergelerindedir.¹¹¹

Yaratılmışların en şerefli olan insan, üstün vasfa sahip olmasa bile doğuştan saygı gösterilmeyi hak eder. Yetişkin oldukça diğerlerine göre daha üstün vasıflara sahip olan insanlar ilim, ahlak, fazilet yönünden yüksek makam ve mevkiye erişirler. Bu durumda olanlara layığıyla elde ettikleri üstünlükler için biraz daha saygı göstermek, erdemli bir davranıştır.¹¹² Bir devlet adamı veya memurun makamına duyulan saygı, o yere ait millet iradesini tanımak anlamına gelmektedir.¹¹³ Kişiyne vasıflarından çok mevki ya da servetleri için saygı gösterildiğinde yani para ve mevki saygı ölçütü sayıldığında bulunulan mevkiden ayrılma ya da servetin azalması söz konusu olduğunda bu kişilerin toplumdaki saygınlıkları da bitmiş olmaktadır. Kişiler makamla saygınlık elde etmemeli makamlarına topluma yaptıkları katkılar, yapıtlar ve davranışlar nedeniyle saygınlık kazandırmalıdır. Bir katkı, buluş veya üretkenlikle elde edilen servetle, fırsatçılık ve yasa dışı yollardan edinme gibi yöntemlerle elde edilen servetin bir tutularak paraya saygınlık atfedilmesi toplumda yozlaşmaya yol açabilmektedir. Paraya saygınlık atfedilmesi bazı kişileri ne olursa olsun onu elde etmeye yönlendirmektedir.¹¹⁴

Günümüzde Müslümanların en çok ihmal ettikleri konu insanın kendisine duyduğu saygıdır. Müslüman herkes gibi kendisinin de istediği gibi olma ve kendini ifade etme hakkına sahip olduğunu anlamalı, başkalarını ikna etme mecburiyetinde

¹⁰⁹ Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler*, s.77.

¹¹⁰ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 47.

¹¹¹ Şentürk, *Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış*, s.227.

¹¹² Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler*, s.75-76.

¹¹³ Topçu, *Ahlâk*, s.44.

¹¹⁴ Öztin Akgüç, *Toplumsal Davranışlarda Gerçeği Arayış*, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1991, s.37-38.

hissetmekten kurtulmalıdır. İnsanın kendi nefsi emanettir ve onun saygınlığını korumakla sorumludur.¹¹⁵

Allah'ın ve yarattıklarının hukukuna saygılı davranmak emanete riayet etmektir. Topluların yükselmesi ve huzuru bu ahlaki faziletin yaşatılmasıyla mümkün olabilmektedir.¹¹⁶ Sorumluluğunun farkında olan insanlar önce kendilerine, sonra başkalarının kişilik haklarına, temel hak ve hürriyetlerine saygılı davranarak toplumda sosyal barış, güven, verimlilik, refah ve huzurun tesis edilebileceğinin bilincindedirler.¹¹⁷

¹¹⁵ Ali Akyüz, Medeniyet Projesi, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008, s.106-107.

¹¹⁶ Musa Bilgiz, *Kur'an'da İnsanlık Onuru*, Ankara: Fecr Yayınları, 2012, s.45.

¹¹⁷ Şentürk, Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış, s.222.

3. İNSANİ TUTUMLARI BELİRLEYEN TEMEL YÖNELİMLER

İnsanlar tarih boyunca varlık alemine karşı kendileriyle, diğer insanlarla ve doğal çevreyle olan ilişkilerini belli yönelimler çerçevesinde şekillendirmektedir. Fromm'un sahip olmak ve olmak yönelimlerini esas alarak insanın çevresine karşı sahip olma ve emanet görme şeklinde iki yöneliminin olduğunu söylemek mümkündür.¹¹⁸

İnsanda sahip olmak ve olmak şeklinde iki türlü eğilim mevcuttur. Sahip olma güdüsü, biyolojik olarak hayatta kalma ve yaşama isteğine dayanmakta ve ondan güç almaktadır. Olmak güdüsü ise, insanın varoluşunun gereği yalnız kalmamak ve terk edilmiş hissinden uzak olmak için başkalarıyla bir olma ihtiyacına dayanmaktadır. İnsanda bu eğilimlerin her ikisi de mevcuttur. Hangisinin ağır basacağı konusunda toplum yapısı, kurallar ve değerler sistemi etkili olmaktadır. Sahip olmak eğilimine destek verici nitelikteki toplumlar sahip olmak güdüsünden; olmak eğilimine destek verici nitelikteki toplumlar ise olmak güdüsünden hareketle davranışlarını şekillendirmektedir. İnsan bu nedenle hangi eğilime ağırlık vermesi gerektiğini iyi düşünmelidir. Her iki yönelimden birinin tamamen baskın olduğu insan azınlıktayken çoğu insanda her iki eğilim bir arada bulunmakta ve bireyin seçiminde toplumun sosyo-ekonomik yapısı, çevresel etkenler baskın rol oynamaktadır.¹¹⁹

Fromm, "sahip olmak" ve "olmak" arasındaki farkı, insan varoluşunun en önemli sorunu olarak değerlendirmektedir. Psikanaliz ve insan bilimlerinin edindiği deneysel bulgulara bakıldığında sahip olmak ve olmak yönelimlerinin yaşamın iki ana ögesi olduğu ve herhangi birinin üstün olmasıyla birey ve toplumda karakter farklılıklarının meydana geldiği sonucuna varılmaktadır.¹²⁰

3.1. Emanet Görme Yönelimi

Emanet görme yönelimi Fromm'un 'olmak' şeklinde nitelendirdiği tutumla benzerlik arz etmektedir. Bu nedenle öncelikle 'olmak' tutumuna yönelik özellikleri irdelemek gerekir. Bu bağlamda bağımsızlık, özgürlük ve eleştirel düşüncenin, olmak

¹¹⁸ Ali Ayten, *Doğa Bize Emanet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2021, s.43.

¹¹⁹ Erich Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, İstanbul: Say Yayınları, 2019, s.138-139.

¹²⁰ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.36.

yöneliminin tam olarak gerçekleşebilmesinin önkoşulları olduğu söylenebilir. İnsanın yeteneklerinin en verimli şekilde kullanılması olarak tanımlanan aktivite, “olmak” in en göze çarpan niteliğidir. Olmak, insanda var olan özellikleri geliştirmek, yenilemek, sevmek, benlikteki sınırları aşmak suretiyle insanlara ulaşarak iş birliği içinde olmayı ifade eder. İnsan sahip olmak yöneliminden kendini kurtarabildiği yani kişiliğini sahip olduğu şeylerde arayıp güven içinde olduğu yanılığısından ve elinde olanları yüceltme huyundan vazgeçebildiği taktirde “olmak” yönelimine yaklaşabilmektedir. Birçok insan sahip olmak güdüsünden vazgeçmekte güçlük yaşamaktadır. İnsan, kendi güç ve yeteneklerini ancak bu sayede kullanabilir duruma gelmektedir. İnsanların zorlandıkları nokta sahip oldukları elden giderse gelişemeyecekleri ve başarılı olamayacaklarına olan yanlış inançlarıdır.¹²¹

Modern toplumlarda sahip olma güdüsünün doğuştan gelen bir nitelik olduğu ve değiştirilemeyeceği inancı hakimdir. Bunun temelinde insan doğasında tembellik ve pasifliğin baskın olduğu, açlık ve ceza gibi korkularla güdülenmediğinde insanın çalışmayacağına dair inanış vardır. Çağımız toplumlarında bu inanç kabul görmüş ve insanların yetiştirme ve çalışma yöntemlerinin belirlenmesinde esas kabul edilmiştir. Doğasında sahip olmak ve olmak güdülerini birlikte bulunan insanın hayatta kalma güdüsü, sahip olmak duygusunu güçlendirmektedir. Ancak insanda egemen bulunan özelliklerin tembellik ve bencillik olduğu fikri doğru değildir. Çünkü insanda doğuştan var olan ve en derinde bulunan istek “olmak” güdüsüdür.¹²² Fromm’un sahip olma ve olma anlayışıyla İslam’ın varlık-insan anlayışının örtüştüğü görülmektedir. İslam düşüncesinde Allah, varlığın mutlak sahibidir ve varlık insana emanet olarak verilmiştir.¹²³

İnsanın günlük yaşam seyrinde bir hayli meşgul olduğu, varlığını hissettiği ancak kolaylıkla ifade edilmeyen çok sayıda kavramlardan biri de emanettir. Her insanın emanet sorumluluğunu algılayışı ve bu konuda gösterdiği hassasiyet ve incelik farklı olabilmektedir.¹²⁴ İnsanın kendisi ve çevresiyle kurduğu ilişkide önemli etkide bulunabilecek duygulardan olan emanet duygusu, insana verilen dini bilgiler ışığında

¹²¹ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.118-120.

¹²² Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.132-133.

¹²³ Mustafa Ünverdi, Çevre Sorumluluğunun Teolojik Gereçekleri, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (2013), s.214.

¹²⁴ Abdurrahman Başcı, İlahi Teklif Açısından Emanet Kavramının İşaret Ettiği Anlamlar, *İğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2022), s.53.

şekillenen bir duygu olma özelliğine sahiptir. Emanet duygusu ile insan kendi bedeninde hissettiği haz ve acı gibi duyguları daha iyi anlamlandırabilir. Buna dikkat çeken ilahi kaynaklarda insandan emanete riayet etmesi istenilmiştir. Emanet duygusu, sahip olma duygusu gibi insanın diğer varlıklarla olan ilişkisini belirleme gücüne sahip önemli bir duygudur.¹²⁵ Hristiyanlıkta ve pek çok dinde insan ile dünya arasındaki ilişkiyi düzenleyen emanet algısı, Hz. Adem'e bildirilen dinin bozulmalara ve ihmallere karşın devam eden ölçülerinden biri olduğu için ayrı anlam kazanmaktadır.¹²⁶

Kazanç-kar-mülkiyet temel alınarak kurulan toplumlarda sahip olmak yöneliminde olan sosyal karakterin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu davranış kalıbının çoğunluk tarafından kabul edilmesiyle toplum tarafından dışlanmaktan çekinen bireyler çoğunluğa uyarak içlerindeki fedakârlık ve paylaşma duygularını bastırmak suretiyle dayanışma duygusunu ikinci plana itmektedirler. Sahip olma yöneliminde doğası gereği sahip olunan her şey yitirmeye mahkumdur. Olmakta ise kişi olmak anlayışından beslendiğinden kişiliğin yıkılması söz konusu değildir. Sahip olmakta kullanım neticesinde azalma söz konusuyken olmak ilkesinde kullanımın artması fazlalaşmaya neden olmaktadır. Akıl, sevgi, insanda var olan tüm yetenekler uygulandıkça artan niteliğe sahiptir. Olmak ilkesindeki tehlikeler yaşamı sevmemek, var olan yetenekleri kullanmamak, içsel tembellik gibi kişinin kendisinden kaynaklanan yanlışlardır ve olmak ilkesinin içinde zorunlu olarak yer almamaktadır.¹²⁷

Olmak eğiliminde mülkiyet şeklinde sahip olma duygusu önem arz etmemektedir. Zira bu eğilime göre bir şeye sahip olmadan da tadına varıp kullanabilmek mümkündür. Bu anlayışla bir şey ona sahip olmayan milyonlarca kişiyi mutlu edebilmektedir. Bu da kavga ve çekişmeyi önleyerek sevincin paylaşılmasını sağlamaktadır.¹²⁸

Olmak beşer durumundan insan olma aşamasına geçiş sürecidir.¹²⁹ Ahlaki bir davranış yaparken insan düşük ve bayağı kalıplardan sıyrılarak kendi varlığının üzerine

¹²⁵ Naci Kula, *Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi*, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri/ cilt 1, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 15-16 Mayıs 2008, İstanbul, s.210-217.

¹²⁶ Celalettin Vatandaş, "Kadim Zihniyetten Modern Zihniyete Değişimin Bir Örneği Olarak Emanetten Mülke", *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet* (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına), Haz. Fikret Karaman, İnönü Üniversitesi Yayınları, Ankara: 2019, cilt: II, s.202.

¹²⁷ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.140-144.

¹²⁸ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.150.

¹²⁹ Ali Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, Çev., Ejder Okumuş, Ankara: Fecr Yayınları, 2012, s.139.

yükselmektedir.¹³⁰ İnsan doğuştan önemli bir varlık olsa da değerli bir varlık olabilmesi iman edip, güzel ahlaklı olmaya bağlıdır. İnsan olma potansiyeline sahip olan insan tercih ve çabası neticesinde insan olmaya gayret etmektedir. İnsan olarak doğmakla insan olmak aynı şey değildir. Birey beşer olan kimliğini değerli ve kişilik sahibi bir insana dönüştürmek için çaba sarf etmelidir. İnsan sözcüğü mutlak iradeyle verilen kimliği ifade ederken insan olma, insanın iradesiyle kazanılan kişiliği ifade etmektedir. İnsan olma niteliği insanı değerli kılmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim'de de bireyin kul, mümin olma ve insan olmasına dair bilgilerde kişiliğe vurgu yapılmaktadır.¹³¹ İnsanın etkileşimde bulunduğu sosyal çevresi ile ekonomik, sosyal ve kültürel koşullar insan kişiliğinin oluşumunda büyük öneme sahiptir. Kur'an-ı Kerim, toplumsal kuralların kişiliğin inşasındaki etkisini kabul etmekte ancak Kur'an'ın öngördüğü kişilik için sosyal değerlerin Kur'an'ın kabul ettiği değerlere uygun olmasını şart koşmaktadır.¹³² Kendini tanımak ve bilmek, insana verilen emanet sorumluluğunun idrak edilmesinde ve insan olmanın temelinde yer almaktadır.¹³³

Modern dünyada insanın sığınağı haline gelen, var olduğunu hissettiği değerlerden biri de emanet hissidir. Emanet maddeden manaya somut olandan soyuta çok geniş bir kapsama sahiptir. Akıl, beden, söz, aile, tabiat, bulunulan makam ve mevkilerin hepsi insana verilen emanetlerdir.¹³⁴ Emanet hissi insana Allah'ın kendisine verdiği şeylere hükmetmeye çalışmadan, ölçülü şekilde varlığını sürdüreceği biçimde faydalanma anlayışını kazandırmaktadır.¹³⁵ Emanet hissi insanı başta kendi varlığı olmak üzere diğer varlıklara karşı emanetçi olmanın bilinciyle hareket etmeye yönlendirmektedir. Varlıkların sahibinin Allah olduğu bilinciyle, meşru yollarla elde ettiği mülkiyet hakkının geçici olarak kendisine verildiğini bilerek sorumsuzca hareket etmeyi engellemektedir.¹³⁶ İnsan yalnızca emanete hıyanet etmemekle, mevcut olanı korumakla değil bunun çok daha fazlası ve üstünü olan halifelik göreviyle de

¹³⁰ Topçu, *Ahlâk*, s.27.

¹³¹ Celal Kırcı, *Kur'an ve Sosyal Hayatımız*, Ankara: Fecr Yayınları, 2018, s.114-116.

¹³² Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, İstanbul: İzci Yayınları, 1997, s.50.

¹³³ İhsan Fazlıoğlu, *Kendini Bulmak*, s.47.

¹³⁴ Yavuz Köktaş, *Hayata Dair 40 Hadis 40 Yorum*, Rağbet Yayınları, İstanbul: 2013, s. 60.

¹³⁵ Kula, *Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi*, s.210.

¹³⁶ Rahmi Yaran, "İmkân-İhtiyaç Dengesi", *Kâinattan Sorumluyuz*, İstanbul: İstanbul Müftülüğü Kültür Yayınları, 4, 2008, s. 21.

sorumludur.¹³⁷ İnsan, yeryüzünün kendisine emanet verildiğinin ve ona sahip çıkması gerektiğinin farkında olarak bu görevi Allah'a kulluk etmek suretiyle ilişkisini sürdürerek ve iradesini de yeryüzüne sahip çıkmak üzere kullanarak gerçekleştirmelidir. Allah'tan kopuk bir yaşamın heva ve hevesi ilahlaştırmaya götürdüğü ve sorumluluğu üstlenmek gerektiği hususu, halifelik vazifesinin yürütülmesinde ve insanın diğer varlıklarla olan ilişkisinde yol gösterici olarak Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmiştir.¹³⁸

Emanet ahlakı, sahip olunan hakların farkında olmakla, hak sahibine hakkın teslim edilmesiyle yaşanabilir. Bu ahlak, sözde ve fiilde hak ve hakikatin birliğinden beslenmektedir.¹³⁹ Emanet görme yöneliminde insan kendisine verilenlere, koruması, hakkını vermesi gereken emanet gözüyle bakmaktadır.

3.1.1. Bireyin Kendisine Yönelik Emanet Algısı

3.1.1.1. Beden Sağlığı

Arapçada cisim anlamına gelen¹⁴⁰ beden, insanın zihin veya ruhuna karşıt olan vücudu, organizması veya maddi tözü olarak tanımlanmaktadır.¹⁴¹ Bedene ilişkin algılar içinde bulunulan zamanın ruhuna göre değişebilmektedir. Örneğin modern dönemle birlikte beden algısı, benlik algısının ve kimliğinin merkezinde yer almaya başlamıştır. Benliğin inşasında önemli bir rolü olan bedenle ilgili görüşler, hayatın nasıl yaşanacağı konusunda belirleyici bir role de sahiptir. Bedenin algılanışı ve yerinin bilinmesi, insanın kainattaki yerinin anlaşılması hususunda büyük öneme sahiptir.¹⁴² İnsan dünyayı bedeni aracılığıyla tanımakta ve onun vasıtasıyla benlik duygusunu inşa etmektedir.¹⁴³

19. yüzyıl ruhun reddedilip, bedenın materyalist açıdan ele alındığı bir dönemdir. Sanayi devrimiyle birlikte fabrikalarda ücret karşılığı çalışan işçilerin bedenleri adeta menkul mal olarak görülmeye başlanmıştır. Doğa üzerinde hakimiyet kurma görüşünü

¹³⁷ Cafer Sadık Yaran, *İslam Çevre Etiğinin 4 Kuramı ve 8 İlkesi: Hiyerarşik Bir Sınıflandırma Denemesi*, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri/ cilt 2, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 15-16 Mayıs 2008, İstanbul, s.129.

¹³⁸ Naci Kula, "Kur'an Işığında İnsan- Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 9 (2000), s.363.

¹³⁹ Süleyman Dönmez, *Emanet Ahlakı Türk Ahlak Felsefesine Giriş*, Adana: Karahan Kitabevi, 2015, s.105-109.

¹⁴⁰ İlyas Karlı, *Türkçe-Arapça Sözlük*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 5. bs., 2010, s.61.

¹⁴¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Paradigma Yayınları, 1997, 2. bs. 1997, s.108.

¹⁴² Nazife Şişman, *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, s.16.

¹⁴³ Kemal Sayar, *Ruhun Labirentleri*, Ufuk Kitapları, İstanbul: 2003, s.81.

işselleştiren modern bilimin, tıp alanında da, insan bedeninin tıbbi bilimsel bilgi yoluyla kontrol altına alındığı bir güç haline geldiğini söylemek mümkündür. Tıptaki gelişmelerle birlikte salgın hastalıklar için uygulanan tedaviler, aşular, karantinalar, bedenin sağlık için kontrol altına alınmasına neden olmaktadır. Şişman'a göre 1871'de İngiltere'de frengi aşısının zorunlu kılınması, fiziksel beden ile siyasal bedenin ilişkisinde bir dönüm noktası olmuştur. Bunun öncesinde gerçekleşen maden ocaklarındaki işçiler için çalışma saatlerinin sınırlandırılması, su ve yiyecek kalitesinin kanuna bağlanması gibi gelişmelerle devlet, halkın üzerindeki hakimiyetini arttırmış, söz konusu kanunla modern müdahaleci hükümetin el attığı son kale olan bedenin fethinin öne açılmıştır. 20. yüzyılda bedenle ilgili olan ahlak, cinsellik, ırk konuları yanı sıra bedenin hem anlamı hem de gerçekliğinde değişimler gözlemlenmektedir. Güzel kadın bedeni ve güzel, güçlü erkek bedeni adeta kutsanır hale gelmiştir.¹⁴⁴

Antibiyotiğin keşfiyle pek çok hastalığın tedavisinin bulunması, tıp alanının bedene olumlu yaklaşımın göstergelerindedir. 20. yüzyılın ilk yıllarında biyoloji, tıp, psikoloji ve felsefe materyalizmin etkisinde kalarak beden her şeydir düsturu ilke edinilmiş, plastik cerrahinin gelişmesiyle beden isteğe göre seçilip şekillendirilebilecek plastik bir özelliğe sahip olmuştur. Cilt yenileyici krem, yaşlanmayı geciktiren östrojen hormonu, diyet, spor vb. sayesinde genç ve güzel bedene ulaşma arzusu tıbbi ve teknolojik bir temel bulmuş olmaktadır. İnsan vücudunun pil ve yapay kalp kapakçıkları gibi biyoteknoloji materyallerle desteklenmesi ve organ nakli, klonlama gibi uygulamalarla beden adeta mühendislik ürünü haline gelmiştir. Sperm ve yumurta bankalarından istenilen özelliktekinin seçilerek, rahim kiralamak yoluyla bebek sahibi olduğunda bebekler genetik anne babasını tanıma hakkından mahrum bırakılmakta, kadınların rahmi kiralanarak meta haline getirilmekte, bedenle ilgili etik ciddi bir belirsizlik içine düşülmesi söz konusu olmaktadır. Ayrıca biyoteknoloji ve gen mühendisliğindeki son gelişmeler insan ile makine arasındaki sınırı belirsiz hale getirmiş, yapay zeka, genetik kopyalama süreci bedenin hiçbir aşkın bağlantısı olmadan kendini aşması, ölümsüzlük iddiasında bulunarak kendini yeniden inşa etmesi gibi ciddi problemleri beraberinde getirmiştir.¹⁴⁵ Başarıları göz kamaştırırsa da insanı doğal yapısından bir hayli uzaklaştıran tıbbi uygulamalar, son zamanlarda çok önemli ahlaki bir sorun haline gelmiştir. Tıbbın giderek ticarileştirilmesi ve teknolojikleştirilmesi, Batı da dahil olmak üzere pek çok

¹⁴⁴ Şişman, *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*, s.23-27.

¹⁴⁵ Şişman, *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*, s.27-30.

insanı beden, ruh ve nefsin kucaklandığı holistik insan fikrine dayalı alternatif tıp yöntemlerine doğru çekmiş haldedir.¹⁴⁶

Dinlere göre beden manevi gelişmeye engel olan ama aynı zamanda kutsal bir bölgedir. Din, geleneksel olarak fiziksel bedenle ilgilenmiştir. Kadın ve erkeklerin kendi bedenlerine dair anlayışlarında doğal düzen anlayışının sekülerleşmesi önemli etkide bulunmuş, insan bedeni, salt nicel bir doğal düzenin parçasından başka anlam ifade etmemeye başlamıştır. Beden Tanrıya aittir ve insan, onun korunması ve sıhhati için Tanrıya karşı sorumludur. İnsanın doğal dünyayla olan geleneksel ilişkisinin yeniden sağlanabilmesi için cismani bedenın önemini kavramak bunun için de dinlerin insan bedeni hakkındaki öğretilerine değinmek şarttır. İlkel insanlar metafiziksel hakikatleri beden diliyle ifade eden kutsal danslar üretmişlerdir. Hristiyanlıkta beden, dini törenlerde belli rol oynamaktadır.¹⁴⁷ Hristiyan ilahiyatında beden bir taraftan günahın kaynağı olarak görülürken aynı zamanda kutsal bir anlam da taşımaktadır. Bu sebeple beden çarmıha gerilip incitilmeli aynı zamanda da şerefli kabul edilip yönetilmeli, sınırlanmalı ve kutsanmalıdır. Bedenden üstün olan ruhun yüceliğe ulaşabilmesi için “beden feda edilmelidir” fikrini kabul eden kilisede, ruhbanlık ve zahitlik kurumlaşmıştır. İnsanların kendilerini ve başkalarını kurtarmak için kendi bedenlerine acı vermeleri gerektiği fikri yaygın hale gelmiştir. Manastır yaşamı ve çarmıha germe törenleri bu fikrin yansımalarıdır. Hristiyanlıktaki ilk günah anlayışına göre kötülük veya şeytan insanın içindedir ve insan ancak bedenini kontrol altına alarak şeytanı bedeninden uzaklaştırabilir.¹⁴⁸

İslam’da beş vakit namazda beden merkezi konumdadır. İslam’a göre beden, Tanrı tarafından yaratılmıştır. Dolayısıyla onun muhteşem işleyişinde Tanrı’nın hikmeti görülebilir. Aynı zamanda beden insanın durumunun anlaşılmasında çok büyük öneme sahip olan sonlu bir yaratıktır. Beden, Tanrı tarafından yaratıldığı için kendi hakları vardır ve insan bedene bu haklardan bağımsız şekilde sahiplik iddiasında bulunamaz. Nefis ve beden arasında ölümü de aşacak şekilde muazzam bir bütünleyici ilişki mevcuttur. Dini anlayışa göre beden, Tanrı’nın Ruhunun barındığı ev olduğu için kutsaldır. Beden kendi aklına sahiptir ve bir hikmeti yansıtan kendi zihnini seslendirir.

¹⁴⁶ Seyyid Hüseyin Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, Çev., Latif Boyacı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2002, s.241-242.

¹⁴⁷ Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, s. 240-245.

¹⁴⁸ Şişman, *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*, s.19.

İnsanın dik duruşu, yürüyebilmesi, başın omuzlardan ayrılışı, göğsü, ilahi doğurganlığı ve yüzü ilahi gerçekliğin sembolüdür. Bedenin ruhani kaynağını, haşre katılışını, zaman içinde yaşayıp ölümsüzlüğe yol alan varlık olarak gerçekliğimizin bütünleyici parçasını oluşturduğunu anlamak için onun sembolizmini anlamak gereklidir.¹⁴⁹

Zamanla bedenin bir makine olarak görmeye devam edilmesi doğal düzenle ahenk içinde yaşamayı imkânsız hale getirmektedir. Halbuki bedeni Tanrısal Hikmetin yansıması ve varlığımızla birlikte doğal düzenin ayrılmaz bir parçası olduğunu yeniden keşfetmek kendimizle doğal dünya arasında köprüyü yeniden kurmayı sağlayacaktır. Bedenin nefsin bu dünyadaki yolcuğunda bir arkadaş ve yeniden diriltilmeye layık olan kutsal sıfatını keşfetmek, doğanın kutsallığını da keşfetmek anlamına gelmektedir. Bitkiler, hayvanlar, dağlar ve yıldızlarla olan bağımızı yeniden oluşturmaktır.¹⁵⁰

İnsanlık tarihi boyunca beden bazen süslenip şımartılmış bazen de üst ideallere ulaşmak için kısıtlanmış, aç bırakılmış ve terbiye edilmiştir. Günümüzde ise beden, öz kimliğin görünür bir taşıyıcısı konumundadır ve bireyin verdiği kararlarla bütünleşmektedir. Modern anlayışa göre insan, bedeni üzerinde sınırsız hak sahibidir. Hayatta olan kişinin seçme hakkı ileri sürülerek henüz doğmamış bir canlı kürtağla öldürülebilmektedir. Bu anlayışa güç kazandıran unsur ise bedenin mülkiyet olarak algılanmasıdır. Kendini gerçekleştirmek üzere bedenin bir proje olarak algılanması sonucu insan, genç ve güzel bedene sahip olmak için estetik cerrahi ve tüketim kültürünün esareti altına girmektedir. Bedenin mülk olarak görülmesinin bir neticesi de intihar ve ötenazi hakkındaki modern yaklaşımdır. İntihar tüm ilahi dinlerde yasaklanmıştır. İnsan bedeni, her istediğini yapabileceği bir mülk değil, Allah'ın rızasına uygun kullanmak için verilmiş bir emanettir. Kuranı Kerim'de ahiret gününde bütün organların kişi için şahitlikte bulunacağı bildirilmiştir. Ahiret tasavvurundan uzaklaşan modern insan, varoluş sorunlarıyla başa çıkamadığında yaşamına son verme hakkını kendisinde görmektedir.¹⁵¹ Batıda “yaşama hakkı” olarak ele alınan şey, İslam'da çok daha üst seviyeye çıkarılarak “yaşama hakkı ve vecibesi” olarak ele alınır. Çünkü insanın dünyaya gelmesine ve yaşamasına Allah karar vermiştir. Dolayısıyla kişinin kendi hayatına son vermesi düşünülemez. Hayat, Allah'ın insanoğluna emanet ettiği mukaddes bir hak olduğu için insan da bu emaneti korumakla sorumludur. Allah'ın

¹⁴⁹ Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, s.245-272.

¹⁵⁰ Nasr, *Tabiat Düzeni ve Din*, s.273.

¹⁵¹ Şişman, *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*, s.34-35.

emanet ettiği yaşama vecibesini ihlal etmek, hayat emanetine hıyanette bulunmaktır. Bu sebeple İslam hukukuna göre yaşamak bir hak değil aynı zamanda vecibe olarak kabul edilir. Bu anlayışa göre insan haklarından feragat edebilir ancak görev/ vecibe olan durumdan feragat edemez. Batının intihar ve ötenazi hakkındaki inanışının temelinde “yaşama hakkı” dediği şey, görev değil de hak kabul edildiği için insanın bazı haklarından vazgeçmesi anlayışı yer almaktadır.¹⁵² Açlıktan ve susuzluktan dolayı hayati tehlikesi bulunan kişinin ölmeyecek kadar haram olan şeyleri tüketerek hayatının kurtarılmasına izin verilmesi, İslam dininde insan hayatına ne denli önem verildiğinin bir göstergesidir.¹⁵³

Ölümü hayattan uzak tutan modern anlayışta yaşlıların veya hastaların anlamlı bir hayat yaşamamaktansa ölümü tercih etme haklarının olduğu kabul edilir. Bu anlayış beden mülk görülmesine dayandırılır. İlahi dinlerde ruhun yüceltilmesi amacıyla yapılan diyet, modern toplumda haz üretmek, cinsel sembolizmin gereği olarak bedenin görünüşünün mükemmelleştirilmesi amacıyla yapılmaktadır.¹⁵⁴

İslam düşüncesinde küçük alem denilen insan, Allah’ın kainattaki tecellisinin en güzel örneğidir. Allah’ın kendi suretinde yarattığı tek varlık olan insan, emaneti yüklenen halifesidir. Kendi bedeni dahil kainattaki her şey belirlenmiş bir süre için insana emanet edilmiştir. İnsandaki ruh ve beden birlikte tüm ilahi isimleri açığa çıkarırlar. Ruh bedende ilahi hakikati gerçekleştirir.¹⁵⁵ İnsana bahşedilen dil, göz, kulak, el, ayak, mide ve diğer uzuvlar Allah’ın bir emanetidir. Bu emanetlerin hayırda, iyi yönde, Allah’ın emrine uygun ve halkın hizmetinde kullanılması, kötude, fesatta, haram ve günah işlerde kullanılmaması gerekmektedir.¹⁵⁶ İnsanın sahip olduğu bütün organlar Yüce Yaratıcının verdiği kıymetli şeylerdir. Bu sebeple insan organlarına karşı, kendisine bunları bağışlayan Yaratıcının emri gereğince hareket etmekle sorumludur. Dolayısıyla insan, para veya bedel ödmeden kendisine bahşedilen organlara, istediği gibi kullanacağı malı gibi değil, zamanı gelince sahibine geri vereceği emaneti gibi bakmalıdır.¹⁵⁷

¹⁵² Abdullah Acar, “İslam ve Batı Medeniyetinin Hak, Emanet ve Adalet Anlayışları,” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2019), s.300-301.

¹⁵³ Muhittin Akgül, *Kuran İnsan ve Toplum*, İstanbul: Işık Yayınları, 2001, s.251.

¹⁵⁴ Şişman, *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*, s.35-36.

¹⁵⁵ Şişman, *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*, s.32-33.

¹⁵⁶ Karagöz, *Allah Kelamı Kur'an'ın Hedefi Örnek Müslüman Örnek Toplum*, s.121.

¹⁵⁷ Akgül, *Kuran İnsan ve Toplum*, s.250.

İnsana verilen maddi duygular gibi benlik, nefis gibi manevi duygular da emanettir. Bunların Allah'ın rızasına uygun, insana dünyada ve ahirette fayda verecek işlerde kullanımı, o emanetlerin muhafazası anlamına gelmektedir. Allah'ın insana emanet olarak verildiği bu organ ve duygular Allah'ın izni ve rızası dairesinde kullanıldığında cennete açılan birer anahtar niteliği kazanmaktadır. Allah'ın rızası dahilinde kullanılmayan emanetler ise insana cehennem kapılarını açan bir niteliğe dönüşmektedir.¹⁵⁸

3.1.1.2. Ruh Sağlığı

Ruh sağlığı, insan düşünce ve davranışlarının örf, adet ve geleneklerle çatışmaması, içinde yaşanılan toplumla, bütün insanlıkça kabul gören evrensel değer hükümleriyle ve Yaratan'la uyum içinde bulunulması keyfiyetinin oluşturduğu dengeli durumdur.¹⁵⁹ Yine ruh sağlığı bireyin kendisi ve çevresiyle durağan olmayan, değişken bir denge ve esnek uyum içerisinde bulunması şeklinde tanımlanabilir.¹⁶⁰

Ruhsal bakımdan sağlıklı bir insan olmak, günlük kaygı ve üzüntüler dışında nedeni belli olmayan veya uzun süreli bunaltı ve kaygılardan uzak kalmaya bağlıdır. Ayrıca birey, yakın ve uzak çevresiyle ilişkiler kurup sürdürebilmelidir. Bu ilişkilerinde geçinme ve iş birliği yapmanın ötesine geçerek sevgi ve saygı temelli bağlar kurabilmelidir. Kendisine yönelik gerçeğe uygun bir özsaygıya sahip olmalıdır. Toplumdaki yeri ve görevinin bilincinde olarak yeteneklerini geliştirebilmeli, çalışma ve başarılarından tat almalıdır. Karşılaştığı zor durumlarda yeni duruma uyma esnekliğiyle hareket edebilmeli engelleri aşmaya çalışmalıdır. Yalnız başına kararlar alıp uygulayabilmeli ve eylemlerinin sonuçlarına katlanabilmelidir. Mesleği dışında sanat, spor, toplumsal yardımlaşma gibi alanlarda eğlendirici, dinlendirici, geliştirici niteliğe sahip uğraşlar edinmelidir. Ruhça sağlıklı kişilerde aranan bu nitelikler olgun kişide bulunması gereken niteliklerdir. Olgun kişi sever ve çevresi tarafından sevilir, çevresiyle olumlu ilişkiler kurabilir. Bu nitelikler birbirinden büsbütün ayrılamamakla birlikte hepsinin bir kişide bulunması beklenemez. İnsan bu nitelikleri kişiliğinde denge ve belirli ölçüde bağdaştırarak uyumu yakalayabilir. İnsan ruhsal ihtiyaçlarını kendi

¹⁵⁸ Dölek, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, s.31-32.

¹⁵⁹ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 2601.

¹⁶⁰ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978, s.3.

yetenek ve eğilimlerine uygun şekilde en tutumlu yoldan doyurarak bir alandaki eksikliğini başka bir alanda denkleştirerek ruhsal dengesini sürdürebilmektedir.¹⁶¹

Ruh sağlığı, koşullara göre değişip bozulabilen bir özelliğe sahiptir. Belli bir ölçüyü aşan dış baskılar sebebiyle her bireyin ruhsal dengesi sarsılabilir ve bunun neticesinde bunalım, üzüntü, kaygı, iç çatışma ve davranış bozuklukları ortaya çıkabilir. Aile içi kayıplar, ağır seyreden hastalıklar, işsizlik, boşanma, can güvenliği tehlikesi, doğa olaylarının sebep olduğu yıkımlar herkesin ruhsal dengesini sarsabilen dış etkenlerdir. Bu etkenler karşısında her birey farklı dayanma gücüne sahiptir. Bazı kişiler, alıştıkları çevre ve kişilerin desteğiyle dengelerini sürdürüp, dış etkenlerle hemen bozulveren ruhsal yapıya sahip olabilmektedir. Ruh sağlığının bozulması, bireyin çalışmasını, çevresiyle ilişkisini genel olarak tüm yaşamını etkilemektedir. Sebebi bilinmeyen üzüntü, kaygı ve kuruntulardan sıyrılamayan bireyin karamsar, tedirgin ve güvensiz hali çevresine de etki ederek ilişkilerinin bozulmasına neden olabilmektedir.¹⁶²

Ruh sağlığı açısından uyum, bireyin karşısına çıkan zorlukları aşabilmesi, hayatındaki sorumlulukları yüklenmesi, hayatın gerçeklerine uygun bir yaşam şekline sahip olabilmesidir. Hayatın akışında dengede kalabilmek, her durumda bedensel ve ruhsal uyum sağlamaya bağlıdır. Bu uyum sağlanamadığında karmaşa, nevroz ve iç çatışma ortaya çıkabilmektedir. Psikolojik uyuma sahip olan birey kendisinde meydana gelen biyolojik ve psikolojik değişikliklerin farkına vararak bu değişikliklere uygun davranışlar geliştirebilmektedir. Kendi kendine uyum sayesinde birey, kendine duyduğu güven ve değer hissiyle her türlü zorluğa direnç gösterebilmekte, kendisinde sağlıklı bir kişiliğin gelişimine imkân sağlamış olmaktadır.¹⁶³

Ruhsal dengesi yerinde olan kişinin her an mutlu olması beklenilemez ancak yaşamdan lezzet alma ihtimallerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Ruhsal dengesi yerinde olan bir birey, sevilen bireyin kaybı gibi zorlu olaylar karşısında mutsuzluğa düşmekte ancak dayanma gücü ve esneklik sayesinde en az yara ile bu durumu atlatabilmektedir. Günlük yaşamda arzu ve eğilimleriyle çelişen birçok engelle karşılaşan insan, bu sorunları çözmek için gayret gösterirken olgunlaşmaktadır. Karşısına çıkan güçlükleri yendikçe güçlenen birey, daha zorlu sınavlarla baş etmek için

¹⁶¹ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları*, s.3-6.

¹⁶² Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları*, s.6-7.

¹⁶³ Akif Hayta, "İbadetler ve Ruh Sağlığı", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, der. Hayati Hökelekli, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006, s.149-150.

kendisini hazırlamaktadır. Ruhen dengede olmayan birey ise var olan durumu iyi değerlendirmek ve karşılaştığı durumlara uygun tepki vermekte başarılı olamamaktadır.¹⁶⁴

İnsan, sosyal bir varlık olduğu için içinde yaşadığı toplumda kendi dışındaki kişilerle sağlıklı ilişkiler kurmak istemektedir. Şehirleşme, sanayileşme ve hızlı gelişen teknolojik gelişme sürecinde insanlar, ekonomik ve sosyal sebeplerle kırsal bölgeleri bırakarak iş bulma imkanının daha çok olduğu büyük şehirlere doğru yerleşmeye başlamışlardır. Kırsal alandaki eski yaşantısından oldukça farklılık gösteren bu değişen toplum yapısında insanlar ilişki kurmada zorlanmakta yalnızlık ve yabancılık duygusunun içine düşmektedirler. Aynı zamanda kişiye özgü değerlerle topluma ait değerlerin çakışması sonucunda ikilem yaşayabilmektedirler.¹⁶⁵

Yalnızlık sorunu, yalnızca geri kalmış ülkelerde bulunmamakta, dünyadaki teknoloji kullanımını oranıyla birlikte artış göstermektedir. Yalnızlık fiziksel ve psikolojik yalnızlık olmak üzere iki türdür. Çözümenebilen bir yalnızlık türü olan fiziksel yalnızlıkta insanlar yaşadıkları ortamın kalabalığından bunaldıklarında yalnız kalmayı tercih ederler. İnsanın fiziksel olarak yalnız olsa da düşünce ve eylem bakımından yalnız olmadığı söylenebilir. Psikolojik yalnızlıkta ise birey, kalabalıklar içindeyken bile kendini yalnız hissedebilmektedir. Hayatı dolu dolu yaşamak için diğer insanlara ihtiyaç duyan birisi için psikolojik yalnızlık acı veren ve ürkütücü bir duygudur. Bu sebeple içine düştüğü bu duygu ile yüzleşmemek için elinden geleni yapmaya gayret etmektedir. İnsanlarla birlikte olmak, hayatı anlamlı ve coşkulu hale getirmektedir. Yalnızlık ise kaçış, duygularla içe kapanma ve anlamsız bir iletişim sürecidir.¹⁶⁶

Günümüzde insanın duygusal gerginliğinin temel konularından biri olan kalabalıklar içindeyken yalnız olma halinin, insanın aşırı ferdileşmesi sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İslam dininde cemaat halinde yapılan ibadetler sebebiyle ortak bir amaçla bir araya gelen insanlarda kollektif ruh hali ortaya çıkmakta, bireyin iradesi kuvvetlenmektedir. Cuma ve bayram namazları ve hac ibadetiyle oluşan birlikteliklerle sosyal çevre gelişmekte, her kesim ve sosyal statüden insan birbiriyle temasa geçmekte, sosyal eşitlik sağlanmakta, sevgi, sempati ve kaynaşma hisleri oluşmaktadır. Kötü alışkanlıkların azalması veya tamamen ortadan kaldırılmasında

¹⁶⁴ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları*, s.7-8.

¹⁶⁵ Mustafa Özodaşık, *Modern İnsanın Yalnızlığı*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınevi, 2001, s.13-15.

¹⁶⁶ Özodaşık, *Modern İnsanın Yalnızlığı*, s.17-18.

ibadetlerin güçlü sosyal etkileri bulunmaktadır. Ramazan ayında alkol tüketiminin ve suç işleme oranının diğer zamanlara göre azalması buna örnek olarak verilebilir.¹⁶⁷ İbadetler sebebiyle bir araya gelen insanlar bireysellik ve yalnızlığın oluşturduğu huzursuzluk hissinden kurtulmakta, birlik şuuruna sahip olmaktadır. Bireyin yalnızlaşmasını istemeyen İslam dini bazı ibadetlerin cemaatle yapılmasını zorunlu tutmuştur.

Toplumda bencilliğin artması ve diğerkamılığın azalması intihar sıklığının artmasında etkili olmaktadır.¹⁶⁸ İntihar ruhsal açıdan ele alınacak olursa her intihar olayında kişinin tam bir umutsuzluk ve manevi açıdan çöküntü içinde bulunduğu söylenebilir. Kişiyi böyle bir durumda hayata bağlayacak manevi bir güç kalmamış, din, aile, devlet bağları zayıflamış belki de tamamen kopmuş haldedir. Yaşamak kişi için yük haline gelmiştir. Sebebi ne olursa olsun Ülkemizde son yıllarda artan intihar vakaları toplumun içine düştüğü moral çöküntüsünün göstergesi olarak her çeşit olaydan daha manidar anlam taşımaktadır.¹⁶⁹ İntihar girişimi kişinin kendinden veya çevreden kaynaklı sorunlardan umutsuzca bir kaçış olarak değerlendirilir. Gidişatı değiştirecek güce sahip olmadığına inanan insanın, ezilmişlik ve çaresizlik hissinden doğan öfkesini kendisine yönelterek hem kendini cezalandırması, hem de bu duruma düşmesine neden olanlardan öç alma davranışıdır.¹⁷⁰ Dünyada görülen intihar vakalarının çokluğu insanın bedenine kendisine verilen bir emanet değil de sahip olduğu bir nesne gözüyle baktığını göstermektedir.

İntihar eden kişi kendi yaşama hakkını ortadan kaldırarak en önemli ahlak ilkelerinden birisini çiğnemiş olmaktadır. İntiharla cinayet arasında bir fark yoktur ve İslam dini bu sebeple intihar edeni katil sayar. İnsan yalnızca canına kıymamakla değil aynı zamanda hayatının kendi kastı olmaksızın elden çıkmasını engellemekle de sorumludur. Sıhhatini korumamak sağlık kurallarına uymamak da bir nevi intihar anlamına gelmektedir. Zira elimizde imkanlar mevcutken sıhhatimizi ihmal etmek kişiliğimize karşı yaptığımız bir kötülüktür. Bulaşıcı bir hastalığa yakalanan insan, diğer insanların hayatları için de büyük bir tehlike arz eder. İhmalkarlık ve dikkatsizlik sebebiyle sıhhatini bozan ve bu sebeple işini de kaybeden, ailesini zor durumda bırakan

¹⁶⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.245-246.

¹⁶⁸ Sayar, *Ruhun Labirentleri*, s.109.

¹⁶⁹ Rasim Özdenören, *Yaşadığımız Günler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, s. 68-69.

¹⁷⁰ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları*, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1989, s.251-252.

insan zayıf ahlaklı kabul edilir. Sağlığa zararlı alışkanlıklar insanın bedenini ve psikolojik yapısını bozucu etkiye sahiptir. İnsan şahsiyeti doğuştan getirilen ve toplumdan alınan özelliklerin karşılıklı etkileşimi neticesinde oluştuğu için kötü alışkanlıklara başlama konusunda ferdi ve toplumun birlikte etkilerinin olduğunu söylemek daha doğru olur. Zararlı alışkanlıkların çoğu öğrenme yoluyla kazanıldığı için bunlarla mücadele etmek toplumun ahlaki bir vazifesidir. Kötü alışkanlıklar çoğu defa gerçek problemlere karşı sahte bir çözüm bulmak veya problemlerden kaçmak sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Kötü alışkanlıkların hiç ortaya çıkmamasını sağlamak için yapılacak şey, insanların en problemlili dönemlerinde onları bu yolları denemekten alıkoymaktır. Aile, okul ve iş yeri bu durumda büyük önem kazanmaktadır. İnsan her durumda kendine yardım edecek insanların ve kurumların bulunduğunu bilmelidir.¹⁷¹

Günümüzde maddi yönden gelişmiş durumdaki ülkelerde yaşayan gençler maddi her türlü doyumunu tatmasına rağmen ruhen yaşadıkları açlık sebebiyle uyuşturucuya yönelmektedir. Sınırsız arzularına ulaşsa da tatmin olmayan, arzu ettiğine kavuştukça tatmini başka şeylerde arayan insan, uyuşturucunun pençesine düşebilmektedir.¹⁷² İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan alkollü içecekler keyif verici, yatıştırıcı ve uyuşturucu olarak kullanılmaktadır. Alkol kişinin beden ve kişiliğinde yıkıma neden olan güçlü bir zehirdir. Alkolizm, içki içmeden duramama halidir. Alkolik, çok fazla içmesi sebebiyle ruh ve beden sağlığı bozulan, çalışması aksaklığa uğrayan, buna rağmen içmesini kontrol edemeyen kişidir. Alkol, bireyin denetleyen, dizginleyen konumunda bulunan üst benliğini zayıf düşürerek ortadan kaldırmaktadır.¹⁷³

Alkol bağımlılığının giderek artmasının nedeni ağırlaşan uygar yaşam şartlarının insanların uyarıcılara gereksinim duymalarına yol açmasıdır. Toplumsal yapıdaki bu hastalıkların tedavisi, toplumsal bir biçimde yapılmalıdır. Zararlı alışkanlıklara karşı kişinin yalnız mücadele etmesi mümkün değildir. Bunun için kişisel çabalar kolektif bir şekilde bir araya gelerek örgütlenmelidir.¹⁷⁴ Sanayileşmenin neticesinde oluşan tüketim kültürünün insanları mecbur bıraktığı makineleşmiş yapıdaki hayat tarzına uyum sağlamakta zorlanan insanlar özellikle de gençler, alkol ve uyuşturucu kullanımına yönelmektedir. Geçici de olsa bu tip hayat tarzından uzaklaşarak, zamanın ve mekânın

¹⁷¹ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.50-57.

¹⁷² Akgül, *Kuran İnsan ve Toplum*, s.262-265.

¹⁷³ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları*, s.289-293.

¹⁷⁴ Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, Çev., Oğuz Adanır, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2004, s.85-86.

üstüne çıkmayı arzularak sonsuzlukta yol almak istemektedirler. Ancak bu yöneliş, buldukları hayat tarzından daha fazla tahrip edici etki gösterebilmektedir. Burada birey, yaşadığı teknik çevreye uyum sağlamaya ve tahrip edici etkiyi azaltıcı alternatiflere yönelmelidir. Bu alternatiflerden biri olarak din, mensuplarının yaşamlarını belli kurallara bağladığından hayatta hissedilen belirsizliğin daha aşağıya çekilmesinde, insanların hayatlarına anlam ve amaçlar sunulmasında ve hayatı daha doyumlu yaşayabilmelerinde yardımcı olabilmektedir. Dinler, sosyal hayatta yabancılaşmayla sonuçlanabilecek olumsuz durumların meydana gelmeden önlenmesinde korucu etkiye sahiptir. Bireysel yabancılaşmanın tetikleyicisi ve göstergesi konumunda olan alkol ve uyuşturucu kullanımı ve intihar yönelimi gibi unsurlar birçok dinde yasaklandığı göz önüne alındığında dinin, bireyin kendisine yabancılaşmasına neden olacak faktörleri asgari düzeye indirmeye gayret ettiği söylenebilmektedir.¹⁷⁵

Güven, barış, adalet, merhamet, sorumluluk gibi değerlerin sarsıldığı, kaybolduğu ya da önemini yitirdiği bir toplumda bireylerin ruh sağlığı ciddi bir tehdit altına girmekte, çocuklar ve gençlerin sağlam bir karakter geliştirmeleri mümkün olmamaktadır. Davranışlara yön veren değerlerin zayıflaması veya içselleştirilememesi, kişiliğin etkisiz kalmasına, üretici ve yaratıcılık sergilenemediği için de yıkıcı ve saldırgan eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Değerlerin sarsıldığı bir toplumda yaşamının anlamını yitiren bireyler, stres, bıkkınlık, anlam boşluğu gibi durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Yaşadığımız dünyada pek çok genç insan kendi tanımını ve yaşam anlamını üretmediğinden kendisini tahrip edip kişiliğini zaafa sürükleyecek işlere yönelmektedir.¹⁷⁶

Modern şehir hayatının ruhsal yaşama olumsuz etkileri ele alındığında stresin yanında, ruhsal rahatsızlıkların zeminini hazırladığı ve ortaya çıkışını kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Bu durum şehir yaşamında toplumsal bağların kopması ve destek sistemlerinin kaybolmasıyla gerçekleşmektedir. Biyolojik ve psikolojik etkenler kadar toplumsal etkenlerin de ruhsal rahatsızlıkların görülmesinde etkisi olduğu söylenebilir.

¹⁷⁵ Karaca, *Yabancılaşma ve Din Dinsel Yabancılaşmanın Sosyal Psikolojik Analizi*, s.135-247.

¹⁷⁶ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2009, s.35-36.

Araştırmalara göre toplumsal destek sistemi iyi olan bireylerin ruhsal olarak yaşadıkları zorluklara karşı daha dayanıklı oldukları görülmüştür.¹⁷⁷

Ruhsal olarak sağlıklı, tabiat ve toplumla uyumlu kişiliğe sahip bireyler yetiştirmek Kur'an'ın en önemli amaçlarından biridir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de karakter ve mizaç örneklerine, olumlu ve olumsuz kişiliklerin ruhsal özelliklerine ve zaaflarına yer verilmiştir.¹⁷⁸ Fazlıoğlu'na göre insanın en büyük emaneti kendidir, çünkü insan kendine emanet edilmiştir.¹⁷⁹ İnsanın yaşamında beden ve ruh bir bütünlük teşkil etmektedir. Allah kendi ruhundan üflediği insan ruhunu ve bu ruhu taşıyan bedeni insana emanet olarak vermiştir. İnsan kendine, Yaratıcısına ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirebilmek için ruh ve beden sağlığına dikkat emelidir.¹⁸⁰

Ruh, Yaratanın insanın içine koyduğu, insanın nefsini frenleyecek, sorumlu yaşamaya yardımcı olacak imkân ve özdür. Allah, ruh vasıtasıyla kendisiyle kulu arasında kutsal bir bağlılık noktası kurmaktadır. Böylece insan, bu özel manevi gücün farkındalığına ulaşma ve yaratılanlar içinde konumunu tayin etme ve geçici heveslerin dışında yaşamına anlam kazandırabilme hususunda imtihana tabi tutulmaktadır. İnsanın yaşamında doğru rotayı bulmasına yarayan bu özün yok sayılması veya basite indirgenmesi, Yaratan'dan uzaklaşmaya neden olmaktadır.¹⁸¹

Kur'an-ı Kerim'de keder ve ruhi bunalımlar hastalıkların ana nedeni sayılmaktadır. Ruh hekimliğinin önemine işaret edilmekte, psikosomatik hastalıkların önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Kuran ruhsal gerilimlerin azaltılması için kader ve ahiret inancını, tevekkül ve sabrı emrederek ruhi hastalıkların oluşmasını engellemeyi amaçlamıştır. Ruh sağlığını bozan sıkıntı, üzüntü, çatışma gibi etmenlerin etkisiyle oluşabilecek psikolojik rahatsızlıklara şifa olarak insanın iç huzurunu sağlayıcı özelliğe sahip olan zikrullah tavsiye edilmektedir.¹⁸²

İnsan fitratına uygun olan İslam'ın Allah tasavvuru, insanı duygu, düşünce ve inanç bütünlüğü içinde kucaklayarak, iç uyum, huzur ve tutarlılık sağlamaktadır. Kendisiyle uyumu yakalayan insan diğer insanlarla ve çevresiyle olumlu ilişkiler

¹⁷⁷ Kemal Sayar, *Olmak Cesareti*, İz Yayıncılık, İstanbul: 1997, s.114-116.

¹⁷⁸ Hayati Aydın, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999, s.217.

¹⁷⁹ Fazlıoğlu, *Kendini Bulmak*, s.60.

¹⁸⁰ Muhammet Karaağaç, *Tefsir Literatüründe Kur'an ve Sağlık*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.26-46.

¹⁸¹ Gürsel Tokmakoğlu, *Muttaki*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s.208-219.

¹⁸² Abdurrahman Kasapoğlu, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997, s.96-99.

kurmaya yatkın hale gelmektedir. Böylece Allah inancının mümine, çevresiyle uyumlu olmada ve hayatın içindeki sıkıntı ve zorluklara katlanmada yarar sağladığını söylemek mümkündür.¹⁸³

3.1.1.3. Akıl

Akıl kelimesi sözlükte düşünme, anlama, kavrama ve davranışlarını ayarlama melekesi, fikir ve düşünce gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca akıl, sadece insana has bir meleke olarak kavramlar ve olaylar arasındaki ilişkileri idrak meselesi; tecrübeden gelmeyen, fakat bütün akıl yürütmelerin kendilerine dayandığı temel apriori prensipler sistemi; çıkarım yoluyla fikir yürütme ve doğru hüküm verme yeteneği anlamlarına da gelmektedir.¹⁸⁴

Ragip el-İsfahanî Müfredat'ında “Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik.” (Ahzap/72) ayetinde geçen emanet sözcüğünün kelime-i tevhit, adalet, alfabe harfleri ve akıl gibi anlamlara geldiğine dair görüşlere yer vererek, bunlardan "akıl" görüşünün doğru olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre marifet bilgisi onunla elde edilmekte, adalet onunla gerçekleşmekte, harfler onunla öğrenilmektedir. Ayrıca insanın gücü dahilindeki her şey akıl vasıtasıyla öğrenilir, her güzel davranış akıl vasıtasıyla yapılabilir ve insan diğer canlıların çoğundan akli sebebiyle üstün kılınmıştır.¹⁸⁵

İnsanın sahip olduğu başlıca hazine olan akıl, insanın iç dünyasında somut verilere bağlı olarak işlem yapan organ özelliğine sahiptir. Akıl, insanın içinde, çevresinde ve ötesinde gerçekleşenlerle ve duyumsadıklarıyla alakalı işlevsel bir güçtür. Akıl aracılığıyla algı ve bilgiler zihne kaydedilir. Akıl, düşünsel süreçler devreye sokularak kavram oluşturma ve bunlara göre hükmetme kapasitesi, kelimelerin ve kavramların anlamlarını bilme yeteneğidir.¹⁸⁶

İnsana hayvanlardan farklı olarak kendisinin bilincinde olma özelliği verilmiştir. Bu özellik sayesinde insan, tabiatın ve diğer insanlardan ayrı bir varlığa sahip olduğunun, düşündüğünün ve hissettiğinin farkında olmaktadır.¹⁸⁷ Yaratılanlar içinde yalnızca insanın yüksek derecede bir düşünme fonksiyonunu yürütebilecek seviyede

¹⁸³ Habil Şentürk, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, s.30.

¹⁸⁴ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.68.

¹⁸⁵ İsfahani, *Müfredat*, s.153-154.

¹⁸⁶ Gürsel Tokmakoğlu, *Benlik, Bilinç ve Vicdan*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s. 83-84.

¹⁸⁷ Erich Fromm, *Hayatı Sevmek*, Çev., Ali Köse, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1996, s.49-50.

akla sahip olduğu görülmektedir. Hayvanlara verilen içgüdü, flütten çıkan tek bir nağmeye benzetilirse insan aklının orkestradaki tüm musiki aletlerinin seslerini kapsadığı söylenebilir. İnsandan başka dinamik akla sahip bir canlı, varlık sahasına çıkarılmamıştır. İnsan Evrensel Zekadan aldığı bir kıvılcımla, bu nur sayesinde yeryüzünün efendisi olmuş ve tüm varlığı yönetecek konuma gelmiştir. İnsan bireysel gücü ve ortaklaşa çalışma sayesinde kaldıracı, tekerleği ve ateşi keşfetmiş, yük hayvanlarını evcilleştirerek icat ettiği arabaya koşmuştur. Buharı, gazı ve elektriği istediği gibi kullanabilir hale gelmiş, elinin fonksiyonu aklının icadı olan makineleri komuta edecek seviyeye çıkarmayı başarmıştır.¹⁸⁸

İnsan sürekli bir gelişme süreci içinde varlığını sürdüren bir canlıdır. İnsan için düşünce boyutu hayvanlar gibi fiziksel ihtiyaçları tatmin etme arzusuyla sınırlı kalmaz, kendisinin ve etrafındaki dünyanın varlığını keşfetmesi anlamına da gelir. İnsan aklına ve idrakine uygun davranarak zekasının ve fiziksel varlığının yararına hareket etmiş olmaktadır. Gerçek bir insan olmak için akli tüm varlığın çıkarları yönünde kullanmak, akla aykırı olan duygu ve dürtüleri bir kenara bırakmak gerekmektedir. İnsan akli sayesinde tecrübelerini ve yaşadıklarını değerlendirerek neyin gelişmesine katkıda bulunup neyin buna engel olacağını anlayabilmektedir. Akli ve fiziksel güçlerini ahenk içinde geliştiren insan bu şekilde mutluluk ve refahını sağlayacaktır.¹⁸⁹ Akıl, yararımıza olan şeyleri bilen, varlığımızı korumamıza yardım eden bir cihazdır ve onu en doğru şekilde kullanabilmek bilinçli davranışla mümkün olmaktadır. Akıl yaşanan olaylarla ilgili fikir üretmeye ve olaylar arasında sebep sonuç ilişkisi kurmaya yardımcı olmaktadır. Duygular ise tepki üreterek insanın yeteneklerinin gelişim sürecine katkıda bulunmaktadır.¹⁹⁰ Akıl olmadan bilgi üretmede ve bilgiye ulaşmada duyuların tek başına işlevi yetersiz kalır. Akıl, duyuların verdiği bilgiyi filtreden geçirerek, sistematik hale getirmektedir. Bilgi üretmede hakiki görev akla düşmektedir.¹⁹¹

Kur'an, kendi özgür iradesiyle fiziksel bir varlık boyutunda kalarak, özünde bulunan işlevsel akli atıl duruma düşüren insanı kınamakta, akli aktif ve fonksiyonel bir hale getirmeyi tavsiye etmektedir.¹⁹² Kur'an'a göre insana verilen, onu Allah'ın

¹⁸⁸ A. Cressy Morrisson, *İnsan, Kainat ve Ötesi*, Çev., Bekir Topaloğlu, İstanbul: Hareket Yayınları, 1972, s.77-79.

¹⁸⁹ Fromm, *Hayatı Sevmek*, s.279-290.

¹⁹⁰ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s.166.

¹⁹¹ Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003, s.45.

¹⁹² Altıntaş, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, s.38-39.

muhabatı kılan en önemli üstün nitelik akıldır. Kur'an'da insana verilen bu ruhi gücün yeterince işletilmeyişine dikkat çekilmekte ve aklın azami derecede kullanılması istenilmektedir. Akıl, insan ruhunun temyiz, idrak, düşünce, bilme, kavrama ve hüküm verme yeteneğidir. Kuran, şartlanma, ön yargı ve saplantıdan arınmış, sağlıklı ve yeterince işletilen insan aklına güvenmekte bu nedenle de düşünmeyi teşvik etmektedir.¹⁹³

Allah, fitri akılla yarattığı insana doğru ve yanlış arasında seçimde bulunabilme kabiliyetini vermiştir. Aklını kullanan insan, bireysel ve toplumsal bazda ahlaki ilkeleri kavrayarak, toplumsal hayattaki hak ve görevlere bağlı kalarak içtimai yapının korunmasına katkıda bulunabilecektir.¹⁹⁴ Çok değişik manevi güçlerden oluşan insanda akıl yönetici konumdadır. Faydalı ve zararlı şeylerin ayrımını yapan aklın yaptırım gücü yoktur. Yaptırım gücü iradededir. Birçok gücün etkisi altında kalan irade akli, doğruyu yapamaz, zararlı olandan kaçamaz hale düşürebilir. Akıl saf ve duru olarak çalışırsa insanı şaşırtmaz ve ancak doğruyu gösterir. Bu akla akl-ı selim ve sağduyu denir ve her insanda mevcuttur.¹⁹⁵

İslam, insanın dünya ve ahiret mutluluğu için elzem olan akli koruma hususunda birtakım tedbirler almıştır. Bu nedenle batıl inanışlara, taklitçiliğe, hurafelere, insan zihnini köreltici özelliğe sahip olan, zekayı işlevsiz kılan müneccimlik ve kehanet gibi temeli olmayan ilimlere ve taassuba karşı çıkmıştır. Ayrıca İslam, akli işlemez veya görevini yapamaz hale getiren, muhakeme yeteneğini zayıflatan, zekayı körelten, zihni uyuşturan her şeyi, tesir boyutuna göre haram veya mekruh kılmıştır.¹⁹⁶

Kur'an ayetlerine göre yeryüzüne halife olarak gönderilen insanın yeryüzünü belirli değerlerin gösterdiği şekilde imar ve ıslah görevi bulunmaktadır. Bu görevin gereği olarak insana iyiyi ve kötüyü kavrama, olayları gözleme, değerlendirme ve akli bir sonuca bağlaması için göz, kulak ve kalp verilmiş, değer yargılarına varma ve iyiliğine olanı seçme konusunda donatılmıştır. İnsanın bu ahlaki- entelektüel görevle sorumlu olması, önemli bir emaneti yüklenmiş olması onun yeryüzündeki varlığının en temel anlamlarından birini oluşturmaktadır. İnsanın değer ve kurallarda kendisi için

¹⁹³ Certel, *Kur'an'da İnsan*, s.22-25.

¹⁹⁴ Altıntaş, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, s.39.

¹⁹⁵ Şerafeddin Gölcük, *Kuran ve İnsan*, Konya: Esra Yayınları, 1996, s.39-40.

¹⁹⁶ Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s.144-145.

öngörülen hikmeti, iyiliği ve gerekliliği akli vasıtasıyla kavraması kendisine fitri olarak verilmiş olan iyi-kötü algısıyla mümkündür.¹⁹⁷ Bu bağlamda Allah'a gerçek manada iman ve güzel davranış sergilemek için kullanılmayan düşünce ve davranış sistemini, insana verilen akıl nimetine karşı yapılan bir kötülük olarak görmek mümkündür.¹⁹⁸

3.1.1.4. Kendini Gerçekleştirme

Kabiliyet sözlükte herhangi bir şeye karşı doğuştan gelen yatkınlık, beceriklilik, yetenek, istidat; yapısı gereği bir şeyi kabul edebilme, yapabilme, alabilme gücü, mâl edebilme hassası, kabul edebilirlik anlamlarına gelmektedir.¹⁹⁹

İnsan, içinde yaşadığı dünyada her şeyi hazır bulmamış, bilakis gösterdiği çaba neticesinde bir şeye sahip olmuş ve başarılı sonuçlara ulaşmıştır. Akıl, düşünce gücü, gözlem yapma, deneme gibi araçları kullanan her birey farklı şekil ve düzeyde başarıya ulaşmaktadır. İnsanın ulaştığı her başarıda geçmiş insan gruplarının bir katkısı söz konusudur. Hangi çağda olursa olsun insan başka insanların başarılarından etkilenmekte, yararlanmakta ve başka insanların hayatlarına yön vermektedir. İnsana bahşedilen ham haldeki yetenekler yüzyıllardan beri zahmet, emek ve çalışmayla geliştirilerek bugünün başarılarına ulaşılmıştır.²⁰⁰

Kişilik, kişinin manevi veya ruhi niteliklerinin bütünü, şahsiyet anlamlarına gelmektedir.²⁰¹ İnsanın bu hayattaki en önemli görevi içsel güç ve potansiyelinin açığa çıkmasına ve gelişmesine gayret göstererek gerçek kişiliğine ulaşabilmesidir. İnsanın bu hayattaki var olma sebebi kendini ve potansiyel güçlerini geliştirebilmesidir. Potansiyel güçleri kullanma konusunda yetersiz kalan kişi ödevini yapmamış tembel öğrenciyeye benzetilebilir. Kişinin olumsuz koşullar altında güçlüklerle mücadele etmek zorunda kalması bu ödevini yapmamasının mazereti kabul edilemez.²⁰² İnsan konuşma ve düşünme kapasitesinin yanında derin bir kavrayış ve yüce bir olgunluk kapasitesine,

¹⁹⁷ İlhan Kutluer, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2001, s. 28-38.

¹⁹⁸ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s.280.

¹⁹⁹ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Lugatı, s.1497.

²⁰⁰ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s.62-64.

²⁰¹ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Lugatı, s.683.

²⁰² Erich Fromm, *Yaşama Sanatı*, Çev., Aydın Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1994, s.15-16.

aynı zamanda sevgi ve estetik duygularına sahip bir varlıktır. İnsanda gizli veya bastırılmış durumda mevcut olan bu potansiyel ortaya çıkarılmayı beklemektedir.²⁰³

Her canlı kendisinde bulunan güçlerin devamını sağlamak için kendinde bulunan potansiyeli açığa çıkarma, geliştirme eğilimine sahiptir. Hayatın amacı, insanın içinde var olan güçleri kendi doğasına uyumlu şekilde geliştirmesidir. İnsan hayata karşı tek başına mücadele içinde olduğunu kabul ederek zorluklarla içsel güçlerini geliştirip baş edebileceğini ve yaşamına anlam kazandıracığını idrak etmelidir. Hayatın bilinmezliği ve belirsizliği içinde insan, hayata sevgi dolu ve üretici olarak katıp hayal ettiği hayatı belirlemiş ve kurmuş olmaktadır. İnsan ancak kendisini ifade ederek ve içinde var olan güçleri kullanarak kendisi olabilir. Hayatı olmaktan ziyade sahip olmak üzerine kurulu olan kimse kendisi olamayacağı gibi hayatı anlamsız hale gelir ve acı çeker. İnsanın asıl hazzı alabilmesi güçlerinin ortaya çıkarılarak kendi yaşamında aktif bir şekilde var olmasıyla mümkün olmaktadır.²⁰⁴

Her insan içgüdüsel ve kalıtsal şekilde belirlenen bir iç doğaya sahiptir. İnsanın sahip olduğu doğa, bireyin kendisinden ve çevresindeki insanlardan tepki ile karşılaştığında, adeta benliğin içinde büyüyen ve iletişim içine giren bir hammadde halindedir. Bu içsel doğa, başka benliklerin sahip olduğu özelliklerle birlikte bireye özgü özellikler de içermektedir. İnsanın iç doğasının engellenmesi veya bastırılması halinde açık veya gizli şekilde, bazen hemen bazen de belli süre sonra hastalıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Güçlü bir kişilik için engellenme dayanıklılığına sahip olmak gerekir. Güven, sevgi ve saygı doyumunu temeline sahip bir çocuk için belli derecedeki engellenmeler güçlenmeye vesile olacaktır. Engellenme katlanabileceğinden ağır boyutta ise travmatik etki gösterir ve tehlikeli hal alabilmektedir. İnsan zorluklarla yüzleşerek gücünü ve sınırlarını öğrenmekte, zorlukların üstesinden gelerek gerçekçi özgüvene dayalı özsaygıya ulaşması mümkün olabilmektedir. Aşırı korumacı anne baba tutumları çocuğun kendi gücünün açığa çıkmasına ket vurarak, onun kendi seçimlerine saygı ve güven hissinden mahrum kalmasına ve kendisini değersiz hissetmesine neden olmaktadır.²⁰⁵ Sevgi ve ilgilerini erken çocukluktan itibaren hissettiğimiz insanlardan tamamen sıyrılmamakla birlikte, benliğimizi tanımlamak için gayret göstererek,

²⁰³ Fromm, *Hayatı Sevmek*, s.34.

²⁰⁴ Fromm, *Hayatı Sevmek*, s.23-49.

²⁰⁵ Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, Çev., Okhan Gündüz, İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2001, s.201-213.

ailemizin üzerimizde var olan etkisini denetimimiz altına almak önem arz etmektedir. İnsan kendini gerçekleştirirken ilişkilere ihtiyaç duymakla birlikte kimliğinin sevdikleri tarafından biçimlendirilmesinden kaçınmak için çok çaba sarf etmek zorundadır.²⁰⁶

Kendini gerçekleştirme, içsel özün atıl haldeki kapasitesinin ve gizil güçlerinin gerçekleştirilmesi ve kişisel özün varlığının benimsenerek ortaya koyulmasını ifade eder.²⁰⁷ Kendini gerçekleştirme, kişiyi hayata bağlayan ilgi, ideal, beklenti, sevinç ve hüznlerinin içtenlikle yaşanmasını sağlayarak birey için yaşamı anlamlı kılmaktadır. Kendini gerçekleştirme, insanda var olan temel güdülerin ve gereksinimlerin doyurulması ve insanın doğasının üretici niteliğinin açığa çıkarılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kendini gerçekleştirmede amaç evrensel olmakla birlikte, yetenek, içinde bulunulan kültür ve çevre değişiklik gösterdiğinden bireysel farklılıklar arz etmektedir. Kendini gerçekleştiren insan çevresiyle baş edebilen bununla birlikte uyum ve uzlaşma halinde olan insandır. Uyumsuzluk yaşanan çevre, gelişimi engelleyici bir özelliğe sahiptir. Çevresiyle benliğini geliştirici ilişkiler kurmuş, kendisini olabilecek en üst derecede geliştirmiş, yaşama sevincine sahip olan insan kendini gerçekleştirmiş insandır. İnsan bulunduğu çevrede düşmanca tepkilere ve kendisini kısıtlayıcı niteliğe sahip değer yargılarına rağmen çevresinde etkin olacak şekilde ve sağduyuya uygun olarak iç dünyasında ihtiyaç duyduğu değişiklikleri ortaya koyabilmelidir. Kendini gerçekleştirmek isteyen insan, kendi olmak cesaretini gösterebildiğinde verdiği kararlar toplumu da etkilediğinden toplumdan soyutlanması mümkün değildir. Kendini gerçekleştiren bireylerin hayata bakışları ve beklentileriyle toplumun beklentileri uyum gösterdiği için bu insanların düşünceleri toplum içinde kabul görmektedir. Çoğu insan tarafından yüreklilik olarak kabul edilen, çoğu zaman suçlamayla sonuçlanacak kahramanca eylemler yerine, bireyin kendisi ve çevresinin benimseyeceği eylemlerin tercih edilerek sistemli bir kararlılık içinde ilerlenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda bireyin bedensel ve zihinsel yapısı ile çevresi arasında olumlu ilişkiler geliştirmek bireyin zihinsel ve duygusal olarak sağlıklı gelişiminde önemli rol oynamaktadır.²⁰⁸

²⁰⁶ Charles Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları*, Çev., Uğur Canbilen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1955, s.34-35.

²⁰⁷ Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, s.209.

²⁰⁸ Özodaşık, *Modern İnsanın Yalnızlığı*, s.105-107.

Kendini gerçekleştirme sürecinde yaşanan gelişim ve değişim, kısa sürede olamayacağı gibi kolay da olmamaktadır. Psikolojik yönden sağlıklı birey, kişiliğini toplum içinde kaybetmeden, toplumla ilişkilerinde çatışma yaşamadan, duygularına ve gereksinimlerine uygun davranış sergileyen ve gizil güçlerini mümkün olduğunca kullanabilen yani kendini gerçekleştirebilen insandır.²⁰⁹

Sayar'a göre insanın en önemli gereksinimi olan kendini gerçekleştirmenin askıya alınması, insanda hayatın ziyan edildiği duygusunu yaşamasına neden olmaktadır. 'Varoluşsal suçluluk' olarak tanımlanan bu durum varoluşunun hakikatini yakalayamayan insanın geriye dönüp hayatına baktığında yaşadıkları durumdur.²¹⁰

Kendini gerçekleştiren kişi, geçmişinden sıyrılarak, geleceğin ise henüz gelmediğinin bilincinde olarak şimdiki zamanın farkındalığıyla onu dolu dolu yaşamaya çalışma gayretindedir. Kendini gerçekleştiren kişi, içsel desteğine duyduğu güvenle şimdiki, yaşamı ve kendini özgürce deneyimleme yeteneğine sahiptir.²¹¹ Geçmişin pişmanlıkları ve geleceğin kaygılarından sıyrılabilen insan kendisine emanet edilen ömürde her anı fitratına yerleştirilen yeteneklere uygun disiplinli çalışma ve çabayla kendini gerçekleştirme adına bir fırsat bilmelidir.

Dinlerin, bireylerin kendilerini gerçekleştirmeleri hususunda psikolojiyle aynı amacı hedefledikleri, bunun gerçekleşmesi için çaba sarf ettikleri ve teşvik ettikleri söylenebilir. Bilgelik, dürüst davranma, doğal olma, bencillikten uzaklaşma, dostluk, ince davranma, düşmanlık ve acımasızlıktan uzaklaşma gibi birçok niteliğin kendini gerçekleştiren insanda ve dinlerin benimsediği insan modelinde hedeflenen ortak nitelikler olduğu görülmektedir.²¹² İslam dini bireyin yeteneklerini geliştirmesini ve başka insanların faydasına olacak şekilde kullanmasını emretmektedir. İnsana güveni telkin eden İslam, ondan maddi ve kültürel çevresiyle ilişkide bulunarak yaratıcı bir ruha ulaşmasını istemektedir. İnsanı yeryüzündeki yüce hedefleri gerçekleştirme potansiyeline sahip olarak gören İslam, ilahi desteğin insanla birlikte olduğunu vurgulayarak ona duyduğu güveni ifade etmektedir. İslam, insana sunduğu büyük

²⁰⁹ Gülüşan Göçen, "Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, der. Hayati Hökelekli, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006, s.571-572.

²¹⁰ Sayar, *Olmak Cesareti*, s.63.

²¹¹ Everett L. Shostrom, *Kendisi Olamayan İnsan Berberi İçin Yalnızca Bir Kelledir*, Çev. Kağan Kocatepe, Kuraldışı Yayınları, İstanbul: 1997, s.77-81.

²¹² Göçen, Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi, s.578-579.

imkanlar ve geniş hürriyet alanıyla insana yüklediği ferdi sorumlulukla davranışları arasında denge sağlamayı hedeflemektedir.²¹³

İnsana verilen kabiliyetler emanettir. İnsan emanete riayet ederek yaratılanların en değerlisi ve şerefli konumuna yükselme kapasitesine sahiptir. Ancak emanetin gözetilmemesi durumunda da insan olma konumundan çok daha aşağılara düşme riski mevcuttur. Emanetin bu önemi ve değeri dolayısıyla insandan başka varlıklar onu yüklenmeye cesaret edememişlerdir.²¹⁴ İnsan hayatı boyunca kendisine verilen yetenekleri geliştirmek kendisine bahşedilen potansiyeli açığa çıkarmak, kendini gerçekleştirmekle sorumludur. Böylece hayatı daha anlamlı, yaşanabilir ve keyifli hale gelecektir.

İnsan yeteneklerini geliştirerek Allah'ın verdiği nimetlere en güzel şekilde sahip çıkmış, şükretmiş olmaktadır. Allah tarafından bahşedilen donanımın kullanılması ve geliştirilmesi, emanete sahip çıkmaktır. İnsan, verilen her nimet gibi yeteneklerini de kendinin ve insanlığın yararına kullanmaktan sorumludur.

3.1.2. Bireyin Ötekine Yönelik Emanet Algısı

Öteki kelimesi sözlükte, bahsedilen veya benzeyen iki nesne yahut kimseden önem veya yer bakımından uzakta olanı, bahsedilenden, bilinenden başka, öbür, diğer gibi anlamlara gelmektedir.²¹⁵

Çevresinden etkilenme ve çevresine etkide bulunma özelliğine sahip olan insan, öteki ile sağlıklı ilişkiler geliştirdiğinde bu durum kendisine olumlu olarak yansırken, sağlıksız ilişkiler de olumsuz yansımalarda bulunmaktadır.²¹⁶ İnsanda bulunan sahip olma ve emanet duyguları onun çevresiyle kurduğu ilişkilere yansımaktadır. Ele geçirme, hükmetme olarak ortaya çıkan “sahip olma” duygusu ve var olanların belli bir süre için verildiği ve bunlara karşı görev ve sorumluluk gerektirdiği şeklinde ortaya çıkan “emanet duygusu”, insanın ötekiyle olan ilişkilerinde belirleyici nitelik arz etmektedir.²¹⁷ İnsanın varlığını bölmüş halde bulunan iki yönelişin yani servet ve paraya

²¹³ Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, s.66.

²¹⁴ Karagöz, *Allah Kelamı Kur'an'ın Hedefi Örnek Müslüman Örnek Toplum*, s.119.

²¹⁵ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.968.

²¹⁶ Kula, “Kur'an Işığında İnsan- Çevre İlişisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi,” s.364.

²¹⁷ Kula, *Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi*, s.219.

sahip olma zevki ile evrensel düzene yönelişin aynı derecede gerçekleştirilmesi bireyin ahlaki gelişimi için önem arz etmektedir.²¹⁸ İnsan haklarına saygılı davranmak, alışverişte aldatmaktan kaçınmak, kamu mallarının korunması, cadde ve sokakların temizliği hususunda özenli davranmak, yöneticilerin yönettiği kişilerin faydasını gözetmesi, aile kurumunda eşlerin birbirlerine ve diğer fertlerin haklarını gözetmeleri emanet kapsamında değerlendirilmektedir.²¹⁹

Uzmanlar çeyrek asırdır insanın diğer insanlara kalbi yakınlık hissetme ihtiyacının önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca olgunluğun en önemli göstergesinin diğer insanlara emniyet vermek olduğunu dile getirmektedir. İnsanın yalnızlığa karşı en büyük dayanağı ötekine emniyet etmesidir.²²⁰ Ötekiyle kurduğu anlamlı ilişkinin insanın bu dünyada yaşadığı yalnızlığıyla baş etmesinde en büyük yardımcı konumunda olduğu söylenebilir.²²¹ Ötekini kendimizden uzaklaştırmak yerine yaklaşmanın yollarını bulmak, kişiyi kendi benliğini bulmasının yollarını açacaktır.²²²

İnsanın başkasıyla kurduğu ilişkiyle ahlak tecrübesinin en önemli boyutlarından birine ulaştığını söylemek mümkündür. İnsan, başkalarını gözeterek, bencilliğin, heva ve hevesin ötesine geçmeyi başararak, iyi ve güzelin ortaya çıkmasına bir başkası vesilesiyle vasıl olmaktadır.²²³ Bireyin ötekini doğru şekilde anlamlandırması ve kendisi gibi sevip koruması onu “ihtimam ahlakı”yla davranmaya yöneltecektir. Ötekine karşı sorumluluk hissi ve gereksinimlerine yönelik farkındalık dünya çapında “merhamet devrimi”nin uyanmasına yol açacaktır.²²⁴

İnsanın ötekiyle olan zorunlu birlikteliğinin nitelik kazanmasında “öteki” ile sağlıklı iletişim kurmasının zaruri olduğunu söylemek mümkündür.²²⁵ Kendisinin dışında başkalarının varlıklarının da bilincinde olan, başkalarının çıkarlarını da düşünen ve gözetilen insanların çoğaldığı bir toplumda sağlam bir sosyal düzenin olacağını

²¹⁸ Topçu, *Ahlâk*, s.52.

²¹⁹ Karagöz, *Allah Kelamı Kur'an'ın Hedefi Örnek Müslüman Örnek Toplum*, s.121.

²²⁰ Sayar, *Ruhun Labirentleri*, s.100.

²²¹ Sayar, *Olmak Cesareti*, s.43.

²²² Zeynep Özcan, *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020, s.111.

²²³ Ahmet Ayhan Çitil, “Leylâ, Mecnun, Mevlâ ve Tekillik”, *Ahlak ve Başkası: Modern Felsefe ve İslam Düşüncesinde Öteki*, der., Lütfi Sunar ve Selami Varlık, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, s. 37.

²²⁴ Özcan, *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*, s.111.

²²⁵ Zeynep Özcan, “*Birlikte Yaşamın İmkânı Olarak Öteki’yi Anlamak*”, Hz. Peygamber İle Birlikte Yaşama Hukuku Kutlu Doğum Sempozyum Bildirileri, (Mardin,17-19 Nisan 2015) Ankara: DİB Yayınları, 2016., s. 532.

söylemek mümkündür. Gelişen bilim ve teknoloji neticesinde hayatı kolaylaşan insan, toplumsal hayatta ötekine olan ihtiyacının azalmasıyla daha da yalnız hale gelmektedir. Yalnızlaşan insanda benmerkezciliğin arttığı ve diğerkamlık duygularının yitirildiği görülmektedir. Gönüllü olarak başkalarına yardım etme veya hayatta görülebilecek problemlerin önlenmesi ve çözüme kavuşturulmasında gönüllü olma şeklinde ortaya koyulan diğerkamlık, insanın ötekiyle arasında iletişim ve anlaşmayı sağlamaktadır. Diğerkamlık insanın onay, beğenilme ve kendini ispatlama çabası olmaksızın kişinin tanıdığı ve tanımadığı tüm insanlar ve diğer bütün canlılar için faydalı olma çabasıdır.²²⁶

İnsanın çevreye yönelik tutumlarını yüksek ahlaki değerlere göre şekillendirmesinin problemlerin çözümünde çok önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.²²⁷ Fromm'a göre insanın ruh sağlığında ve kendini gerçekleştirebilmesinde en önemli husus kendinin ve başkalarının hayatına saygı duyabilmesi ve öteki ile ilişkilerini sağlıklı zemine oturtabilmesidir.²²⁸

3.1.2.1. Doğaya Yönelik Tutumlar

Tabiat, insanın dışında, insan müdahalesi olmadan meydana gelen her şeydir.²²⁹ Tabiat, insanın hayati ihtiyaçlarını karşılayan bir kaynak olmasının yanında doğa olayları, hayvan ve bitki türlerini içinde barındıran, insanın ilişki içerisinde bulunduğu fiziki çevresi olma özelliğini de taşımaktadır.²³⁰ Tabiat, Kartezyen metafizik ve Newtoncu fiziğin aksine koca bir makineden ibaret olmayıp organik bir varlıktır. Tabiatta her şey çok hassas bir denge içerisinde birbirine bağlıdır. Bu dengenin bozulması tüm dünyayı tehdit eder hale gelen çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.²³¹

Canlı ve cansız varlıkların karşılıklı etkileşimlerinin bütünü olan çevrenin canlı öğeleri insanlar, bitki örtüsü, hayvan toplulukları ve mikroorganizmalardır. Canlıları etkileyip faaliyetlerini güçlendiren cansız öğeler ise iklim, hava, su ve yer kürenin

²²⁶ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 247-250.

²²⁷ Hüseyin Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, Malatya: Nehir Yayınevi, 2003, s.183.

²²⁸ Fromm, *Yaşama Sanatı*, s.37.

²²⁹ Ruşen Keleş ve Can Hamamcı, *Çevrebilim*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s.29.

²³⁰ Kula, *Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi*, s.219.

²³¹ İbrahim Özdemir, *Yalnız Gezegen*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001, s.76-77.

yapısıdır.²³² İnsanın evi, arabası, bahçesi, solduğu hava, içtiği su, yaşadığı şehir ve birlikte yaşadığı insanlar çevresini oluşturduğu gibi, denizler, göller, yollar, dağlar ve ormanlar da çevresini oluşturmaktadır. Çevre kirliliği ise insanın içinde yaşadığı doğal ortamın bozulması ve kirlenmesidir.²³³ Biyolojik çeşitliliğin yaşam ortamı, türlerin yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan ana ögedir. Doğal alanların korunması, biyolojik zenginliği sürdürebilmenin ana koşuludur. Biyolojik çeşitlilik, insanlığın refahı için önemli katkılar sağlamaktadır. İnsanlar günlük hayatta bitki, hayvan ve mikrop kökenli çok sayıda madde kullanmaktadır. Canlı doğal kaynaklar tarım, sanayi ve eczacılık alanlarına katkı sağlamaktadır.²³⁴

İnsanoğlunun ilk çağlardan itibaren çevreyle kurduğu ilişki nüfus azlığı ve doğa üzerinde hakimiyet kuracağı teknolojinin henüz var olmaması sebebiyle çevreyle uyumlu bir şekilde devam etmekteyken, 18. yüzyıldan itibaren görülen endüstriyel gelişme bu etkileşimin çevre aleyhine işlemesine neden olmuştur. Hızla artan çevre sorunları karşısında çevrenin tahribi dünya çapında toplumların en büyük endişesi haline gelmiştir.²³⁵ Nitekim çağımızda yaşanan en büyük sorunlardan olan çevre sorunu, insan ve toplumların varlığını ciddi anlamda tehdit eden, tüm insanları ve devletleri ilgilendiren küresel çapta bir dünya sorunudur. Başta insan olmak üzere bütün canlı türlerini tehdit eder boyuta ulaşan çevre sorunları doğadaki dengenin bozulması sonucunda ortaya çıkmıştır. Çevrenin bozulması insanın yaşamını devam ettirmesi için ihtiyaç duyduğu ortamın bozulması anlamına gelmektedir.²³⁶

II. Dünya Savaşını takip eden yıllardan itibaren ciddi olarak hissedilen çevre sorunlarının 60'lı yıllara gelindiğinde boyutu gittikçe artış göstermekteydi. Sorunun gelişmiş teknolojiyle çözüleceğine inanan bilim adamları her şeyi kontrol altına aldıklarını sandılar. Ancak 70'li yıllara gelindiğinde bilimsel raporlara gerek kalmadan fark edilecek şekilde tehlikeli boyuta gelen ekolojik dengenin bozulması, duyarlı insanların hükümetleri ve sanayi kuruluşlarını protesto etmelerini beraberinde getirdi. Karlarını maksimize etmek için çevreyi kirleten büyük sanayi kuruluşlarının protesto

²³² Keleş ve Hamamcı, *Çevrebilim*, s.22.

²³³ Özdemir, *Yalnız Gezen*, s.90.

²³⁴ Ruşen Keleş ve Can Hamamcı, *Çevre Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005, s.80.

²³⁵ Meral Nazlıoğlu, "Toplum ve Çevre", *Toplum ve Çevre*, der., Yakın Ertürk, Ankara: Sosyoloji Derneği, 1993, s.69.

²³⁶ Saffet Sancaklı, *Çevrenin Korunması Bağlamında Hz. Peygamberin Hayvan Haklarına Verdiği Önem Ve Değerin Analizi*, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri/ cilt 1, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mayıs 15-16 Mayıs 2008, İstanbul, s.311.

edilmesi ve hükümetlerin alacağı ciddi tedbirlerle bu sorunların çözüleceği sanılmaktaydı. Stockholm’da ilk defa Dünya Çevre Zirvesi toplandı.²³⁷ 1972’de iş adamı, sanayici ve aydınlardan oluşan bir grup Roma Kulübü’nü kurdu. Bu kulübün doğanın tükenmesine yönelik tehlikenin değerlendirildiği raporunda doğal kaynakların hızla tükenmesinin ve çevre kirliliğinin sebebi olarak nüfus artışı gösterildi. Nüfus artışının sorumlusu ise 3. Dünya ülkeleriydi. Eskiden beri açmazların çözümünü Doğuda arayan Batı, çevre kirliliği sorununun çözümünde de zararlı sanayi atıklarını göndermek ve bu tür fabrikaları açmak için türlü aldatmacalarla 3. Dünya ülkelerini kullanmaktadır. 1972’de Nairobi’de kurulan “Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Programı” UNEP’in ilk konferansında 3. Dünya ülkelerinin çevre kirliliğinde sorumlu olmadıklarını belirtmeleri üzerine Batı, yoksulluğun ortaya çıkardığı kirlilik suçlamasıyla karşılık verdi.²³⁸ Bütün hayvanat ve nebatatın istimal edilecek nesne ve yaratık olarak görülmesi nedeniyle modern insan, dünyanın diğer bölgelerindeki oksijen, su ve diğer doğal kaynaklarını kullanarak dünyanın diğer bölgelerini istila etmiş ve çevre krizine neden olmuştur. Sanayinin geliştiği toplumda dünyaya gelen her bireyin çevre üzerindeki etkisi Ortadoğu, Asya, Afrika ve Güney Amerika’da nispeten iyi imkanlar altında yaşamını sürdüren bireylerin çevre üzerindeki etkisinden birkaç yüz kere daha fazladır.²³⁹ Nüfusu artmakta olan ülkelerdeki çok sayıda insan çok az miktarda tüketim yaparken, başka ülkelerdeki insanlar durmuş nüfus artışlarına rağmen çok büyük miktarda tüketim yapmaktadırlar. Tabiat bizlere hepimizin azla yetinmek zorunda kalacağını hatırlatmaktadır. Sonuç olarak dünya kaynaklarının en büyük bölümünü tüketen insanoğlunun, tabiatı korumak için en büyük fedakarlığı da yapmak zorunda olduğu ortadadır.²⁴⁰

Çevre krizinin nedenlerini bulmak için insanın doğaya hükmetme düşüncesinin kökenine inmek gerekmektedir. Toplumsal ekoloji insanın doğaya hükmetmesi gerektiği düşüncesinin insanın insana hükmederek sömürmesinden kaynaklandığını savunmaktadır. Özneden nesneye dönüşen köleler olarak görülen insanlar, toplumun dayattığı hiyerarşiyi doğa ile olan ilişkisine de yansıtmış görünmektedir. Kendi

²³⁷ Özdemir, *Yalnız Gezegen*, s.60-79.

²³⁸ Yıldız Akpolat, “Çevre Kirliliği, Çevre Korunması Kavramlarına 3. Dünya Bilinciyle Bir Bakış”, *Toplum ve Çevre*, der., Yakın Ertürk, Ankara: Sosyoloji Derneği, 1993, s.88-89.

²³⁹ Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler-1*, Çev., Şahabeddin Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s.65-66.

²⁴⁰ Mary Mellor, *Feminist, Yeşil Bir Sosyalizme Doğru*, Çev., Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993, s.122-123.

hemcinsinden şefkat ve merhameti esirgeyen, hakkını rahatlıkla gasp eden insanın çevreye saygılı olması zordur. Çevre hakkını gözetmek insanın hakkını gözetmekle başlar. İnsanın insanı sömürdüğü, tahakküm altına aldığı, bireysel farklılıkların göz ardı edildiği bir toplumda çevre konusunu sadece teknik bir konu olarak görmek ancak bu tahakkümü maskeleyi ve kolaylaştırmayı sağlayacaktır.²⁴¹ Günümüzde doğa, insanın hayatında daha az yer tutmakta, betonların ve bilgisayarın dört duvarına sıkışan insan, doğadan daha da uzaklaşıp kopmaktadır.²⁴² Günümüzde insanın hayatla arasındaki ilişkide bunalım söz konusudur. Tabiatla gerçekleşen kriz insanoğlunun içine işleyerek hayatın anlamına dair bir kriz oluşturmaktadır. Hayattaki krizin, insan ve tabiat arasındaki uyumlu ilişkinin bozulmasıyla derinleştiği söylenebilir.²⁴³ Çevre sorunlarının çözümü için işe insandan başlamak ve yabancılaşmayı aşmanın çarelerini düşünmek atılacak ilk adımlardan biridir.²⁴⁴ Nitekim yeryüzünün iki unsuru olan toprak ve sudan yaratılan insan, yeryüzüne yabancılaştıkça kendine de yabancılaşmaktan kurtulamaz. Bu nedenle yeryüzünün mütevazi bir üyesi olan insanın sahip olduğu özellikler, tabiatla karşı sorumlulukla hareket etmesini gerektirmektedir.²⁴⁵ İnsanlar arasındaki ilişkilerin bozulması, insanın doğayla olan ilişkisini de olumsuz etkilemektedir. Göçmen krizleri, insanlar arası ilişkilerin bozulmasına; çatışma ve savaşlar ise insanın doğal çevreye karşı nasıl kayıtsız kaldığına örnek teşkil edebilir.²⁴⁶ Günümüzde pek çok insan kötülüğün savaştan ibaret olduğunu zannetmektedir. Unutulan nokta ise insanın savaşta veya barışta tabiatla bitmek bilmeyen bir kavgaya tutuşmuş olduğudur. İnsan ve tabiat arasındaki ilişkinin ne anlama geldiğini bilmemek tabiatla karşı savaşarak barışın kurulabileceği düşüncesine sebep olmaktadır. Bu savaştan kaçmanın tek yolu ise tabiatla barışık yaşamaktır. Tabiatla barış içinde bir uyum yakalamak tabiatın manevi anlamını yeniden keşfetmeye bağlıdır. İnsan tabiat ilişkisinde oluşan bunalımın ortadan kalkmasında herkesin inisiyatif almasının gerekliliği açıktır. Zira tabiat ile insan arasındaki uyum ve barış sağlanmadan insanlar arasındaki barışın sağlanması da pek mümkün görünmemektedir. Tabiatla dengeli ilişki içinde olmanın tüm varlıkla ve bu

²⁴¹ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.48-49

²⁴² Nazlıoğlu, "Toplum ve Çevre", s.69.

²⁴³ Nasr, *Makaleler-1*, s.59-60.

²⁴⁴ Deniz Gürsel, *Çevresizsiniz*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989, s.25

²⁴⁵ Özdemir, *Yalnız Gezen*, s.95.

²⁴⁶ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.53.

varlıkların kaynağıyla uyumlu bir ilişki içinde olmayı gerektirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.²⁴⁷

Çevre sorunlarından kasıt yalnızca kirlilik değil bazı canlı türlerinin yok olması, tabii kaynakların tükenmesi ve ekosistemde oluşan bozulmalardır. İnsanda temel ihtiyaçlar sebebiyle doğal olarak var olan sahip olma duygusu, hükmedici karakter özelliğinde sahip olma duygusuna dönüştüğünde insan, ölçsüz ve sınırsız şekilde nesnelere kullanmakta, çevreyi tahrip etmektedir. Hammadde temin edilirken tabii kaynakların israf edilmesi, üretim sonucunda ortaya çıkan toksik özelliğe sahip atıkların tabiata bırakılması, daha fazla ürün almak için suni gübre ve tarım ilaçlarının bilinçsizce kullanılması, ozon tabakasının delinmesi dahil birçok zarara sebep olan 50.000'den fazla çeşit kimyasal ürünün kullanımı, insanın tabiata verdiği zararlardan ilk akla gelenlerdir.²⁴⁸ Havadaki karbonik gaz 1830'dan 1930'a kadar %14 artmıştır. Endüstriyel gelişmeyi takip ederek bu oranda artış devam ederse, iklim değişiklikleri söz konusu olacak gibi görünmektedir.²⁴⁹ Bilimsel ve teknolojik ilerleme, sanayileşme ve kentleşmenin sebep olduğu kirlilik, önlem alınmadığı takdirde dünyayı yaşanmaz hale getirecek boyuttadır. 1952 kış aylarında Londra'da hava kirliliği sebebiyle 4000 kişinin hayatını kaybetmesi, bu konuda yaşanmış ilk acı örnektir. Büyük yaşam alanlarındaki hava kirliliği, sanayi atıkları, deterjanlar ve kimyevi gübreler ile tarımla mücadele ilaçları sebebiyle su kirliliği baş edilemeyecek oranlara ulaşmıştır. Dünyanın yüz yüze geldiği kirlenme problemi, insan doğa ilişkisinin iyi yönde gitmediğinin kanıtı kabul edilebilir. Bu nedenle zaman kaybetmeden insanla doğanın uzlaşmasını sağlamak zorunluluk olarak görünmektedir.²⁵⁰ İnsanların sağlıklı yaşaması için doğayla iç içe olabileceği ağaçlı ve yeşil alanlara ihtiyacı vardır. Kişi başına düşen ağaçlı yeşil alan Berlin'de 35, Londra'da 40, Moskova'da 80 metrekaredir. Türkiye'de ise Ankara'da 3, İzmir'de 2, İstanbul'da 1 metrekare olup, İstanbul'un kalabalık ilçelerinde 50-60 santimetreye kadar düşmektedir. Yakıt artışı zehirli gazların temizlenmesini sağlayan ağaçlar ve yeşil alanlar azaldığı için Dünya Sağlık Örgütü'nün kış ayları için kabul edilen en yüksek kükürtdioksit oranının Türkiye'nin büyük şehirlerinde sekiz katına ulaştığı görülmektedir.²⁵¹ Tüketim kültürüyle öne çıkan sahip olma yönelimi bireylerin doğal

²⁴⁷ Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2019, s.166-168.

²⁴⁸ İbrahim Uslu, *Çevre Sorunları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s.19-20.

²⁴⁹ Özdenören, *Yaşadığımız Günler*, s.92-94.

²⁵⁰ Keleş ve Hamamcı, *Çevre Politikası*, s.97.

²⁵¹ Özcan Köknel, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi,1996, s.58.

kaynaklara, doğaya ve hayvanlara karşı tutumlarını ve çevre problemlerine yaklaşımını da etkilemektedir. Doğal kaynakların sonu gelmeyen kaynaklar olarak görülmesi, insanın kendisini çevrenin tek hakimi olarak kabul etmesi, doğanın insana sağladığı fayda oranında değer ifade etmesi ve insanın kendi yararı için doğaya zarar verilebileceğini düşünmesi, doğaya karşı sahip olma yaklaşımının sergilendiğinin göstergeleridir.²⁵² Tabiatın mümkün olduğunca saf dışı bırakıldığı yapay bir çevreden oluşan Batı dünyasının kentleşen merkezlerinde yaşamını sürdüren insanlar hayatlarında bir şeylerin eksik olduğunu içten içe fark etmektedir. Tabiatın anlamını yitirdiği bu toplumlarda insanın iç dünyasında ortaya çıkan boşluk, şiddet ve umutsuzluk şeklinde açığa çıkmaktadır. Çağdaş insan için doğa kutsal yanı kalmayan, mümkün olan son sınırına kadar kullanılacak bir “şey” gibi görülmektedir. Nüfus patlaması, şehir hayatındaki tıkanıklık, doğanın tahrip edilişi, tabii kaynakların tükenişi ve akıl hastalıklarının bu denli artmasında “tabiatın boyunduruk altına alınmaya” çalışılmasının büyük etkisi vardır. Günümüzde bilim ve teknoloji, insanın değerini belirleyen kıstaslar haline gelmiş, tabiat severler protestolarıyla bu duruma tek karşı çıkan taraf olmuştur. Bu protestolar hissi olarak değerlendirildiğinden tam anlamıyla duyulmamış, din adamları ve filozoflar ya sessizliği tercih etmiş ya da günümüzün saldırgan bilimsel havasına karşı geri çekilmişlerdir. Pek az kimse “tabiatın gözcüsü, bekçisi olma” anlayışının yerine “tabiata hâkim olma” anlayışının zorla getirildiğini dile getirmektedir. İş birliği yapmak yerine sürekli tabiatla çatışan modern medeniyet, insanla tabiat arasındaki dengenin gittikçe bozulmasına sebep olmaktadır. İnsanla tabiat arasındaki uyumlu ilişkinin bozulmasının sebebinin insanla Tanrı arasındaki ilişkinin bozulmasının olduğu herkes tarafından fark edilememiştir.²⁵³ İnsan tabiatın sınırlarını bir hayli zorlamış görünmektedir. Bu kriz, modernizmin trajedisi olarak okunabilir. İnsan yeryüzünü tahrip ederek, canlıları öldürerek ve yeraltı kaynaklarını tüketerek çevreyi egemenliği altına almak istemektedir. Ürettiği uzay aracına “meydan okuyan” anlamında Challenger ismini veren insanoğlunun bu davranışının evrene hükmetme ve meydan okumasının bir ifadesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tabiatın saf dışı bırakıldığı dünyanın ileri derecede kentleşen merkezlerinde oluşturulan yapay çevrede yaşamını sürdüren insanlar hayatlarında bir şeylerin eksikliğini sezinlemektedir.

²⁵² Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.49.

²⁵³ Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s.18-24.

Yaşadıkları çevre doğallığını yitirdiği için insanlar değerlerinden koparıldığı, kendine yabancılaştığı bir kimliğe doğru sürüklenmektedir.²⁵⁴

Günümüzde insan, dünyadaki nimetleri hoyratça kullanıp tüketmekten başka bir amaç taşımayan bir yaratığa dönüşmüştür. Fransız İhtilaliyle billurlaşan bu faydacı eğilim murakabeye dayalı tabiat anlayışının son izlerini de silerek mekanistik bilimin daha da güçlenmesine neden olmuştur. Yeni bilimin etkisiyle insana tabiatı ele geçirip ona hâkim olmaktan başka yol kalmamış gibi görünmektedir.²⁵⁵ İnsanın psişik ve karakter yapısında değişiklikler ortaya çıkması kaçınılmazdır. Doğal kaynaklar umursanmadan tüketilmeye devam edilir, insanın yaşam kaynağı olan doğanın dengesi aynı hızla bozulmaya uğratılırsa yüzyıldan daha kısa sürede insanlığın toptan yok olması kaçınılmaz olacaktır.²⁵⁶ Çevre problemlerinin baş sorumlusu insan iken problemlerden en çok etkilenen ve çözüm bulabilecek yegâne varlık yine insandır. Bireyin kendisiyle, tabiatla ve aşkın alanla kurduğu ilişki biçimi, doğal çevreye karşı sergilediği tutumlarına etkide bulunmaktadır. İnsanın tabiat karşısında konumlandırılışı, tabiatın hükmedilecek bir alan ya da emanet gibi korunması gereken bir alan olarak değerlendirilmesi doğaya karşı olumlu tutumlarda belirleyici olmaktadır. Modern zamanda insan kendine yeten ve doğaya hâkim bir varlık olarak kabul edilmektedir. Sanayileşme ve şehirleşme beraberinde doğadan kopuşu getirmiştir. Bu kopuş fiziksel ve ruhsal sorunların artmasında ve insanın iyi oluşunun azalmasında aktif rol oynamaktadır. Doğayla kurduğu ilişki sebebiyle insan varlık alemini ve yaşamını anlamlandırarak duygusal ve zihinsel anlamda sahip olduğu kapasitenin gelişmesini sağlar. Doğayla kurulan ilişki manevi ve psikolojik açıdan insanın kemale ermesine vesile olurken doğadan kopuş ise kişinin varlığına inen bir darbe gibi sarsıcı ve yıkıcı etki gösterebilmektedir.²⁵⁷ İnsanın tabiatı tahrip etmesi, ekolojik dengenin bozulmasına ve ozon tabakasının delinmesine sebep olmuştur. Mevsimlerde oluşan değişiklik, çevre problemleri soncunda insanın fiziksel ve ruhsal yapısı olumsuz etkilenmekte, öfke ve kaygı duygularında artışa neden olmaktadır. Bu durum ayrıca kentleşme ve sanayileşme, gürültü, kalabalık, trafik ve geçim darlığı gibi problemlerin artmasına sebep olarak insanın bu sorunlar karşısında çaresiz hissetmesine ve şiddete başvurmasına neden olmaktadır. Doğal çevreyi tahrip eden insan, olumsuz sonuçlarından en çok kendisi etkilenmektedir. Ruh sağlığını

²⁵⁴ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.89-100.

²⁵⁵ Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s.87-88.

²⁵⁶ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.205.

²⁵⁷ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.19-29.

kaybetmemek için insanın fiziki ve sosyal çevresi ile ilişkisini ele alarak değiştirmek mecburi hale gelmiştir.²⁵⁸ İnsan merkezli anlayışa göre doğa, kâinatın efendisi olan insana yarar sağladığı, mutluluk verdiği ölçüde değerlidir. Bu yararın ve mutluluğun artması için insan doğaya istediği gibi hükmedebilir. Çevre sorunlarının artmasıyla birlikte çevre ahlakı, uluslararası çevre hukuku gibi söylemler ortaya çıkmış, bilim, teknoloji, refah toplumu sorgulanmaya başlamıştır. Gelecek nesillerin hukuku ve onlara karşı sorumlu olup olmadığımız konuları gündeme gelmiştir. Günümüzün post modern insanı kendisini tabiata ve gelecek nesillere karşı sorumlu hissetmekte, tabiatın metafizik ve kutsal boyutunu yeniden keşfetmeye çalışmaktadır.²⁵⁹

Geleneksel ilkelerin ışığında bakir tabiatın yeniden keşfedilmesi, tabiatla manevi gönül birlikteliğinin sağlanması anlamına gelmektedir. Bu bakış açısı insanda tabiat sevgisinin oluşmasına yardımcı olabilir. Tabiatın sınırları olduğu ve bu sınırların sonsuza kadar zorlanamayacağı gerçeği pek az kişi tarafından fark edilmektedir. Tabiatla arasındaki dengeyi bozan insanın buna karşılık olarak tabiatın tepki göstermeyeceğini zannederek tabiatı ele geçirmeye devam edemeyeceği apaçık bilinen bir gerçektir. Manevi bir tabiat anlayışı, gelmekte olan tehlikenin yumuşamasına ve aşırı teknolojik uygulamalar ve savaşlar sebebiyle oluşan tabiata hâkim olma hastalığının tedavi edilmesine yardımcı olabilir. Tabiata karşı sergilenen düşmanca tutumun acı sonuçları o denli büyüktür ki çözüm bulmak görmezlikten gelinemez hale gelmiştir.²⁶⁰

Duyularla algılanamayan Yüce Yaratıcının varlığı hakkında bilgiye imkân veren ilahi işaretler “kutsal” kavramıyla nitelendirilmektedir. Kur’an’ı Kerim’de tabiat ve tabii olaylardan Allah’ın varlığına işaret eden deliller olarak bahsedilmektedir. Akli aşan bir iman ve derin bir anlayışa sahip olan bir mümin için tabiat, Allah hakkında bilgiyi sunan sembol ve işaretlerdir.²⁶¹ Modern zamanda doğanın Allah tarafından yaratılıp düzenlendiği görüşü az sayıda insan tarafından kabul edilirken, kutsal görülmeyen kendi kendine var olan bir sistem olarak kabul edilen görüş daha baskın durumdadır.²⁶² Kutsal, Allah’ın ezeli ve ebedi düzeninin zamanda, ruh aleminin ise dünyada belirmesidir. Her şeyin bir yüzü kutsala çevrilmiştir, her yerde bulunduğu halde Allah’tan gelen semavi mesajlara teslim olmadan onu bulamayız. Yapılacak ilk iş yeniden Allah’ı ve dinin

²⁵⁸ Kula, “Kur’an Işığında İnsan- Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, s.374-375.

²⁵⁹ Özdemir, *Yalnız Gezen*, s.74-78.

²⁶⁰ Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s.140.

²⁶¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.142-146

²⁶² Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.77.

kaynağını keşfetmeye çalışmaktır. Bugün çoğu insan Batının çevre sorunlarının çözümü için başka bir tabiat görüşünü benimsemesi ve bunun için de tabiatın kutsallığına ilişkin geleneksel ve metafiziksel öğretilere dönmesi gerektiğini düşünmektedir.²⁶³

İnsan manevi dünyaya etkin katılımı sayesinde tabiat dünyasına ışık tutmakta, insanla doğa arasındaki köklü ilişki nedeniyle insanın iç durumu dıştaki düzene ayna olmaktadır. İnsan iç aleminde karanlığa düştüğünde doğa da uyumunu yitirip dengesizliğe sürüklenmektedir. Dolayısıyla insan kendi iç aleminde var olanı tabiata yansıtmaktadır. Varlığının derinine inemeyip dış kabuğunda kalanlar tabiati boyunduruğa vurulacak bir şey olarak görürken varlığının batını yönüne eğilebilenler ise tabiatın derin anlamına nüfuz edip onu gerçek manada anlayabilmektedir.²⁶⁴ Günümüzde sahip oldukları üzerinden var oluşunu anlamlandıran insanoğlu, doğayı yaratıcıdan soyutlayarak kutsal emanet görmek fikrinden vazgeçmiş, doğaya yaratıcılık ve yapmacık bir kutsallık atfetmiştir. Gittikçe çoğalan bireyselleşme ve tüketim kültürü sebebiyle, insanoğlu dilediğince tüketebileceği kutsalı harcamak için üretmektedir. Yaratıcıyla bağın koparılması suretiyle, insan tarafından oluşturulan suni kutsallık anlayışının, doğaya yönelik sorumlulukların yerine getirilmesinde yeterli motivasyonu sağlaması beklenemez.²⁶⁵

Günümüzde çevre bilincinin gittikçe güçlendiği, dünyadaki insanların çevre için ortak bir platformda bir araya gelebildiği görülmektedir. Çevre sorunlarının kaynağı olarak görülen Batı eleştirilirken, alternatif medeniyetlere gözler çevrilmekte, dinler ve özellikle de İslam, tüm insanlığın dikkatini çekmektedir. Problem sadece teknoloji değil, kimlik sorunudur. İnsanın dünyadaki konumu, özgürlüğünün sınırları, dünyanın anlamı ve insanın buradaki konumuyla ilgilidir. İnsanların gerek kendilerine gerekse diğer insanlara ve doğaya karşı değer yargılarını, inançları ve kültürleri belirlemektedir. Bu sebeple din ve kültür hesaba katılmadan yapılmak istenen her fikir ve programın yetersiz kalacağı söylenebilir. Nitekim din kendinden başkasını düşünmeyen günümüz insanına çevre sorunları yanında tüm sorunları aşmada yeni ufuklar açacaktır. Materyalizmin boğucu dünya görüşünden bunalan insan, ilahi ve aşkın olana doğru eğilmiştir. 1990 yılında Moskova'da tanınmış 22 bilim adamınının global çevreyi korumak için dini liderlere yardım çağrısında bulunması modern çağda manevi değerlerin yeri olmadığı

²⁶³ Nasr, *Makaleler-1*, s.50-68.

²⁶⁴ Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s.116.

²⁶⁵ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.80-81.

anlayışının artık kabul görmeyeceğini göstermiş olmaktadır. Zira bu şekilde geleneksel, manevi ve dini değerleri yok sayan bakış açısıyla çevre sorunlarının üstesinden gelinemeyeceğinin kabul edilmesi söz konusudur.²⁶⁶ Çevre konferanslarında modern Batı, çevrenin bozulmasından Yahudi ve Hristiyanlığın sorumlu olduğunu çok kez ifade etmiştir.²⁶⁷ İnsan tabiat ilişkisinde meydana gelen bunalımdan kurtulmak için günümüzün niceliksel bilimlerini etkin biçimde tamamlayacak sembolik tabiat ilminin yeniden kurulması önem arz etmektedir. Bunun için ise gerçek metafiziğin özellikle de Hristiyanlığın insan tabiat ilişkisindeki hakkaniyeti gözeten geleneğinin canlandırılmasına ihtiyaç vardır. İnsan tabiat ilişkisinin bozulması metafizik bilginin yitirilmesi sebebiyle olduğu için bu bilginin hala hayatiyetini sürdürdüğü doğulu geleneklere başvurulması, tabiat üstündeki boyunduruğun nasıl kaldırılacağı konusunda yol gösterici olabilir.²⁶⁸

Göze çarpan sanat duyarlılığına sahip olan Japon halkı, manzara resimleri, çiçek düzenlemeleri, kutsal coğrafyaya, biçimlerin, renklerin sembolizmine dayalı sanatlar vasıtasıyla tabiatla sıkı bağ kurmayı başarmıştır. Batı dünyasında Japonlara özgü şeylere duyulan ilginin, tabiatla uyum sağlama, modern teknolojinin ortaya koyduğu kaos ve çirkinliklerden arınma özleminin bir göstergesi olduğu söylenebilir. Manevi hayatiyet aracı olarak gördükleri tabiatla özel bağ kurmayı başaran Uzakdoğu geleneklerinde tabiatla savaş anlayışı üzerine ilişki kuran modern dünya için derin bilgiler gizlidir.²⁶⁹

İslam, ilahiyattaki düzenlemeler açısından Hristiyanlığa daha yakın olmakla birlikte özünde Doğu geleneklerinin metafizik öğretileriyle benzerlik taşıyan dini bir geleneğe sahiptir. İslam dininin entelektüel yapısı, kozmolojik öğretisi ve tabiat ilimleri Hristiyanlık içinde işlevsiz durumda bulunan imkanların uyandırılmasında büyük etkide bulunabilir. Tabiata yaklaşımları modern dünya için çok kıymetli bir bildiri niteliği taşıyan Amerikan Kızılderililerinden özellikle bozkırda yaşayanlar için tabiat, içinde yaşayıp ibadet ettiği muhteşem bir tapınaktır. Tabiatta gördüğü her şeyde semavi gerçekliklerin örneklerini görmektedir. Kızılderili yaylalarındaki izler, yollar görüldükçe bu insanların toprağa sakınarak basan bir topluluk olduğu fark edilir. Nasr'a göre Hristiyanlık, Doğu dinlerinden insanları Hristiyanlaştırmak yerine onları anlamaya

²⁶⁶ Özdemir, *Yalnız Gezegen*, s.79-87.

²⁶⁷ Nasr, *Makaleler-1*, s.60.

²⁶⁸ Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s.92-96.

²⁶⁹ Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s.102-103.

çalışırsa Doğu metafiziği, Hristiyan geleneğindeki unutulmuş unsurların hatırlanmasına vesile olabilir.²⁷⁰

İslam'ın Yahudi ve Hristiyan geleneğindeki gibi tabiata yönelik insan merkezli bir yaklaşım sergilediği, tabiata hükmetmeyi mübah saydığı ileri sürenler, Kur'an mealine baktıklarında tabiatın estetik boyutuna, denge ve düzen içinde yaratıldığına ve bu düzeni korunması sorumluluğunun insana verildiğini görecektir.²⁷¹

Günümüzde pek çok düşünür ve bilim adamı çevre bilincinin oluşturulması ve sorunlarının çözümünde dinin önemli fayda sağlayacağını düşünmektedir. İnsan Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve emanetçisidir. Halife vekil demektir. İnsan Allah'ın yeryüzünün korunmasından sorumlu tuttuğu tek varlıktır. Dini anlayışa göre dünya ve tabiat istediğimiz gibi tasarruf edebileceğimiz bir mal değil Allah'ın varlığının işareti, belgesidir. Halife olarak bize düşen sorumluluk kâinata saygı göstermek, mahlukatın birliğini, yaban hayatını ve doğal çevreyi korumak ve doğal kaynakları israf etmemektir. Buradan anlaşılıyor ki İslam dini doğanın bir bütün olarak korunmasına dengesinin bozulmamasına çok önem vermektedir.²⁷² İnsanın tabiata karşı yerine getirmesi gereken ödevleri vardır. İnsanın üstünlüğü doğaya sahip olma anlamına gelmez, doğadaki dengenin kurulması konusunda insana düşen sorumluluğu artırır.²⁷³ Tabiat, insanların salih amel yapmaları için Allah'ın düzen ve denge içinde yaratmış olduğu hayat sahnesidir. Yaratıcının güç ve kudretiyle tam bir ahenk içinde olan tabiattaki yaratılış kanunlarına aykırı davranan insan bu davranışıyla halifelik görevini ihlal etmiş olur. Varlığını ve yeteneklerini doğa aracılığıyla ifade eden insanoğlunun varlığı tabiatın varlığına bağlıdır. Bu sebeple insan ve tabiat birbirinden ayrı olarak değil bütünlükçü anlayışla hareket edilmeli, tabiatı korumak insanın varlığını korumak kadar değerli ve anlamlı görülmelidir.²⁷⁴ Peygamberimizin yaşantısı ve İslam tarihi Müslümanların doğaya ve canlılara karşı ince davranışlarının misalleriyle doludur. Onlara göre kâinat işiten, gören, dua eden, Yaratana tesbih eden özelliğe sahiptir. İslam'a göre insan ve tabiat dostça yaşayan iki kardeşe benzetilebilir.²⁷⁵ Allah, Kur'an'da insan-tabiat ilişkisine ya doğrudan buyrukla ya da çevreyi bozmaya dair ahlak dışı tavırların

²⁷⁰ Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s.111-120.

²⁷¹ Özdemir, *Yalnız Gezegen*, s.69.

²⁷² Özdemir, *Yalnız Gezegen*, s.90-117.

²⁷³ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.117.

²⁷⁴ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.199-200.

²⁷⁵ Gürsel, *Çevresizsiniz*, s.56.

yasaklanması şeklinde yer vererek, insanın tabiatı korumasını ve doğadaki dengelerin bozulmasının önüne geçilmesini emreder. Peygamberin de ormanların, bitkilerin ve hayvanların korunması, sit alanlarının belirlenmesi gibi pek çok konuda ahlaki kural vasfına sahip eylemleri bulunmaktadır.²⁷⁶ İslam'a göre insan Allah'ın ayeti olan tabiata karşı sorumludur. Kur'an-ı Kerim'de birliğin unsurları olan insan ve tabii aleme hitap edilmekte, halife olan insanla tabiat arasındaki ahenk vurgulanmaktadır.²⁷⁷

Kur'an-ı Kerim'de insanın çevresiyle uyumunu bozabilecek en başta gelen sebeplerden olan israf hakkında uyarılar vardır. Modernist anlayışın gelecek nesle kayıtsızlığının aksine Kur'an-ı Kerim'de çevre ile insan neslinin birlikte anılması, neslin çevreye atfedilişi tabiatın gelecek nesillere bırakacağımız bir emanet olduğunu net olarak ifade etmektedir.²⁷⁸ Bugün arz ve semanın kirlenmesine sebep olan en önemli faktörün gösteriş, nefsanî duyguların tatmini için yapılan tüketim olduğu iyice anlaşılmaya başlanmıştır. Daha çok tüketen insan artık maddeyi çok çıkarmakta, tabiatın yenilenemez kaynaklarını azaltarak gelecek nesillerin rızkını israf etmektedir. Çevre sağlığının korunmasında iktisatlı olmanın önemi günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Peygamberimizin (sav) deniz veya nehir kenarında bile abdest alırken suyun israf edilmemesi konusundaki uyarısına dikkat edilecek olunursa fazla kullanılan suyun tabiatta kirlenmeye veya yenilenmesi mümkün olmayan bir eksikliğe sebep olmadığı halde mekruh sayılması tabiatın bütün unsurlarına saygı gösterilmesinin bir işareti olarak kabul edilebilir.²⁷⁹ Kur'an ve sünnet Müslümanlara mevcut su kaynaklarının korunması, suyun temizliğini ve temel özelliklerini değiştirecek davranışların engellenmesi, su kullanılırken rasyonel ve düzenli şekilde hareket edilerek savurganlıktan kaçınılması gibi sorumluluklar yüklemektedir. Bugün yeryüzünde her insanın bir defalığına mahsus eğlence için bir ağaç kestiği, bir hayvan öldürdüğü, suyu israf ettiği ya da ekmekleri çöpe attığı düşünüldüğünde ufak bir hareketin bile tamir edilemeyecek büyük sonuçlar doğuracağı kaçınılmazdır. Dolayısıyla Hz. Peygamberin ekolojik dengenin korunması için ne kadar önemli bir noktanın altını çizdiği daha iyi anlaşılmaktadır.²⁸⁰ İnsan doğanın yasalarını istediği şekilde kontrol edebileceğini

²⁷⁶ Keleş ve Hamamcı, *Çevre Politikası*, s.256.

²⁷⁷ Nasr, *Makaleler-1*, s.55-56.

²⁷⁸ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kitiği*, s.189-193

²⁷⁹ İbrahim Canan, *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1995, s.22-27.

²⁸⁰ Özdemir, *Yalnız Gezegen*, s.119-120.

düşünerek hem kendisine hem de tabiata yabancılaşıp kendine tanrısallık atfetme yoluna gittiği gözlenmektedir. Oysaki insandan beklenen sınırlılıklarının farkında olması, insanlarla ve tabiatla dengeli ilişkiler yürütmesidir. Doğal kaynaklar bilinçli kullanılıp korunduğu takdirde uzun süre bütün insanların ihtiyacını karşılayacak kapasitededir. İnsanoğlu bilinçsizce ve sahip olma hırsıyla hareket ettiğinden küresel çapta problemler yaşanmaktadır.²⁸¹

Çevrenin bireyden ve içinde yaşadığı toplumun gelenek ve kültüründen ayrı düşünülmesi mümkün olmadığından çevresel sorunlar için uluslararası ve standart çözümler yerine bölgesel ve kültürel farklılıklar göz önüne alınarak çözüm üretilmesi daha faydalı olacaktır. Çevre kirlenmesine yol açan teknolojiler üretildiği herkesin malumudur. Bu durumda yapılması gereken şey ise ilim ve onun yaratacağı yeni teknolojiden faydalanılarak insan ve kültürel farklılıkların gözetildiği çözümler üretilmesidir.²⁸² Barajlar yoluyla toplanan suyun enerjide zirai faaliyetlerde kullanılması çevreye duyarlı bir teknolojinin örneği sayılabilir. Atık suların arıtılması, sanayi artıklarının filtre edilmesi, ambalaj sektöründe geri dönüşümü olan ve mümkünse camdan üretilen ürünlerin tercih edilmesi yıkıcı olan teknolojinin çevreyi korumacı ve onarıcı potansiyelini açığa çıkarmak açısından güzel örneklerdir.²⁸³ Enerji tasarrufu hakkında insanların kişilik yapısı, eğitimi, ekonomik durumları, dindarlık seviyesi ve çevre sorunlarına duyarlı oluşu gibi pek çok faktör etkili olmaktadır. Enerji tasarrufunun yapıldığı çevreci camilerin yapılması, insan doğa ilişkisinin kutsal metin üzerinde yorumlanışına yönelik güzel mesaj niteliğindedir. Türkiye'nin desteğiyle İngiltere'de inşa edilen Cambridge Camii, yağmur sularının geri dönüşümünün yapıldığı, gün ışığından faydalanarak elektriğin üretildiği çevre dostu bir cami olması sebebiyle yapılacak camiler için güzel bir namzettir.²⁸⁴ Çevre bozulduğunda eski haline getirilememesine “geri dönüşsüzlük” denir. Çevre mallarının geleceğinin korunabilmesi için bugünkü kuşakların yapması gereken ödevler vardır. Bu sebeple çevre problemlerine uzun dönem üzerinden çözüm aramak kabul edilen bir görüştür. Çevrenin korunması için harcanacak kaynakların gelecekte olması muhtemel avantaj ve

²⁸¹ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.67.

²⁸² Sibel Kalaycıoğlu, “Çevre Sorunlarına Sosyolojik Bir Bakış”, *Toplum ve Çevre*, der., Yakın Ertürk, Ankara: Sosyoloji Derneği, 1993, s.80-81.

²⁸³ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.109.

²⁸⁴ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.111-112.

dezavantaj hallerinin günümüz para değeri üzerinden hesaplanması önem arz etmektedir.²⁸⁵

Bozulan çevrenin geri dönüşümü tam olarak mümkün olmadığı ve çok masraflı olduğundan çevreyi koruyucu bir yaklaşımın çevreyi tahrip ettikten sonra düzeltme yaklaşımına tercih edilmesi gerekmektedir. Sanayiden vazgeçmeden, çevre-kaynak ilişkisinin sürdürülebileceği, gelecek nesillerin imkanlarını tehlikeye atmadan bugünkü neslin ihtiyaçlarını hedef alan bir kalkınma tarzı olan sürdürülebilir kalkınma anlayışının benimsenmesi dünyanın geleceği için kaçınılmazdır. Toplumlar kalkınma çabaları içindeyken çevrenin korunmasını kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden bu anlayışa ulaşmadıkça, çevrenin artan bir hızla kirlenmesini önlemek mümkün olmayacaktır. Bu kalkınma süreci, her ülkenin kendi kalkınma tekniklerini dengeli süreklilik içinde ve yalnızca bugünkü kuşakları düşünmekten uzak durup gelecek kuşakların hakkını da göz önüne alarak gerçekleştirilebilecek bir süreçtir. Çevreyle uyumlu yaşama koşullarını sağlayabilen toplum, kalkınmış ve çağdaş bir toplumdur. Tropikal ormanların korunması amacıyla yapılacak 5 yıllık eylem planının bir yıllık maliyeti 1,3 milyar dolar yani askeri harcamaların 2 günlük miktarına denk gelmektedir. Dünyada savunma güvenliği amacıyla yıllık harcanan 900 milyar doların 150 milyar dolarıyla ekolojik yatırım yapılırsa bozulan denge ancak 30 yılda yeniden kurulabilecektir.²⁸⁶

Çevre sorunlarına karşı bilinçlenmemiş ve eğitilmemiş bir toplum, yaşadığı dünyayı kendisinden sonraki nesillere bırakacağını düşünemez. Çevreye en çok etkide bulunan varlık insandır. Dolayısıyla ancak insanın eğitilmesiyle çevrenin korunması sağlanabilecektir. Dünyadaki çevre hareketlerine bakıldığında yaşanan önemli bir toplumsal problem karşısında sadece insanların duyarlılık gösterdiği görülmektedir. 1950'lerde Londra'da hava kirliliğinden ölümler olduğunda olaylara çözüm yolları aranmıştır. Benzer şekilde Japonya'da da fabrikaların cıva atıklarını denize vermesi, cıva atığını alan balıkları tüketen pek çok insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan süreçte insanlar tepkilerini ortaya koymuşlardır. Önemli olan toplum sağlığı bozulmadan çıkabilecek sorunları düşünerek hareket edip tedbirleri alabilmektir. Eğitimin asıl hedefi, bireye etkide bulunabilecek olaylar karşısında davranışlarında

²⁸⁵ Keleş ve Hamamcı, *Çevre Politikası*, s.158.

²⁸⁶ Nazlıoğlu, "Toplum ve Çevre", s.71-73.

değişiklik meydana getirilmesidir. Birey, çevreyle ilgili bilgileri neden öğrenmesi gerektiğini, bilgiyi nerede ve nasıl kullanacağını ve bu bilgiye sahip olmanın kendisine ne kazandıracağını bilmesi önem arz etmektedir. Bilinçlenen insan çevreye daha duyarlı davranış sergilemeye başlayacaktır. İdareci, bilim adamı, yaşlı, genç toplumun her kesimi için iş birliği halinde eğitim ve bilinçlendirme yapıp çözüm yolları için seferber olunmalıdır. Kaynakları gün geçtikçe azalan dünyada daha güvenli, daha adil bir gelecek oluşturmanın yolu bölünmüşlüğü fark edip ortak anlayış ve sorumluluk ruhu geliştirmektir. Bu gidişat bu haliyle devam ederse dünya belki de 10 yıl içinde tükenmiş hale gelecektir. Tabiatın bu sömürülüşe ne kadar dayanacağı kaygısı dünya ülkelerini ortak bir çabaya sevk etti. Şu bir gerçektir ki ancak çevre sorunlarını en aza indirebilen toplumlar sağlıklı, huzurlu ve düzenli bir toplum olmayı başarabilir.²⁸⁷ Eğitimin bütün kademelerinde çevre konulu ders programlarına yer verilmesi elzemdir. Mühendislik eğitimi verilirken mühendislik projesinin çevreye etkilerine aşına olmalarını sağlamadan çeşitli mühendislik alanlarını öğretmek suça eşdeğer nitelikte bir ihmalkarlık anlamına gelir.²⁸⁸ Çevre eğitiminin temeli, tabiat ve insan sevgisini insanın bilincine yerleştirerek, insanın tabiatın bir parçası olduğunu ve tabiata yapılacak her müdahalenin yine insana döneceğinin hatırlatılmasıdır. Çevre eğitiminde çevrenin ekosistemle bir bütün oluşturduğu ve dengesinin bozulduğunda çevre sorunlarının ortaya çıktığı anlayışı yerleştirilmelidir.²⁸⁹ İnsanın kendisinin faydalanamayacağını bilerek gelecek nesiller için doğayı koruması ve ona yatırım yapması kuşkusuz gerçek bir diğerkamlık örneğidir. Bu bağlamda doğayı gerçekten korumak için doğaya karşı emanet görme bilincine sahip nesillerin yetişmesini sağlamak büyük önem arz etmektedir.²⁹⁰

Çevre etiği, doğal çevreyle olan ilişkimizde bize yol gösteren etikdir. Çevreye karşı etik tutum sergileyebilmek için çevreyi oluşturan unsurlara değer atfedilmesi gerekmektedir.²⁹¹ Çevreye yönelik değerlerin bütününe ifade eden çevre etiğinin dayandığı iki temel unsur doğaya saygı ve insan kişiliğinin geliştirilmesidir.²⁹² Kur'an'ın değer sistemi bir çevre etiği oluşturmak ve geliştirmek için gerekli unsurlara sahiptir.

²⁸⁷ Nazlıoğlu, "Toplum ve Çevre", s.74-77.

²⁸⁸ Seyyid Hüseyin Nasr, "İslam, Günümüz İslam Dünyası ve Çevre Krizi", *İslam ve Ekoloji: Bahsedilmiş Bir Emanet*, der. Richard C. Foltz, Frederick M. Denny ve Azizan Baharuddin; Çev., Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2007, s.114.

²⁸⁹ Münir Yıldırım, *Çevre ve Din Kutsalın Tabiattaki Formları*, haz. Asım Yapıcı, Adana: Karahan Kitabevi, 2016, s.22.

²⁹⁰ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.82- 83

²⁹¹ Mehmet Türkeri, *Etik Bilinç*, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2019, s.35-36.

²⁹² Keleş ve Hamamcı, *Çevre Politikası*, s.244.

Kur'an'da evrenin kutsal ve metafizik yönüne yapılan vurgu, Hz. Muhammed'in (sav.) hayatında gözlemlenir ve örnek olur. Günümüzde Kur'an'a dayalı ve çevre krizine engel olmaya yönelik bir çevre etiğinin ortaya koyulması için, bütün bu ilkelerin yeniden keşfi gerekmektedir. Çevre etiği için Kur'an-ı Kerim'den çıkarsamayla elde edilen ilkeler şöyle sıralanabilir: Doğal dünya, Allah tarafından yaratıldığı için yararlı oluşundan bağımsız olarak yaratılıştan gelme bir değer taşır. İnsan Allah'ın halifesidir doğal çevreye karşı sorumludur ve ona karşı yaptıklarından hesaba çekilecektir. Allah'ın yaratması ve iradesinin neticesi olan biyolojik çeşitlilik ve ekosistem saygıyla gözetilip korunmalıdır. Denge ve düzen içinde estetik bir güzellikle yaratılan doğa, insan hayatına değer katma sürecinde değer görmeli, geliştirilmeli ve korunmalıdır.²⁹³

Çevreye saygı bireyin hem kendisine hem de sonraki kuşaklara karşı saygı ve sorumluluk bilincinin bir ifadesi olduğundan etik bir konudur.²⁹⁴ Dünya karşılıklı etkileşimlerin, bağımlılıkların bulunduğu bir ahlak alanıdır. Küresel sorunları çözmek için negatif sorumluluk anlayışıyla hareket edilmelidir. Bu anlayışa göre küresel sorunların ortaya çıkışında bireysel olarak etkimizin olmaması sorunları çözme konusunda sorumluluğumuzun olmadığı anlamına gelmez. Aktif olarak neden olduğumuz kötülüklerden sorumlu olduğumuz gibi önleyebileceğimiz veya durdurulmasına katkı sağlayabileceğimiz kötülüklerden de sorumluyuz.²⁹⁵ Ülkemizde ilk Arboretumu kuran TEMA Vakfı kurucusu Hayrettin Karaca, doğayı korumanın yolunun tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesine vurgu yaparak “param var ama hakkım yok” sözüyle doğaya saygı duyulmasının altını çizmiştir. İnsanların hayatlarında yapacağı küçük değişiklikler sayesinde pek çok canlının hayatı korunabilecektir. Uygun yer, zaman ve miktarda ışıklandırma yaparak göçmen kuşların, balıkların, kaplumbağaların ve ekosistemdeki pek çok canlının hayatı ve gelişimi üzerindeki olumsuz etki ortadan kaldırılabilir.²⁹⁶ Dennis H. Mesarovic ile E. Pestel'in en gelişmiş aygıtları kullanarak, sistematik şekilde hazırladıkları bir rapora göre dünyanın yok olmasının önüne geçmek ancak dünya çapında bir plan dahilinde ekonomik ve teknolojik değişiklikler yapılması halinde mümkün olabilecektir. Bu değişimler için ise

²⁹³ İbrahim Özdemir, “Kuran Perspektifiyle Bir Çevre Etiği Anlayışına Doğru”, *İslam ve Ekoloji: Bahşedilmiş Bir Emanet*, der. Richard C. Foltz, Frederick M. Denny, Azizhan Baharuddin; Çev., Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2007, s.59.

²⁹⁴ Keleş ve Hamamcı, *Çevre Politikası*, s.346.

²⁹⁵ Türkeri, *Etik Bilinç*, s.58-63.

²⁹⁶ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.89.

insanların değer kavramları ve düşünce sistemlerinde köklü değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Günümüz insanının karakter yapısının değişmesi, doğaya karşı ahlaki bir yaklaşım sergilenmesi elzendir. İnsanlığın varlığının devamı insanın kalbindeki köklü değişikliklere ve ekonomik ve sosyal düzenlerin insandaki bu değişime izin verecek şekilde değişmelerine bağlıdır.²⁹⁷

Bir araştırmada insanın dini duygularının gelişmesinin ve Allah'a karşı sorumlu olduğu bilincinin kuvvetlenmesinin tabiatı emanet olarak görme bilincini geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.²⁹⁸ Bu çalışmanın dini duygularla insanın çevreye yaklaşımının birbirinden bağımsız olmadığı delillerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. İnsanın tabiatındaki konumunu ve sorumluluklarını kavraması, çevre ahlakının gelişmesine katkıda bulunacaktır.²⁹⁹

Yeryüzünü her çeşit kirlenmeden, tahripten korunması gereken geleceğimizin garantisi kutsal bir beşik, kaynaklarından ve içinde barındırdığı tüm canlılardan sorumlu olduğumuz İlahi bir emanet olarak gören Kuran anlayışını, bütün insanlık olarak benimsemedikçe tabiatı korumak mümkün görünmemektedir.³⁰⁰ Tabiat, var olan haliyle kabul edilip izlenilmeli, insan tarafından üretilen araçlarla rahatsız edilmemelidir. Tabiatla yapılan en uyumlu eylem, tutku ve açgözlülüğün arınmış çıkar gözetilmeden yapılmasıdır.³⁰¹ Çevre, insanların insaf ve vicdanlarına bırakılmayacak kadar önemli bir konu olduğundan çevrenin korunması için gerekli yaptırımlar getirilerek mesele resmi hukuk çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde çevre zenginliklerinin tahribi ve yağmasından korunmak mümkün görünmemektedir.³⁰² Toplumda çevreyle ilgilenecek, suyu, toprağı, hayvanları, ağaçları korumaya yönelik vakıf gibi bazı kurumlar tesis etmek önem arz eder. Batı'da yirmi-otuz yıl öncesinde kurulan çevreye duyarlı kurumlar arazi satın alma ve ormanları kollama yoluyla övülmeye layık hedeflere ulaşılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Ayrıca girişimleri desteklemek üzere çevre sorunlarına yönelik ulusal ve uluslararası ödüller belirlenerek kabiliyetli kişilerin ilgisini çevreye çekmek başka bir çözüm yolu olarak düşünülebilir.³⁰³ Doğaya karşı emanet görme bilinci ile hareket eden insan, doğayı kutsal

²⁹⁷ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.28-29.

²⁹⁸ Ali Ayten, "Sahip Olma" mı, "Emanet Görme" mi? *Din Bilimleri Dergisi*, Samsun:10/2 (2010), s.231.

²⁹⁹ Ünverdi, *Çevre Sorumluluğunun Teolojik Gereklileri*, s.214.

³⁰⁰ Canan, *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı*, s.33.

³⁰¹ Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s.100.

³⁰² Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.56.

³⁰³ Nasr, "İslam, Günümüz İslam Dünyası ve Çevre Krizi", s.115-116.

bir emanet görüp doğada yaratıcının varlığının işaretlerini görür, kendi faydasına olmasa bile onu korumanın gelecek kuşaklara karşı bir sorumluluğu olduğunu düşünür, tabiata zarar vermemek için yaşam koşullarını değiştirmeye eğilimlidir.³⁰⁴ Dünyayı korumak herkesin görevi olmakla birlikte Müslümanların daha duyarlı olması beklenmektedir. Nitekim “Yaratılana şefkat prensibinin temel alındığı İslam’a göre” Yaratılanı yaratandan ötürü sevmek inancın önemli göstergelerinden biridir.³⁰⁵

3.1.2.2. Hayvanlara ve Cansız Varlıklara Yönelik Tutumlar

İçerisinde yaşamımızı sürdürdüğümüz doğa, insanıyla hayvanıyla ve bitkisiyle bir bütünü teşkil eder.³⁰⁶ Birey ve toplum açısından çevre biyolojik ve ekonomik gereksinimlerin yanında toplumsal ve kültürel değerler ve ilişkiler açısından da değer taşımaktadır. Bu nedenle insanın doğayı diğer canlılarla birlikte varlığını sürdüreceği bir bütün olarak görmesi önem arz etmektedir.³⁰⁷

Dünya kurulumu insanlar ve hayvanlar birlikte yaşamlarını sürdürmüştür. İnsana en yakın konumdaki canlı olan hayvanlar, çok sayıda ihtiyacın karşılanmasında önemli role sahiptir. İnsanoğlu, hizmetçi ve yardımcı konumunda olan hayvanlara tarihi süreç boyunca ihtiyaç duymuştur. Hayvanlar, ekolojik dengenin çok önemli unsuru konumdadırlar. Sağlıklı ve dengeli doğal çevre koşullarının sürekliliği için hayvanlara değer verilmesi ve hayvanların korunması şarttır.³⁰⁸

Hayvanlar da insanlar gibi yeryüzünde yaşayan canlı ve sosyal bir sınıftır. Yeryüzünde yürüyen, havada uçan tüm hayvanların bir ümmet, sınıf ve topluluk olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Hayvanların kendilerine özgü davranışları on binlerce yıl önce yaşayan insanlar tarafından gözlemlenerek yiyecek bulma ve yaşamlarını sürdürmelerine yardımcı olmuştur. Hayvanların davranışlarının kendilerine göre sebepleri vardır.³⁰⁹ Hayvan davranışları insanlar için ilham kaynağı olmuş, teknolojik ürünler hayvanlar model alınarak tasarlanmıştır. Örneği gemilerin suyun derinliğini

³⁰⁴ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.70.

³⁰⁵ Özdemir, *Yalnız Gezegen*, s.120.

³⁰⁶ Saffet Sancaklı, “Çevrenin Korunması Bağlamında Hz. Peygamber’in Hayvan Haklarına Verdiği Önem ve Değerin Analizi”, s.327.

³⁰⁷ Nazlıoğlu, “Toplum ve Çevre”, s.70.

³⁰⁸ Sancaklı, “Çevrenin Korunması Bağlamında Hz. Peygamber’in Hayvan Haklarına Verdiği Önem ve Değerin Analizi”, s.311.

³⁰⁹ Nurettin Turgay, *Kuran Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, Ankara: Fecr Yayınları, 2011, s.26-27.

hesaplayarak güven içinde yol almasını sağlayan radar sistemi yarasalar model alınarak geliştirilmiştir. Çok hızlı kanat çırpma ve aniden durup ters yönde uçuşa kabiliyetine sahip olan yusufçuk böceği helikopterlerin yapımında ilham kaynağı olmuştur.³¹⁰

İnsanlara ve hayvanlara ayırt etmeden nimetlerini sunan bitkiler gibi hayvanlar da doğadaki dengede görevlidirler. Hak ve sorumluluklarını iyi bilen hayvanlar, çevrelerinin dostudur.³¹¹ Hayvanlar, insanlar için gıda maddesi, taşıma aracı ve süs özelliği taşımaktadır. En büyüğünden en küçüğüne kadar her hayvan türü kendilerine has güzellik ve mükemmellik özelliği taşımaktadır. Allah, insanların istifadesine sunduğu hayvanları insanlara itaatkâr kılmıştır.³¹² İnsandan beklenen hayvanları kullanması ve doğaya ve tüm sakinlerine bütüncül yaklaşarak, metafizik, estetik ve diğer yönlerine değer vermesidir.³¹³ Gök ve yer arasındakilerin emrine verildiği insan, insanlarla olan muamelesinde olduğu gibi eşyayla olan muamelesinde de hak konusuna dikkat etmelidir. Zira dini kaynaklarda insan temel haklarından bahsedildiği gibi bitkilerin haklarından da bahsedilmektedir.³¹⁴ Her tekil varlık Allah'ın bir işareti olarak kendine özgü bir ontolojik varoluş taşıyarak Allah'ın yüce ve rahmet sahibi oluşunu göstermektedir. Bu sebeple her varlık Yaratanla ilişkisi münasebetiyle özen ve saygıyı hak etmektedir.³¹⁵

Hayvan Hakları Evrensel Bildirisi Dünya tarafından 1978 yılında kabul edilmiştir. Böylesine önemli bir konuda bu kadar geç kalınmış olmasının dünya toplumları için hoş karşılanması mümkün değildir. Bu bildiride bulunan maddelerin hemen hepsi doğrudan veya dolaylı olarak Kuran ve hadislerde yer aldığından Müslümanlar için aşinalık söz konusudur. Bu maddelerin dünyaya duyurulmasında ve dünya ülkelerince kabul edilmesinde geç kalındığı görülmektedir. Görünüşte bu hakların kabul edilmiş olmasına karşın dünyada hayvan hakları ihlallerinin önüne geçmek mümkün olmamaktadır. Teknolojik gelişmeler hayvanların aleyhine işletilerek adeta hayvan türlerinin yok edilmesi için kullanılmaktadır. Nitekim hayvanlara eziyet, işkence ve kötü muamele had safhada kendini hissettirmektedir.³¹⁶

³¹⁰ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.44-45.

³¹¹ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.55.

³¹² Turgay, *Kuran Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s.99-100.

³¹³ Özdemir, "Kuran Perspektifiyle Bir Çevre Etiği Anlayışına Doğru", s.57.

³¹⁴ Canan, *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı*, s.21-22.

³¹⁵ Özdemir, "Kuran Perspektifiyle Bir Çevre Etiği Anlayışına Doğru", s.47.

³¹⁶ Sancaklı, "Çevrenin Korunması Bağlamında Hz. Peygamberin Hayvan Haklarına Verdiği Önem ve Değerin Analizi", s.327.

Hak ve ödev birbirini tamamlayıcı özelliğe sahiptir. İnsan birtakım ödevlere sahip olduğundan dolayı haklara da sahiptir. Hayvanlara karşı iyi davranmaya mecbur oluşumuz onların hakkı değil bizim ödevimizdir. Hak sahibi olmak, ödev yani sorumluluk kadardır. Üzerine aldığı sorumluluktan daha fazla kendinde hak iddia eden ve onu kuvvetle koruyanlar, zalimlik yapmış olur. Zulüm, hakların ödevlerden ileri geçmesiyle başlamakta, başkalarına hiç hak tanımamakla son haddini bulmaktadır.³¹⁷

Eziyet ve işkence hem insanlar hem de hayvanlar için yanlış sayılması gereken davranışlardır.³¹⁸ Üretilen ilaçların hastalıklar üzerindeki tesir veya yan etkilerini tespit etmek, ilaçların dozlarını ayarlamak için kurbağa, fare ve diğer birçok hayvanın kobay olarak kullanılması, ilaç kullanan her insanın sağlığı için birçok hayvanın hayatının feda edildiği gerçeğini göz önüne sermektedir.³¹⁹ Cıvciv ve kedi yavrularının yolunup şişe geçirilerek canlı canlı ızgara edildiği, yılanların tazeliğini koruması için canlı halde parça parça kesilerek satıldığı Çin pazarları hayvanlara yapılan vahşetin açık adresi haline gelmiştir.³²⁰ Hayvanların insanlar üzerindeki hakları, ihtiyaçlarının karşılanması, şefkat ve merhametle muamele edilmesidir. Günümüzde ise hayvan haklarında yapılan ihlaller yüksek boyutlara ulaşmış durumdadır. Zevk ve eğlence amacıyla hayvanlar dövüştürülmekte ve hayvanların ölümleri acımasızca seyredilmektedir. İspanya’da spor ve şenlik adı altında stadyumlarda boğalara yapılan işkencelerde bunun örnekleri görülmektedir. Başlarına vurarak, öldürmeden kol kanat gibi organlarını kopartıp ölüme terk ederek veya canlı canlı yemek gibi hayvan öldürme usulleri medya aracılığıyla tüm dünyaya yayılmakta ve insanlar tarafından tepkisizce seyredilmektedir. Bu örnekler dünyada halen ciddi anlamda hayvan hakkı ihlalinin yapıldığını göstermektedir. Ülkemizde verim sağlamak amacıyla tarlada yakılan anızlar sebebiyle binlerce canlı ateşte yanarak can vermektedir. Hayvanlara karşı acımasızca yapılan bu vahşiyane tavırlar İslam dininin şiddetle yasakladığı hareketlerdir.³²¹

Kur’an kâinatı yalnızca maddi olarak değil manevi olarak da anlamlandırmaktadır. Kainattaki her varlık Allah’ı temsil etmektedir. Kainattaki her varlık adeta Kur’an’dan bir ayettir. İslami ekolojik öğretiye göre, insan-Allah, Allah-

³¹⁷ Topçu, *Ahlâk*, s.187-188.

³¹⁸ Keleş ve Hamamcı, *Çevre Politikası*, s.246-247.

³¹⁹ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.170-171.

³²⁰ Luck Ferry, *Ekolojik Yeni Düzen*, Çev., Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s.81.

³²¹ Sancaklı, "Çevrenin Korunması Bağlamında Hz. Peygamberin Hayvan Haklarına Verdiği Önem ve Değerin Analizi", s.312-313.

çevre, insan-çevre şeklinde üç yönlü ilişki söz konusudur. Allah'ın çevre ile olan ilişkisi sebebiyle çevre kutsaldır.³²²

Kur'an'da hayvanların yaratılışı insanların yaratılışıyla birlikte anlatılmakta, hayvanların da birer ümmet olduğu haber verilmektedir. Hayvanların insan hayatında sahip oldukları öneme işaret edilmekte, isimlerine de yer verilmektedir. Kur'an'da bir şeyden bahsediliyorsa o şey, insanlar için önem arz etmektedir ve üzerinde durmak gerekmektedir.³²³ Kur'an'a bakıldığında ekosistemin önemli parçasını oluşturan hayvanlara verilen önem hemen fark edilmektedir. Kur'an'ın bazı surelerine hayvan adları verildiği görülmektedir. Bakara (inek), Nahl (arı), Ankebut (örümcek), Neml (karınca) sureleri bunlardan birkaçıdır. Ayrıca Kuran'da hayvanlar, yaratıcının sanatındaki maharet ve üstünlüğü ifade eden başka bir sanat eseri olarak da anlatılmaktadır.³²⁴ Kur'an'ın birçok ayetinde adları ve vasıflarıyla söz edilen hayvanlar hakkında hakir yaratıklar olduklarına dair ifade ve üsluba rastlanılmamaktadır. Buna karşın birçok ayette hayvanların, ahlaki niteliklerini yitiren insanlardan daha üstün oldukları ifade edilmektedir.³²⁵

Hayvanlar zekat ve kurban ibadetinin uygulanmasında Allah'a yakınlaşma unsuru olarak da dikkat çekmektedir.³²⁶ Kur'an'da hayvan hakları genel ilkeler çerçevesinde veya açıkça beyan edilmektedir. Hayvanlar yaşama, barınma ve nesillerini koruma gibi haklara sahiptir. Fıtri yapılarına uygun işlerde çalıştırılması, ağır yük yüklenilmemesi, gerektiği kadar dinlendirilmesi, beslenme ve sağlıklarına dikkat edilmesi, insanların hayvanlara olan yükümlülüklerindedir. Hayvanların zevk için öldürülmesi, hayvanlara işkence yapılması, hayvanlar üzerinde merhamet sınırlarını aşan deneyler yapılması hayvan hakkı ihlallerinden bazılarıdır.³²⁷

Kuran'ın hayvanlara verdiği öneme paralel olarak Peygamberimizin de hayvanlara merhamet ve şefkat gösterilmesi, eziyet edilmemesi ve hayvanların aşağılanmaması konusunda gösterdiği titizlik dikkat çekici niteliktedir. Nitelim Peygamberimiz çalıştırılan hayvanlara istirahat hakkı vermiş, yolculuk esnasında dinlenme yapılırken öncelikli olarak hayvanların ihtiyaçlarının giderilmesini ve

³²² Mehmet Bayrakdar, *İslam ve Ekoloji*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997, s.62-64.

³²³ Turgay, *Kuran Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s.27-29.

³²⁴ Özdemir, *Yalnız Gezen*, s.108-109.

³²⁵ Adil Bor, *Kur'anda Hayvan Hakları*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012, s.55.

³²⁶ Turgay, *Kuran Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s.101.

³²⁷ Bor, *Kur'anda Hayvan Hakları*, s.211.

dinlendirilmesini vurgulamıştır.³²⁸ Hadislerde hayvanların da bir can taşıdığı, acı çektiği, ihtiyaçlarının olduğu sık sık hatırlatılarak onlara karşı iyi muamelede bulunulması istenilmektedir. Birçok hayvan neslinin yok edildiği veya yok olmaya mahkum bırakıldığı günümüzde görünen olumsuz tablonun, merhametten uzaklaşmanın, Hz. Peygamberin hayvanlarla olan ilişkisinde örnek alınmamasının bir sonucu olduğu söylenebilir.³²⁹ Yeryüzünün halifesi olarak belirlenen insandan her hayvanın kendi yapısı ve yeteneğine uygun işlerde çalıştırılması istenilmiştir. Kuran'da hayvanların bazılarının insan taşımak, bazılarının yük taşımak için yaratıldığı, bazılarının ise başka yeteneklere sahip oldukları açıkça beyan edilmektedir. Peygamberimiz de hayvanların fitri yapılarına uygun şekilde çalıştırılmalarına dikkat çekmiş ve uyulmadığını gördüğünde uyarılarda bulunmuştur.³³⁰

Kuran'ın temel amacı, insanların liderliğinde yeryüzünü yaşanabilir biçimde imar ederek insanların mutlu olacakları bir ortamı sağlamaktır. Allah hilafet vazifesi verdiği insana bu vazifeyi yerine getirebilmesi için akletme yeteneği vererek insanı yeryüzünde hâkim konuma getirmiştir. Diğer canlılar yeryüzünün imarında insana yardımcı olacak şekilde yeteneklerle donatılmıştır. Allah, diğer canlıların haklarının korunması konusunda insanı sorumlu tutmuştur.³³¹ İnsan canlı ve cansız tüm varlıklara karşı dini yönden sorumluluklara sahiptir. İnsanın canlılar arasında ayrı bir yeri ve konumu olan hayvanlara karşı da görev ve sorumlulukları vardır. Çünkü görev ve sorumluluklar parçalanmaz bir bütünü teşkil eder. İnsan bu sorumlulukları ihlal ve ihmal ettiğinde Allah'a karşı sorumluluklarını tam olarak yerine getirmemiş demektir. Kainattaki her şeyin yararına sunulduğu insan, bu imkanları kullanırken sorumsuzca ve tahripkâr şekilde kullanamaz. Çünkü bunlar kendisine geçici ve emanet olarak verilmiş ve yararlandığı her şeyin hesabının kendisinden sorulacağı belirtilmiştir. İnsanlar hayvanlardan gerek besin gerekse binek olarak istifade etmektedir. Onlardan yararlanırken eza ederek değil merhamet çerçevesinde davranışlar sergilendiğinde emanet verilmiş olan nimete şükredilmiş ve nimetin devamı sağlanmış olmaktadır.

³²⁸ Özdemir, *Yalnız Gezegen*, s.110-112.

³²⁹ Sancaklı, "Çevrenin Korunması Bağlamında Hz. Peygamberin Hayvan Haklarına Verdiği Önem ve Değerin Analizi", s.315-139.

³³⁰ Bor, *Kur'anda Hayvan Hakları*, s.124-125.

³³¹ Bor, *Kur'anda Hayvan Hakları*, s.15.

Doğal hayatın korunmaması ve tahrip edilmesi nimetlere karşı nankörlük etmek anlamına gelmektedir.³³²

Allah, insanlara merhametle muamele ettiği gibi hayvanlara da merhamet etmektedir. Dolayısıyla Allah hem hayvanların hem de bitkilerin korunmasını, gereksiz yere hiçbir şeyin telef edilmemesini istemektedir.³³³ Korunmaya ve değer verilmeye layık tek varlığın insan olmadığını kabul eden İslam'a göre, bütün yaratılanlar insanlarınkine benzer ümmet veya topluluklardır. Şefkatte en üst nokta, insanın çevresindeki unsurlara yönelik sevgisidir. Dünyada insanla birlikte bulunan, yaratılan bütün canlıları içine alan bu sevgide Peygamberimiz örnek oluşturmaktadır.³³⁴

Havanın temizliği, erozyon ve sellerin önlenmesi gibi hayati konularda ağaç ve ormanların varlığı birinci derecede önem arz etmektedir. Milli park uygulamasının ilk defa Hz. İbrahim zamanında uygulandığı görülmektedir. Peygamberimiz döneminde ise Mekke ve etrafında ağaç kesmeye, ot yolmaya, kuş ve yabani hayvanları avlamaya izin verilmemiş, Medine'de de yasak bölge uygulaması getirilmiştir.³³⁵ Ayrıca Peygamberimizin, boş arazileri ormana dönüştürülmesi hususunda fiilen çalışmalar yaptığı ve Müslümanlara öğüt verip teşvikte bulunduğu bilinmektedir.³³⁶

Kur'an-ı Kerim'de Allah, insanın uzak ve yakın çevresinde bulunan bitki, çiçek, dağ, sema ve yıldız gibi varlıklardan örnekler vermektedir. Kur'an-ı Kerim'de Yaratanın bitki ve ağaç türlerine yemin etmesi, dağ, taş ve gök cisimlerinin emirlerine uyduğunu belirtmesi diğer varlıklarla yakın ilişkisine örnek olarak gösterilebilir. Bu durum, diğer varlıkların manevi yönden insan kadar değerli olduklarını vurgulamaktadır. Bu da insanın çevresine duyarlı olmasını, yakınlık duymasını ve değer vermesini sağlamaktadır. Böylece insanın çevresindeki varlıklarla arasında sevgi bağı kurması ve onları korumasını sağlamış olmaktadır. Varlıkların manevi açıdan kutsal görünmesi, İslam çevreciliğinin temeli niteliğindedir.³³⁷

Kur'an'a göre insanın esas görevi dünya gezegenine sahip çıkması, maddi, iktisadi ve bilimsel anlamda imar etmesi ve bu bilince sahip insan topluluğu

³³² Sancaklı, "Çevrenin Korunması Bağlamında Hz. Peygamberin Hayvan Haklarına Verdiği Önem ve Değerin Analizi", s.312-315.

³³³ Turgay, *Kuran Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s.109.

³³⁴ Fazlun Khalid ve Joanne O'Brien, *İslam ve Ekoloji*, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: İğdaş Yayınları, 1997, s.41-42.

³³⁵ İbrahim Ünal, *Çevre İslam ve İnsan*, İstanbul: Gençlik Yayınları, 1994, s.60-63.

³³⁶ Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, s.58.

³³⁷ Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, s.37-48.

oluşturmasıdır. Bu görevi alan insan Allah tarafından “halife” olarak nitelendirilmiş ve yeryüzünde en şerefli ve yüce varlık sıfatına kavuşmuştur.³³⁸ Allah kâinatı insana emanet etmiş, emaneti korumak ve merhametli olmakla vazifelendirmiştir.³³⁹

3.1.2.3. İnsana Yönelik Tutumlar

Başkalarıyla kurduğumuz ilişkiler genel anlamda “ben- sen” anlayışı ya da “biz bilinci” şeklinde gerçekleşmektedir. Aile ve toplumdaki tutum ve davranışlar bu bilinç düzeylerinin oluşumunda önemli rol oynamaktadır. İnsanın tabiata yaklaşımında aşırı tüketime varan davranışlarıyla ortaya çıkan “sahip olma duygusu”, sosyal çevresiyle kurduğu ilişkisinde “ben anlayışı” biçiminde iletişim yoluyla kendini ifade edebilmektedir. Çevresindekilerle karşılıklı ilişki şeklini dikkate alan, her şeyin belirli bir süre için kendisine emanet verildiği anlayışına dayanan “emanet duygusu”, kişinin sosyal çevresine yönelik “biz bilinci” ne dayanan ilişki şeklini yansıtmaktadır. Ele geçirme, hakim olma, etrafındakileri denetleme arzusuyla ortaya çıkan sahip olma duygusunun yansıtıcı ilişki şekli olarak davranışlarımızda “ben anlayışı” nın hakim olduğunu söylemek mümkündür. “Sahip olma” duygusuyla etrafındakileri denetim altında tutan bireyde insanlara karşı güven duygusu gelişmediği için gözetilmek, korunmak ihtiyacı içinde olduklarından “sen anlayışı” nın geliştiği görülebilir. Kendisine değer atfederken karşısındakine de anlam ve değer veren “biz bilinci” ni temel alan ilişkinin, “emanet duygusu” ile daha görünür ve kalıcı hale gelmesi mümkündür. “Emanet duygusu” bireye ilişki kurduğu kişilerin de değerli olduğu bilincini kazandırmakta, “yaratılanı yaratandan ötürü sevmek” düsturunu yansıtan “biz bilinci” ne dayalı ilişki şeklini oluşturmaktadır.³⁴⁰

3.1.2.3.a. Aile

Aile sözlükte aynı evde birlikte yaşayan, en küçüğü karı kocadan, daha geniş anne, baba, çocuk, akraba ve yakınlardan meydana gelen topluluk, ev halkı; aynı soydan gelenlerin bütünü, sülale; eş, zevce anlamlarına gelmektedir.³⁴¹

³³⁸ M. Kemal Atik, Kur'an ve Çevre, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992, s.132.

³³⁹ Ünal, Çevre İslam ve İnsan, s.60.

³⁴⁰ Kula, *Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi*, s.222-224.

³⁴¹ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.62.

Aile eşlerin duygusal ve cinsel ihtiyaçlarının meşru şekilde giderildiği bir birliktir. Sevgi, bağlanma, güven, korunma, psikolojik destek olma gibi temel ihtiyaçlar en sağlıklı şekilde aile çatısı altında karşılanabilmektedir. Eşlerin kendi aralarında ve ebeveynlerle çocuklar arasında duygusal olarak tatmin edici şekilde ilişkiler kurulması, aile üyelerinin ruh sağlığını sağlamlaştırmakta, ailenin birliği ve devamlılığını sağlamaktadır. İnsandaki cinsi dürtü ve arzular, toplumsal inanç ve değerlere uygun bir çerçevede aile hayatı içerisinde tatmin imkânı bulmaktadır. İnsan cinselliği, sosyal ve moral değerler çerçevesinde eğitilerek işlevsel hale getirildiği zaman mutluluk verici olmaktadır. Bunun da en iyi ortamı aile yaşantısıdır.³⁴² Özel ve tüzel tüm kurumların temelini oluşturan aile kurumunun korunması için cinsel arzuların disipline edilmesi gerekmektedir. Allahu Teala cinsi meyilleri, kadın ve erkek arasında yakınlaşma ve bağlılığa sebep kılarak sosyal yaşamın kurulmasını dilemektedir. Uygarlığın temel problemi olan kadın erkek arasındaki meşru ilişkilerle insanın dünyadaki rahat ve huzuru amaçlanmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki cinsiyet ve şehvetle ilgili olan bağlılık, insan neslinin korunmasını hedef almaktadır. Kadınla erkek arasındaki insani boyutla ilgili olan bağlılık ise, eşlerin hayatlarındaki hedeflerine ulaşmakta iş birliğine götüren bağlılıktır. Sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi için cinsel arzuların disipline edilmesi gerekmektedir. Tarih boyunca maddi zevkleri hayatın amacı olarak gören toplumların düşüşüne şahit olunmuştur. Dünyanın hiçbir yerinde cinsel duygular serbest bırakılmamış, evlilik tarih boyunca cinsi meyilleri kontrol altında tutan koruyucu bir kurum olarak devam etmiştir. Evlilik sayesinde cinsel gücün kaybı ve istismar edilmesinin önüne geçilmiş, insan nesli korunarak hayatın akışı sağlanmıştır. Dinin evlilik kurumunu kurma nedeni, insanların ahlak ve karakter yönünden bozulmasının önüne geçmektir.³⁴³ Ailenin varlığı, toplum düzeninin tamamlanması açısından zorunludur. Aile vesilesiyle insan cinsi içgüdülerinin hakimiyetinden çıkarak yüksek ruhi sevgi ve ödevlerin ahlaki hakimiyetine teslim olur. Dolayısıyla ailenin olmadığı bir toplumda serbest kalan cinsiyet içgüdüsüyle hareket eden insanların insan olma vasıflarını korumaları zordur.³⁴⁴

Kur'an'da toplumun özünü, en küçük birimini meydana getiren aileye ve aile arası bağlara çok büyük bir önem atfedilmektedir. Aile büyük İslam toplumunun

³⁴² Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, s.174-175.

³⁴³ Necati Kara, *Bir İletişim Aracı Olarak Kur'an'da Beden Dili*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2004, s.90-92.

³⁴⁴ Topçu, *Ahlâk*, s.201-202.

temelini teşkil eder. Kur'an'da Allah'a ibadetten sonra anne ve babaya iyilik etmeyi emreden ayetlerin gelişi ve farklı ifadelerle tekrarlanması aileye verilen önemin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.³⁴⁵ Aile ve neslin korunması İslam'ın korunmasını istediği beş esastan biridir. Bu sebeple İslam, aile hayatının korunmasına ve neslin yetiştirilmesi hususuna büyük önem vermiştir. Bütün canlılarda var olan türünü devam ettirme isteği, insanda da kendi soyunu devam ettirecek bir evlat arzusu şeklinde mevcuttur. İslam bu tabii isteği meşru kılarak onu en uygun şekilde tatmin etmenin yollarını göstermiştir.³⁴⁶

Aile ortamı, bireyin şekillenmesinde rol oynayan en önemli faktörleri içinde bulundurmaktadır. İyi bir toplum içinde bulunmak bireyin eksikliklerini tamamlamasına yardımcı olurken, kötü bir toplum ise ondaki faziletlerin yavaş yavaş yok olmasına neden olacaktır.³⁴⁷ Anne karnı, doğum ve aile ortamı bireyin karakter gelişimi ve eğitiminde çok önemli bir yere sahiptir.³⁴⁸ Çocuklar ailede emanet hükmündedir ve terbiyesinden anne baba sorumlu tutulmaktadır.³⁴⁹ Çocuğun toplumda var olan inanç, değer, kültür ve geleneklere uyumlu bir şekilde yetişmesi öncelikle aile ortamında sağlanmaktadır. Çocuğun bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılayarak güven ortamı içinde büyümesini güvence altına alan aile, onun yeteneklerinin gelişmesine imkân tanımaktadır. Hatta çocuğa gerektiğinde sınır çizerek, onu denetleyerek, kurallara uymasını sağlayarak, doğru ve yanlış ayırt etmeyi öğreterek çocuğun kişilik gelişimine ve cinsel kimliğini kazanmasına yardımcı olmaktadır.³⁵⁰ Ailenin amacı, çocuğun toplumun bir parçası ve insanlığın herkesle eşit haklara sahip olan bir üyesi haline getirecek şekilde eğitmektir. Bu bilince sahip olan çocuk özgüvenini koruyarak hayatın içindeki sorunlarla bocalamadan mücadele edebilecek ve sorunlara tüm insanların yararına çözümler sunabilecektir. Aile kurumu, insan terbiyesinin ilk ve en önemli aşamasını üstlendiğinden ayrıca büyük bir önem arz etmektedir.³⁵¹

Canlı varlıklar içerisinde insan yavrusunun olgunlaşması yoğun bakım, ince özen ve uzun süreç gerektirdiğinden, onun uzun yıllar korunup kollanması, desteklenip

³⁴⁵ Gölcük, *Kuran ve İnsan*, s.172.

³⁴⁶ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s.157-158.

³⁴⁷ Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, s.67.

³⁴⁸ Tokmakoglu, *Benlik, Bilinç ve Vicdan*, s.184.

³⁴⁹ Oktay, "Bireyden Aileye Aileden Topluma Sadakat ve Güven", *Sadakat ve Güven Bağlamında Aile*, s.115.

³⁵⁰ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, s.175.

³⁵¹ Kara, *Bir İletişim Aracı Olarak Kur'an'da Beden Dili*, s.95.

yönlendirilmesi gerekmektedir. Beden hastalıkları gibi ruhsal örselenmelere karşı da dayanıksız olan çocuklar, ailenin sevgisi ve kılavuzluğuyla sağlıklı bir gelişim sürdürebilmektedir. Anasız babasız büyüme veya onlardan ayrı düşmek çocuğun ruh sağlığını bozabilecek en ağır durumlardır. Bu nedenle dağılmış ailelerde çocuğun ruhsal bunalımlara düşme ihtimali daha fazladır.³⁵² Anne babası olmayan ya da anne babası tarafından ihtiyaçları karşılanamayan çocuklar, topluma ve devlete emanet edilmiştir.³⁵³

Aile ve ailevi değerler, dünyada hızlı değişimlerin yaşandığı alanlardan biridir. Osmanlı'daki geleneksel aile dinamiğini hürriyet, eşitlik, feminizm gibi konular değişime zorlamış ve bu değişim süreci günümüzde de hala devam etmektedir.³⁵⁴ Özellikle batılı ülkelerde kadın ve erkeğin aile içinde oynadığı roller konusunda ve evliliğe bakışta çok büyük değişiklikler olduğu görülmektedir. Rol değişiminden ziyade aile tanımını değiştirebilecek nitelikte değişiklikler söz konusudur. Bunlardan biri de tek ebeveynli aile tanımının ortaya çıkmasıdır. Tek ebeveynli ailelerin artma nedenleri arasında boşanma oranlarının artmasının yanında sanayi sonrası toplumda insanların bireysel bir hayat yaşama isteklerinin de olduğu söylenebilir. Tek ebeveynli ailelerin bir çeşidi de eşcinsellerin evlat edinmesi ile oluşan ailelerdir. Amerika ve bazı Avrupa ülkelerinde bu tür aileler hukuki haklara sahiptir. 1970'lerden sonra feministler kadınların ezilmesine sebep olan ataerkilliğin temellerinin ailede atıldığını düşündükleri için evlilik kurumunun sona erdirilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır. Bu nedenle klasik aile tanımı ve yapısının değiştirilmesi, radikal feministlerce de desteklenmekte ve hatta aile kurumunun tamamen ortadan kaldırılması amacıyla gayret gösterilmektedir.³⁵⁵

Günümüzde görülen aşırı tüketim isteği ve savurganlık, evlenme masraflarının artmasına ve bunun neticesinde evlenme yaşının yükselmesine neden olmuştur. Tüketimdeki taklide dayalı olan bu değişim ve yozlaşma eş seçimine, aile içi ilişkilere ve aile bütçesine olumsuz etkide bulunmaktadır. Ailenin kuruluşu esnasında artan masraflar dar gelirli aileleri uzun süren borcun altına soktuğu için aile içi ilişkilerde ciddi krizlere neden olmakta ve bu durum mutluluğu engelleyen bir hal alabilmektedir. Günümüzde düğün merasimleri mutluluğu paylaşma ve evliliği ilan etme amacı

³⁵² Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, İstanbul: Özgür Yayınları, 1997, s.84-85.

³⁵³ Vatandaş, "Kadim Zihniyetten Modern Zihniyete Değişimin Bir Örneği Olarak Emanetten Mülke", s.203.

³⁵⁴ Nedim Öz, *Ailenin Çözülmesi Süreci Olarak Boşanma Olgusu ve Din: Sosyolojik Bir Yaklaşım (Kilis İli Örneği)*, Doktora Tezi., Çukurova Üniversitesi, 2019, s.82.

³⁵⁵ Şişman, *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*, s.52-56.

taşımasına rağmen insanların birbirlerine karşı yarıştıkları gösteriş aracına dönüşmüş durumdadır.³⁵⁶

Gelişmiş toplumlarda boşanmaların çok hızlı bir şekilde artışı, aile kavramının sarsıldığına en belirgin göstergelerindendir. Evlilik kutsal bir bağ olmaktan ziyade bir sözleşme düzeyine inmiş vaziyettedir. Gençler arasında nikahsız bir arada yaşama oranları gittikçe artmaktadır.³⁵⁷ İnsanlar günümüzde kendilerini varlığı oluşturan büyük halkanın parçası şeklinde değil, tek başına varlıklar olarak görmeye başlamışlardır. Batı toplumlarında aile kavramının dejenerasyona uğramasının yanında bağımsız iş imkanlarının artması, bireyselleşmeyi pekiştirerek insan benliğiyle ilgili tanımların değişmesine neden olmuştur. Ailelerin parçalanması kimlik ve anlam krizini tırmandırmaktadır.³⁵⁸ Modern dünyada dışı mükemmel bir mimariyle inşa edilen evlerde aile bireyleri birbirlerinden bağları kopuk olarak dış dünyayla iletişim halinde olmakta, kendisi evde ruhu dışarıda bir görünüm arz etmektedir. Görünen ve görünmeyen ağlarla aile bireylerinde kuşaklararası farklılıklar arttığı ve kullandıkları dile varana kadar aile bireylerinin birbirlerinden uzaklaştıkları görülmektedir. Günümüzde sosyal hayatın getirdiği planlamalar sebebiyle aile bireylerinin aynı anda eve gelmelerinin imkansızlığı bir sofrada buluşmayı engellese bile hiç değilse akşam aynı sofraya oturup yemek yiyebilmek ve bazı ortak etkinlikleri planlamak, aile içi iletişimin kurulmasına hizmet edebilir. Nitekim aile bireylerinin karşılıklı konuşabilecekleri ortak noktalar oluşturma, aile huzuru için neredeyse bir zorunluluktur.³⁵⁹ Toplumdaki hızlı sosyal değişme anne babanın çocuklarına değer aktarımını zorlaştırmaktadır. İstikrarsız hale gelen aile, rehberlik etme ve bağlanma için güvenilir zemin olma özelliğinden uzaklaşmaktadır.³⁶⁰

Şiddetin kaynağını ailede arayan bazı araştırmacıların ailedeki çocuk ihmali, kötü muamele ve istismarın şiddetle ilişkisine odaklandıkları görülmektedir. Ailede şiddet ve kötü muamelenin artmasına paralel olarak çocuğun şiddete eğimli olma ihtimali de artmaktadır. Buna göre, ev ortamında şiddete maruz kalan çocuğun okulda şiddet gösterme riskinin artacağı ileri sürülebilir. Şiddet davranışının erken yaşta veya çocukluk döneminde ortaya çıkan ve devam eden bir olay olduğu temel alındığında,

³⁵⁶ Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2014, s.225-247.

³⁵⁷ Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, s.50.

³⁵⁸ Ramazan Yazıcı, *Haset*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2014, s.33.

³⁵⁹ Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Konya: Mehir Vakfı Yayınları,2014, s.240-242.

³⁶⁰ Sayar, *Ruhun Labirentleri*, s.67.

şiddeti önlemeye yönelik çalışmaların çocukluk dönemine yoğunlaştırılması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu dönemlerde görülen saldırgan kişilik yapısının olumlu sosyalleşme süreciyle azaltılabileceği veya tamamen ortadan kaldırılması mümkündür. Ailelerin çocukların özdenetim ve empati yeteneklerinin gelişiminde aktif rol üstlenmeleri önemlidir. Anti sosyal eğilim sergileyen çocukların ailelerinin uzman desteği olarak olumlu sosyalleşmeyi sağlamaları ise ayrıca önem arz etmektedir. Hızla gelişen ve değişen şartlar içerisinde çocuk ve gençlerle iletişim kurmak zor bir hal aldığından sürekli yenilenen bilgi ve eğitim yöntemleri konusunda anne babaların sistemli olarak ana baba eğitimi verecek kurumlardan eğitim almaları gerekmektedir.³⁶¹

Kadın ve erkeğin arasında uyumun sağlanması bireyin Allah ile uyuma ulaşmasına bağlıdır. Sanayileşme ve modernleşme arttıkça cinslerin birbirlerine yabancılaşması da o derece artış gösterecektir. Bu da sapık cinsel ilişkilere ve çeşitli hastalıklara sebep olacaktır. Bunun nihai sonucu da ailenin parçalanmasıdır. Nitekim hayatın, cinselliğin, yaşamın kutsallığına dayanan ailenin tahrip edilmesi insanın sema ve yeryüzü arasında rahmet kanalı olma vazifesini hakkıyla yerine getirememesinin bir neticesidir.³⁶²

Dini inanç sistemimizde iman ve sevgi ilişkisinin üzerinde durularak insan sevgisinin yaratıcıya iman bakımından özel bir yere sahip olduğu vurgulanmış, yaratılanların bizlere emanet olarak verildiği belirtilerek onlara gereken değeri vermenin gerekliliği hatırlatılmıştır. Adaletli ve ölçülü davranmanın sağlıklı bir aile ve toplum için büyük bir adım olacağı belirtilmiştir. “Yaratılanı yaratandan ötürü sevmek” düsturunun önemli bir değer olduğu dinimizde, kadın ve erkek arasında sevgi ve merhametle yaklaşım tavsiye edilmiş, başta kendi hayatı olmak üzere kendisine verilenlere sahip olma duygusuyla değil emanet duygusu ile yaklaşması istenilmiştir. Bu nedenle insan eşi ve çocuklarını kendisine emanet edilen varlıklar olarak görür ve onlara merhametle ve haklarını koruyucu şekilde davranarak kendini bu konuda sorumlu hisseder.³⁶³ Kişinin kendisine emanet edilen hanımı ve çocuklarına gerektiği şekilde bakması, maddi ve manevi haklarını gözetmesi, Allah’ın rızasına uygun şekilde hareket etmelerine çabalaması emanete riayet etmesidir.³⁶⁴ Kuran, Allah’ın emaneti olan çocuğun sağlıklı

³⁶¹ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, s.38-44.

³⁶² Nasr, *Makaleler-1*, s.70-72.

³⁶³ Naci Kula, “Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Dini Değerlerin Önemi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2015), s.215-220.

³⁶⁴ Dölek, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, s.35.

yetiştirilmesinde ebeveynlere fakir kalma korkusuyla çocukların öldürülmemesi gerektiğini hatırlattıktan sonra beden, ahlak ve din açısından yetiştirilmelerinde önlemlerin alınmasını onların görevleri olarak saymaktadır.³⁶⁵

Hz. Peygamber kadının kocası nezdinde Allah'ın emaneti olduğunu vurgulamıştır. Emanet kelimesinin temelinde güven ve sorumluluk bilinci yer almaktadır. Karı koca ilişkisinde evliliğin en önemli unsuru olan güvenin literatürdeki adı emanettir. Sorumluluğun en hassas biçimidir. Peygamberimiz veda hutbesinde kadınlara karşı vazifeleri anlatırken çok ağır bir sorumluluğa dikkat çekmek için emanet kelimesini kullanmıştır. Kadın Allah'ın kendisini tamamlayarak huzur bulması için emin vasıftaki kocaya ağır bir sözleşme ile emanet ettiği kıymetli bir varlıktır. Emanet bahsi çözümlendiğinde emanet edilen varlığın değerli olduğu, emanet edilen varlıkla ilişkinin sahip olma anlayışı üzerinden oluşturulamayacağı ve emanetin bırakıldığı kişiye güvenilmekte olduğu sonuçlarına ulaşılabilir. Kadının emanet olması, kocasının yanında sığıntı olması anlamına gelmeyip sorumluluğun en ağır düzeyini ifade etmektedir. Peygamber dilinden kadının erkeğin nesnesi, ötekisi, mülkü ve kölesi olmadığı, tüm varlıklar gibi onun da sahibinin Allah olduğu ifade edilmiş olmaktadır.³⁶⁶

İslam'a göre kadın hakları emanettir. Kadın ve erkeğin birbirlerine karşı haklarından kasıt evlilik emanetine sahip çıkmakla beraber aile sırlarının korunmasıdır. Aile sırlarının korunması da emanete riayet etmektir.³⁶⁷ Hadislerde aile mahremiyetinin aile fertlerine emanet oluşundan bahsedilmektedir.³⁶⁸ Eşlerin arasında geçen ve başkalarının duyması hoş olmayan sırlar emanettir. Bu sırların yayılması, günümüzde pek çok örneğinin görüldüğü gibi ailedeki güvenin sarsılmasına ve yuvaların dağılmasına neden olmaktadır. Aile fertleri arasındaki güven ve emniyet duygusu huzur, mutluluk, birlik ve beraberliği temin eden en önemli unsurdur. Emniyetin olmadığı ailelerde fertler birbirlerini himaye edememekte bu durum da hıyanet ve huzursuzluğa sebep olmaktadır.³⁶⁹

Emanet bireyin aile ve sosyal yaşamında barış, huzur ve güvenin sağlanmasında çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü emanetin bulunduğu yerde korku, endişe ve fitne

³⁶⁵ İbrahim Yıldız, “Kur'an' Göre İlahi İmtihan Bağlamında Çocuk” Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Peygamberimiz ve Çocuk, Diyanet İşleri Başkanlığı, 6-8 Kasım 2020, s.156.

³⁶⁶ Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin sonu*, s.172-176.

³⁶⁷ Karagöz, *Kur'an'dan Öğütler*, s.374.

³⁶⁸ Oktay, “Bireyden Aileye Aileden Toplum Sadakat ve Güven”, s.113-114.

³⁶⁹ Dölek, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, s.43-44.

bulunmamaktadır.³⁷⁰ İnsan hayatında tartışılmaz bir yeri olan aile, bireye yüklenen emanet vazifesinin yerine getirilip getirilmediğinin en büyük ispatı niteliğindedir. Birey kendisine ve Allah'a karşı vazifelerinden sonra ailesine olan görevlerinden sorumludur.

3.1.2.3.b. Komşuluk

Arapça karşılığı cāru (الْجَارُ) olan komşu kelimesi, meskeni seninkine yakın olan kişi anlamına gelmektedir. Aklen ve şeran komşu hakkı büyük ve önemli görüldüğünden hakkı büyük, önemli olan ya da başkasının hakkını büyük, önemli gören herkes جَارُ sözcüğüyle ifade edilmiştir.³⁷¹

Allah yeryüzünde halife olarak yarattığı insanı değişik ve çok boyutlu ruhsal niteliklerle donatmıştır. İnsan, ihtiyaçlarını giderme noktasında derdine ortak olacak, sevinçlerini paylaşacak hemcinsine muhtaçtır. Bu biyolojik ve fizyolojik özellikler sebebiyle insan, fitratı gereği diğer insanlarla bir arada bulunmak ve iletişim halinde olmak zorundadır.³⁷² İnsanın en yakın çevresini oluşturan komşularıyla ilişkide bulunması da fitratı gereğidir.³⁷³

Küreselleşme insanları büyük oranda yurtsuz ve köksüz hale getirdiği için insanlar birbirlerine kırılğan yapıda da olsa duvarlar örmektedir. Komşunu kendin gibi sev ilkesi unutulmuş evler muhkem şatolara dönüşmüş haldedir. İnsanlar artık bir işin önünü açan, yapılandıran değil anlamlandırılmayan bir sürecin pasif kurbanları durumundadır nerdeyse. Dünyanın, anlam krizini tırmandıran, bozulmuş dünya algısını pekiştiren bir pazar yeri haline geldiğini söylemek mümkündür.³⁷⁴ İnsanı madde boyutuyla ele alan insanın duygu boyutunu ve ruhsal yönünü görmezden gelen materyalist anlayışın maddi çağrışımı olmayan komşuluk gibi kavramları açıklamakta yeteriz kaldığımızı söylemek mümkündür. İnsanın algısı ve bilinci beyinde ve çevresinde yer alan fiziksel olaylara bağlı olmakla birlikte farklılık arz etmektedir. Basit algıdan

³⁷⁰ Karagöz, *Allah Kelamı Kur'an'ın Hedefi Örnek Müslüman Örnek Toplum*, s.113.

³⁷¹ İsfahani, *Müfredat*, s.358-359.

³⁷² Aydın, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s.215.

³⁷³ Sabri Türkmen, *Müslüman ve Komşuları*, İstanbul: Esra Yayınları, 1997, s.107.

³⁷⁴ Kemal Sayar, *Özgürlüğün Baş Dönmesi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s. 45-46.

daha karmaşık özelliğe sahip olan değerlerimizin ve amaçlarımızın bu farklılıkla daha fazla ilgili olduğu söylenebilir.³⁷⁵

Aile, akraba ve komşuluk ilişkilerinin canlı bir şekilde sürdürüldüğü zamanlarda insanlar özgüven, mutluluk, paylaşma, dayanışma gibi davranışları benimsemiş vaziyetteydi.³⁷⁶ Komşu olmak mecburi bir yük değil, göğüs gere gere taşınan bir mertebeydi. Komşuluk yakın olmak, paylaşma arzusuyla yaşamaktı. Sosyal dünya ve kültürümüz atalarımızı paylaşımcı insanlar olarak yetiştiriyordu. Yardımcı olmak, birlikte yaşamayı istemek asıl önemli olan şeydi. Komşu, gereksiz kalabalık ya da tehlikeli yabancı değildi.³⁷⁷ Post modern dünyada ise komşuluk ilişkilerimiz gittikçe azalmakta ve içi boşalmaktadır. İş ve evimiz arasında koştururken kalan zamanda akraba, dost ve komşular bize fazla hale gelmektedir. Aynı kapıdan çıktığımız, aynı sokaktan geçtiğimiz, aynı otobüs durağında beklediğimiz komşularımızı tanımaz hale gelmekteyiz.³⁷⁸ Birkaç köy ahalisinden daha çok insanın barındığı birbirine benzer kutucukların üst üste dizildiği ikametgahtan oluşan apartmanlarda mesafe yakınlığı ve ortak kullanılan alanların çokluğuna rağmen komşuluk münasebetleri yok denecek kadar zayıftır. Merdivende veya asansörde karşılaşan komşuların selamlaşmaları gelişigüzel karşılaşma niteliği taşımaktadır. İnsanlar birbirlerine odaların duvarlarının ortak olması kadar yakınken bu yakınlık yabancılığı giderememektedir.³⁷⁹ Çağımızda bariz bir hale gelen ve ruhi bunalımların kaynağı olan içtimai yalnızlığın çaresi sağlıklı bir şekilde geliştirilecek komşuluk ilişkileridir. Apartman hayatı, kişiyi yalnızlığa iten unsurlardan biridir. Komşuluk ilişkilerinin gelişimi için dikkat edilmeyen her muhitte içtimai yalnızlık tehlikesi bulunmaktadır. Dar meskenlerde kurulan komşular arası kötü ilişkiler, geçimsizlikler toplumu kuşatıcı nitelikte huzursuzluğa doğru götürmektedir.³⁸⁰

Modern yaşamın zerk ettiği rekabet duygusu bireyin komşularıyla olan ilişkilerine bulaşmış durumdadır. Bu noktada komşuluğun neredeyse kan bağı mesabesinde olduğunu, toplumdaki esenliğin aileden başlayarak komşuluğu ve toplumun diğer birimlerini kuşatıcı özellikte olduğunu vurgulayan dini referansları

³⁷⁵ Muhammet Koçak, “İslam Düşüncesinde Varlık ve Yaşam Değeri Açısından İnsan” Doktora Tezi., Atatürk Üniversitesi, 2015, s.55.

³⁷⁶ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.96.

³⁷⁷ Kemal Sayar, “*Komşunun Sesi*”, İnsani Sorumluluk Komşuluk, der., İsmail Derin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, s.17-18.

³⁷⁸ Sayar, “*Komşunun Sesi*”, s.17-20.

³⁷⁹ Sabri Türkmen, *İslam'da Komşuluk*, İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2016, s. 106.

³⁸⁰ Canan, *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı*, s.41.

hatırlamak, komşuluk hukukunun öneminin yeniden hatırlanmasında faydalı olacaktır.³⁸¹

Çalışma hayatının verdiği yorgunlukla birlikte kendi iç dünyalarındaki müşküllerini halledemeyen çok sayıda insan bu duruma ekonomik kriz ve ahlaki çöküntünün de eklenmesiyle sorunların altından kalkamaz hale gelmektedir. Bu haleti ruhiye içinde sürekli kendi dar çevresi içinde kalan insanın komşusuyla görüşmesi, istişarede bulunması fikir ve düşünce ufuklarının açılmasını, tazeleyici bir ruha kavuşmasını sağlayacaktır. Topluluk içinde farklı mizaçtaki insanların birbirleriyle ahenkli ilişkileri sayesinde hayat onlara birbirlerinin mizacından yararlanma imkânı sunacaktır.³⁸² Atalarımızın “ev alma komşu al” gibi sözleri bir adım ötemizdeki dost olarak komşunun, yaralara merhem olabileceğini anlatmaktadır. İçimizde sıcak bir ilişkinin eksikliğinden doğan sıkıntı bizleri ister istemez komşuluk denizine sürüklemektedir. Aynı ortamda yaşadığımız, yüzünü gördüğümüz, selamlaştığımız, varlığını hissettiğimiz insan, varlığıyla varlığımıza anlam katmaktadır. Gerçek anlamda komşu “ben” demektir. O acı çektiğinde ben de acı çekerim. Sahip olduğumuz ortak yaşam böylece “biz”i korur ve karşımızdaki insana karşı mesul kılar.³⁸³

İnsan çevresinden bağımsız düşünülemez zira sürekli karşılıklı etkileşim halindedir. Çevremiz ne yönde oluşup, değişirse varlığımız da o yönde gelişip değişim gösterir. Zarif, sakin, çevresine duyarlı kişiler özensiz, hoyrat, gürültülü çevrelerde yetişmezler. Binlerce yıllık geçmişimizden izler taşıyan doğal, kültürel, tarihi ve sosyal zenginliklerimizle çok zengin topraklar üzerinde yaşamamıza rağmen estetik ve kültürel birikimimizin izlerini duyarsızca yok etmekteyiz. Çevremizi çağın gerekleri ve imkanlarıyla donatıp daha da zenginleştirmek yine bizim elimizde. Bizleri yansıtan özelliğe sahip olan çevremize özenle yaklaştığımızda, yalnızlığımızı giderip yaşamımıza anlam katmaya devam edecektir. Kentlerdeki hızlı yapılaşmanın mahalle dokusuna ve komşuluk ilişkilerine olumsuz etkide bulunduğu görülmektedir. Bu sebeple insanlar sosyal destek ve dayanışma grubundan mahrum kalmakta, birbirlerine karşı duyarsız hale gelmeye başlamaktadır. Güzel fiziki bir çevrede yaşayan insanlarda güzel duygu ve düşünceler yeşermekte, yaşama sevinci artmakta, bu da insanlar arası ilişkileri olumlu yönde etkilemektedir. Pis, hoyrat, sevimsiz bir çevrede yaşayan insanlar çevreyi

³⁸¹ Sayar, *Olmak Cesareti*, s.114-115

³⁸² Türkmen, *İslam'da Komşuluk*, s.109-110.

³⁸³ Kemal Sayar, “Komşunun Sesi”, s.19-20.

kirletmek, bağırmak, insanlarla didişmek gibi davranışları rahatlıkla sergileyebilmektedir.³⁸⁴ Sesin yüksekliği, tınısı ve şiddeti insanın ruhsal yaşantısını değiştirmekte, duygulanım alanını etkilemektedir. Genel olarak 30-40 desibel (dB) sınırının üstündeki sesler insanların duygulanım alanında endişe, kaygı, kızgınlık, huzursuzluk, rahatsızlık gibi duygu durumlarının oluşmasına neden olmaktadır. 50-60 desibel sınırını aşan sesler gürültü olarak nitelendirilir ve bu ortamda yaşayan veya çalışan insanlarda öfke, insanlar arası ilişkilerin bozulması, iş veriminde düşüş, çeşitli fiziksel ve ruhsal bozukluklar, saldırgan ve şiddet içeren eylemler açığa çıkar. 1996 yılında İstanbul Bayrampaşa’da karşılıklı dairelerde oturan ve çocukların yaptığı gürültü nedeniyle kavgalı olan iki komşu arasında yine gürültü sebebiyle komşusu tarafından tüm ailenin silahla yaralanması hadisesi gerçekleşmiştir.³⁸⁵ İnsanların yakın ve samimi ilişkiler içinde hayatını sürdürebileceği en uygun muhiti inşa etmede mimarlara büyük görev düşmektedir. Sağlıklı komşuluk ilişkilerinin olması, sağlıklı muhitlerin ve zeminlerin oluşmasına bağlıdır.³⁸⁶

Modern hayatta giderek yalnızlaşan insan için İslam dininin komşuluk öğretileri bir reçete niteliğindedir. Aile ve akrabadan sonra en yakın sosyal çevremiz olan komşuların haklarının gözetilmesi hususuna İslam dini büyük önem vermektedir. Kuran-ı Kerim’de uzak ve yakın komşuya nasıl davranılacağını ortaya koyulmakta böylece fertleri birbirine bağlayacak manevi bağlar tesis edilmektedir.³⁸⁷ Modern hayatın beslediği bireycilik ve bencillik yerine yakın sosyal çevresiyle yakınlık kurmaya, haklarına dikkat etmeye gayret eden insan emanet bilinciyle hareket etmiş olmaktadır.

Yakın komşu, aynı zamanda akraba olunan komşudur. Bu akrabalık nesep akrabalığı olacağı gibi din akrabalığı da olabilir. Yani Müslüman olması, Müslüman olmayan komşusuna karşı o komşuyu yakın komşu yapar. Uzak komşu ise nesep veya din bağı bulunmayan komşudur. Yine de komşu olan herkesin kişi üzerinde hakkı vardır. İsterse arada nesep ve din bağı bulunmasın. Bu, komşuya İslam’ın insanî, hoşgörülü ve parlak nizamının verdiği bir ikramdır. Dinimiz gayri müslim komşulara da güzel muamele etmeyi emretmektedir. Bu neden ehli kitap, Müslümanların yanında canları,

³⁸⁴ Olcay İmamoğlu, “Psikolojik Açıdan İnsan ve Çevre İlişkileri”, *İnsan Çevre Toplum, haz., Ruşen Keleş*, Ankara: İmge Kitabevi, 1992, s. 191-201.

³⁸⁵ Köknel, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, s.59-60.

³⁸⁶ Türkmen, *Müslüman ve Komşuları*, s.119.

³⁸⁷ Türkmen, *İslam’da Komşuluk*, s.118.

malları, namusları ve inançlarından endişe duymadan güven ve huzur içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.³⁸⁸

Emanet kelimesinin kökünden türeyen ve Esmâ-i Hüsnâ'dan olan mü'min kelimesi "inanıp tasdik eden; başkalarının güvenli olmasını sağlayan, vaadine güvenilen" manalarına gelir.³⁸⁹ Mümin, başkalarının kendisinden eylem ve söylemleriyle her türlü zarardan uzak olduğu şahsiyettir. Müminin bütün insanlarla ilişkileri gibi komşuluk ilişkileri de güzel geçim temeline oturtulmalıdır. Kuşkusuz insani değerlere saygılı, başkalarının hakkını, namus ve şerefini kendisinininkine kadar kutsal ve dokunulmaz kabul eden, güvenilir, sevincin ve kederin paylaşılabilirdiği komşu, bu hayattaki en güzel nimetlerden olup aynı zamanda mutluluk sebeplerindedir. Hayatın bir gerçeği olarak evladımızdan, anne babamızdan, yakınlarımızdan uzak düşmekteyiz. Anne baba, evladından önce yanı başında komşusunu bulmakta, evlat da uzakta olan anne babasından önce komşusuna başvurmaktadır. İyi bir komşu, yeri geldiğinde şefkatine ihtiyaç duyduğumuz annemiz, yönlendirmesine başvurduğumuz babamız, kendisiyle huzur bulduğumuz evladımız gibidir. Bu da komşuluğun hayatımızda ne derece önemli yer teşkil ettiğini göstermektedir.³⁹⁰ Bir mümin komşusundan tehlike duyuyor, korkuyor ve rahatsız oluyorsa gerçek manada iman etmiş değildir. Gerçek manada mümin olan kişiden komşusu, malı, canı ve namusu konusunda endişe duymamalıdır.³⁹¹ Emin olabilmek, komşulukta birbirine vakıf olunan hallerin muhafazasını yapabilmek, sırları tutabilmektir. Emanet bilincine sahip olan insan, güzel bir çevre inşa edecek, bu nezih çevrede de en yakın ilişkide bulunduğu insan grubu olan komşularıyla güven temelli ilişkiler geliştirecektir.

Toplumun geleceği insanların birbirlerine olan davranışlarında emanete dikkat etmeleriyle mümkündür. Emanet gözetilmediğinde davranışlarla birlikte toplum düzeni de bozulmaya başlamaktadır.³⁹² Çağdaş İslam toplumunun kurulmasında Peygamberimizin örnek oluşuna ihtiyaç duyulmaktadır. Peygamberimizin bütün çabasının Kur'an ahlakına uygun bir toplum oluşturmak olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde var olan sosyal, ahlaki ve ekonomik ilkeler üzerinde yapılacak

³⁸⁸ Türkmen, İslam'da Komşuluk, s.13-21.

³⁸⁹ Bekir Topaloğlu, Mü'min, TDV İslam Ansiklopedisi, 31.cilt, 2006, s.557.

³⁹⁰ Yiğit, Yaşar, "Komşuluğun İman Ekseninde Okunuşu", İnsani Sorumluluk Komşuluk, der., İsmail Derin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, s.38.

³⁹¹ Türkmen, İslam'da Komşuluk, s.75-76.

³⁹² Çağlı, Emanet Denilen Fazilet, s.375.

çalışmalarla, Peygamberimizin söz, fiil ve düşüncelerinin temel alınarak yeni bir zihniyet ve dünya görüşünün oluşturulması, emanet bilincini geliştirmekle mümkün olacaktır.³⁹³ Peygamberimiz örnek eş, baba, arkadaş, komşu rolleriyle hem Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirerek hem de toplumsal sorumluluklarını yapmaya çalışarak kişilik ve kimliğiyle insanlara model olmuştur.³⁹⁴

İslam, evrensel insanlık ve kulluk vazifesini yapan insana yaptığı amellerle orantılı şekilde dünya ve ahiret hayatında mükafatın sözünü vermiştir. İslam, devrin ihtiyaçlarına karşılık gelecek şekilde hukuki düzenlemelere hareketli yapı kazandırarak insanların sosyal ahlak kurallarına uygun yaşadıklarında güven ve düzenin hâkim olduğu toplumların oluşacağını bildirmiştir.³⁹⁵

3.1.2.3.c. Sırlar ve Verilen Sözler

Sır sözlükte, bilinmesi, duyulması, açığa vurulması istenmeyen, gizli tutulan şey anlamına gelmektedir.³⁹⁶ Emanet, Allah ya da özel veya tüzel kişilerce insana verilen maddi bir şey olabileceği gibi manevi bir şey, söz, sır ve görev de olabilmektedir. Sözlükte, sözünde durmamak, hainlik etmek anlamlarına gelen hıyanet kelimesi, emanet kelimesinin zıddıdır.³⁹⁷

Bir insana verilen sırlar emanettir. Bir insanın başkasına aralarında sır kalması kaydıyla söylediği söz veya konuyu saklaması ahlaki görevdir. Sırrın ifşa edilmesi hıyanettir. Özellikle aile mahremiyetinin, meslek ve devlet sırlarının korunması büyük önem arz etmektedir.³⁹⁸

Diğer insanlar tarafından duyulması hoşça gitmeyecek olan söz, söylenilen birey için emanettir. Kendisiyle konuşulan kişi, sözü söyleyen kişinin izni olmadan konuşmaları başkasına anlatmamalıdır. Dinimizce yasak olan söz taşıma, birey ve toplum yaşamında derin yaralar açan toplumsal bir hastalık niteliği taşımaktadır.³⁹⁹

³⁹³ M. Zeki İçcan, "Kur'an-ı Kerim'de Emanet Kavramı ve Bu Çerçeve de Hz. Peygamber'in Örnek Oluşu", *Ekev Akademi Dergisi*, 1/1 (1997), s.135-141.

³⁹⁴ Akdoğan, *Kur'an ve Sünnetten Örneklerle Sosyal Ahlak*, s.331.

³⁹⁵ Abdurrahman Kurt, *İslam'ın İlk Dönemlerinde İmanın Toplumsal Yansıması*, Bursa: Emin Yayınları, 2009, s.106-110.

³⁹⁶ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.1103.

³⁹⁷ Karagöz, *Kur'an'dan Öğütler*, s.371

³⁹⁸ Uludağ, *İslam'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, s.89.

³⁹⁹ Dölek, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, s.49.

Söz kelimesi sözlükte, bir işi yapacağını veya yapmayacağını kesin olarak bildirme, vaat, taahhüt anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁰ Bir mümin verdiği sözü yerine getirmek için elinden geleni yapmalı, yerine getiremeyeceği sözleri vermekten uzak durmalıdır. Her türlü çaba sarf edildikten sonra bile sözün yerine getirilemeyeceği anlaşılırsa ilgili kişilere bildirilerek, mağdur olmamaları için önlemlerin alınması sağlanmalıdır. Ticari ilişkiler ele alındığında bu şekilde davranmanın kaçınılmaz derecede önem arz ettiği ortadadır. Verilen sözlerin tutulmaması emanete hıyanet etmek anlamını taşımaktadır.⁴⁰¹

Verilen sözlerin tutulmaması, toplumdaki güven ortamının sarsılmasına, dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Konuşmaya başlamadan önce iyice düşünerek, yerine getirilemeyecek sözlerin verilmemesine dikkat etmek sözler tutulmadığında insanın uğrayacağı sıkıntıların önüne geçilmesinde büyük katkı sağlamış olacaktır.⁴⁰²

Verdiği sözde duran insanlar, mutludurlar.⁴⁰³ Verdiği sözü tutan insan, görev ve sorumluluğunu yerine getirmenin mutluluğunu hissederken, sözünü yerine getirmeyen insan ise vicdanında oluşan rahatsız edici duyguyla baş etmeye çalışmaktadır. İslam dininde verilen sözü yerine getirmemek, münafıklık alameti olarak değerlendirilmektedir. Mümin ise bu duruma düşmemek için çabalamalı, verdiği sözleri tutmaya gayret etmelidir.⁴⁰⁴

3.1.2.3.d. Makam ve Mevki

Makam kelimesi sözlükte devlet kademesinde yüksek mevki, yüksek ve önemli memuriyet anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁵ Devlet başkanı, yönetimi altındaki insanların maddi ve manevi haklarının korunmasından sorumludur. Yönetilenlerin içinden devletin ve halkın emaneti olan görevleri üstlenenlerin ise görevi kötüye kullanmama ve koruma sorumlulukları bulunmaktadır. İslamiyet'e göre en ağır ve büyük görevler peygamberlerin sorumluluğundadır. Akıl sahibi her insan için sorumluluk mevcuttur. Toplum için çok önemli bir vazife olan devlet başkanlığında emanete ehil olmak büyük

⁴⁰⁰ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.1126.

⁴⁰¹ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s.280.

⁴⁰² Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s.311.

⁴⁰³ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s.188.

⁴⁰⁴ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'an Kıssaları*, s.187-188.

⁴⁰⁵ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.761.

önem arz etmektedir. Çünkü bu vazifenin sorumluluğu büyük ve ağırdır. İslam tarihinde İmamet-i Kübra denilen devlet başkanlığı görevini liyakatle yerine getirenler, emanet ehli olanlar Kuran-ı Kerim’de ve hadislerde övülmektedir.⁴⁰⁶

Devleti ve hükümeti idareyle sorumlu olanlar, insanların idaresini üzerine almış kimseler, amir veya memur konumundaki kişiler, insanların haklarını emanet olarak üzerlerine almışlardır ve yükleri ağırdır. Bu nedenle liyakat yoksa sorumluluk gerektiren bu işlere hırsla yönelmemek, talip olmamak tavsiye edilmektedir.⁴⁰⁷ İdari makamlara liyakati olmayan kişilerin gelmesi vatanın ve milletin zarar görmesine neden olabilmektedir. Ehil olmayan kişilerin makama hırs göstermesi onları maddi ve manevi olarak vebal altında bırakmaktadır.⁴⁰⁸ Memuriyet ve idarecilik gibi içtimai hizmetler arzu edenlere değil, liyakatli olanlara verilmeli, adaleti sağlayamayacak, işi başaramayacak olanlara arzu etseler de verilmemelidir.⁴⁰⁹ Emaneti ehline vermek ile insanlara adaletle hüküm vermek toplum hayatındaki düzenin sağlanmasında çok büyük öneme sahiptir. Çünkü toplumu oluşturan insanlar o toplumda var olan kurallara göre hareket etmektedir. Toplumdaki fertlerin devlete ve birbirlerine karşı güven duygusunun devamının sağlanmasında liyakate riayet hususuna dikkat edilmesi büyük önem arz etmektedir.⁴¹⁰ Toplumda ve devlet hayatında yapılan yolsuzluk, haksızlıkların nedeni, emanet olan idari ve resmi görevlerin işin ehline verilmemesi ise adam kayırmaktır.⁴¹¹

Allah’ın kulları olma noktasında herkesle eşit derecede olduğunu düşünen insan, mal ve makamını insanlara eziyet etme aracı olarak kullanması mümkün görünmemektedir.⁴¹² İktidarda bulunanlar, insanların hak ve özgürlüklerini çiğnerlerse ihanet etmiş olurlar. Aynı zamanda toplumlarını yüceltmek, erdemleri kazandırmak için gösterdikleri çabadan geri dururlarsa bu da ihanet olarak değerlendirilebilir.⁴¹³ Bazı insanlar makam hırsı ve haset sebebiyle istedikleri makama ulaşmak için rakiplerini alt etmek uğruna zulüm yapmakta, başkalarının inanç ve ibadetini zarar vermektedir.⁴¹⁴

⁴⁰⁶ Lütü Doğan, *Sünnetin Işığında İslam Ahlakının Esasları*, Ankara: İslami İlimleri Araştırma ve Yayını Vakfı, 2004, s.336-340.

⁴⁰⁷ Karakaş, *Kuran ve Hadisler Işığında Emanet*, s.86-89.

⁴⁰⁸ Dölek, *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*, s.40-41.

⁴⁰⁹ Adem Dölek, *Psikolojik Zaaflar ve Hz. Peygamberden Psikoterapi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021, s.137.

⁴¹⁰ Sert, *Kur’ân’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s.311.

⁴¹¹ Uludağ, *İslam’da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, s.88.

⁴¹² Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, s.62.

⁴¹³ Bayraklı, *Kur’an Ahlakı*, s.419.

⁴¹⁴ Dölek, *Psikolojik Zaaflar ve Hz. Peygamberden Psikoterapi*, s.39-40.

Menfaat elde etmek için yetkili makamda bulunan kişiye yaranmak suretiyle hak etmediği bir makamı veya faydayı elde etmek dinen uygun değildir.⁴¹⁵

Rüşvet, sözlükte, bir görevliye kanunen yapması ya da yapmaması gereken bir işte yasa dışı bir kolaylık sağlaması için verilen para yahut sağlanan menfaat anlamına gelmektedir.⁴¹⁶ Günümüzde helal kazanca gölge düşüren davranışlardan biri olan rüşvet, hem kamuda, hem de özel sektörde görülmektedir. İş yapan insanların işveren ve diğer çalışanların aleyhine olarak yetkilerini kötüye kullanmalarıyla çıkar elde etmeleri söz konusu olmaktadır.⁴¹⁷ İslam dininde adam kayırma, rüşvet alma ve menfaat sağlama şiddetle yasaklanmıştır.⁴¹⁸ Haksız kazanç elde etmek olan rüşvette, tüm insanların hakkını çiğneme söz konusu olduğundan, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde yasaklanmıştır. Rüşvetin olduğu toplumda, korku, itimatsızlık, kaygı hakimdir. Bu olumsuz durum, hem birey ve aile hem de toplum yaşantısındaki pek çok alanda ortaya çıkmaktadır. Rüşvet, günümüzde görülen ekonomik olumsuzlukların en büyük nedenlerindedir. Aynı zamanda insanlar arasındaki sevgi, saygı ve merhamet duygularını olumsuz yönde etkileyen rüşvet, iktisadi dengenin ve toplumsal adaletin sağlanmasına da engel bir durum teşkil eder. İnsan hak ve menfaatlerini hiçe sayanların başvurdukları en etkili haksız kazanç yöntemi olarak görülen rüşvet,⁴¹⁹ devlet içinde yaşanması halinde adalete ve siyasi erke olan güvenin azalmasına neden olan olumsuz bir davranıştır.

Rüşveti alan, bulunduğu konumu kullanarak bir başkasına haksız imkân sağlamakta ve bunun karşılığında kazanç elde etmektedir. Rüşvette, her iki taraf için de haksız kazanım elde etme hali söz konusudur. Rüşvetin ahlak zaafı olan insanların tevessül ettiği davranış şekli olduğunu söylemek mümkündür. Dini ve ahlaki hassasiyetleri yüksek olan insanların rüşvete yönelmeleri ne kadar azsa dini ve ahlaki değerlere bağlı toplumlarda rüşvetin görülme oranı o derece az olmaktadır. Rüşvet gibi ahlaka aykırı tutum ve davranışlar toplumdaki huzuru bozmakta insanlar arasında güvensizlik oluşmasına neden olmaktadır.⁴²⁰

⁴¹⁵ Rauf Pehlivan, *Peygamberimizin Öğrettiği Sevgi ve Saygı*, İstanbul: Motif Yayınları, 2010, s.80.

⁴¹⁶ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.1036.

⁴¹⁷ Salih Kumaş, *Rızık Ahlakı -İş Hayatına Dair 40 Altın Kural*, Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2019, s.42-43.

⁴¹⁸ Uludağ, *İslam'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, s.135-136.

⁴¹⁹ Kerim Buladı, *Kur'an'da Sosyal Dayanışma*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004, s.112.

⁴²⁰ Akdoğan, *Kur'an ve Sünnetten Örneklerle Sosyal Ahlak*, s.400-407.

Kamu malını almak, haksız yere ele geçirmek emanet edilenlere, Allah ve Resulüne ihanet etmek anlamına gelmektedir. Bu fiilin siyasetçiler tarafından yapılması daha büyük ihanet anlamına gelmektedir.⁴²¹ Okul, ibadethane, kütüphane, çeşme, yol, park, han gibi herkesin faydalandığı kişi mülkiyetine alınamayan kamu mallarının korunması için devlet güçleri tarafından yaptırımların konulması önem arz etmektedir.⁴²² Kamu mallarını korumak, zarar veren kişileri ilgili makamlara bildirmek toplumsal sorumluluklarımızdandır.⁴²³ Emanet olan kamu malına yapılan hıyanet kişilere yapılan hıyanetten verilen zarar nedeniyle çok daha büyük kötülüğü kapsamaktadır.⁴²⁴

Siyasi iktidarın teslim edildiği kişiler büyük bir emaneti yüklenmiş bulunmaktadırlar. Bu emaneti gözetmek siyasi ahlakın en kıymetli değerleri arasında yer almakla birlikte Kuran ahlakının da ilkesi konumundadır.⁴²⁵ Siyasi ahlak, ülkeyi yönetmekle görevli idarecilerde, idari ahlak ise idareciler tarafından seçilen memur ve kamu görevlilerinde bulunması gerekli olan ahlaktır. Siyaset ve devlet adamlarının üstlenmiş oldukları görevler emanettir. Peygamberimiz kamuyla ilgili görevleri emanet olarak nitelemiş ve liyakati olanlara tahsis edilmesini istemiştir.⁴²⁶ Kamu görevlerinin ehline verilmemesi büyük bir sorumluluktur.⁴²⁷

Emanet duygusunun yitirilmesi insanlığın yitirilişi olduğundan geleceğimizi kazanmak için emanetlere sınıksız sarılmak mecburi hale gelmiş bulunmaktadır.⁴²⁸ Emanetin ehline verilmesi, toplumda adaletin sağlanması hususundaki emirlerin muhatapları genel anlamda bütün insanlar, özel olarak müminler ve emanet ve adaletin sağlanmasında kamu adına yetkili kişiler ve kurumlardır.⁴²⁹

⁴²¹ Bayraklı, *Kur'an Ahlakı*, s.419.

⁴²² Nurettin Turgay, *Kur'an'da Mal Kavramı*, Ankara: Fecr Yayınları, 2006, s.17-19.

⁴²³ Uludağ, *İslam'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, s.61.

⁴²⁴ Mehmet Ali Çalgan, *Kur'an ve Sünnette İman- Ahlak Bütünlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021, s.257.

⁴²⁵ Bayraklı, *Kur'an Ahlakı*, s.417-418.

⁴²⁶ Uludağ, *İslam'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, s.135.

⁴²⁷ Karagöz, *Allah Kelamı Kur'an'ın Hedefi Örnek Müslüman Örnek Toplum*, s.121.

⁴²⁸ Köktaş, *Hayata Dair 40 Hadis 40 Yorum*, s.62.

⁴²⁹ Karagöz, *Allah Kelamı Kur'an'ın Hedefi Örnek Müslüman Örnek Toplum*, s.120.

3.2. 'Sahip Olma' Yönelimi

Sahip olma sözlükte elinde bulundurmak, maliki olmak, hükmü altına almak, gerektiği gibi kullanmak, tasarruf etmek anlamlarına gelmektedir.⁴³⁰ 19. yüzyıldan sonra, Birinci Dünya Savaşını izleyen on yıl içerisinde mülkiyete duyulan bağlılık, sahip olunan şeylerin saklanması, bakımı ve mümkün olduğunca uzun kullanılması anlayışı değişmeye başlamıştır. Günümüzde ise yeni olanı elde etmek, kullanmak ve sıkılınca atmak ve tekrar yenisini almak biçiminde kendini gösterir hale gelmiştir.⁴³¹ Modern öncesi dönemde pazarlarda üreticinin ihtiyacının bir miktar fazlası sunulmaktayken sanayi sonrası dönemde görülen kitlesel üretimle birlikte kitlesel tüketim de ortaya çıkmıştır. Sanayi kapitalizmiyle küresel bir hal alan tüketimi sağlamak için reklamlar yoluyla insanların sahip olma duygularına hitap edilmektedir. Metalaştırılarak pazarlanan ürün insanın sahip olma duygusunu kuvvetlendirmektedir. Hazzın sürekliliği için kısa dönemler halinde gelip geçici özellikte ürünler üretilmektedir. Sürekli olarak bu hazzın peşinde koşan insanın ürüne yüklenen manaya sahip olduğunu düşünmesi sağlanmaktadır.⁴³²

İnsanın insana yaptığı zulümlerin temelinde özel ve müstesna olma ihtiyacı için gücü elinde bulundurma isteğinin yer aldığını söylemek mümkündür. İnsana özgüven ve saygıyı içsel kaynaklarından değil dışsal kaynaklardan alabileceği, sahip olduğu şeyler kadar değerli olacağı öğretilmiştir. İnsan, güç ve otoriteye sahip olarak, olayları, kişileri ve tepkilerini kontrol altına aldığı yanılgısına düşmektedir.⁴³³

Benlik, sahip olma yöneliminin en önemli nesnesidir. İnsanın bedeni, adı, statüsü, sahip olduğu şeyler, dışarı yansıtmak istediği görüntüsü, benliğinin çeşitli görünüşleridir. Benlik, bilgi, beceri gibi gerçek niteliklerle bunların etrafında oluşturulan düşünceyle ilgili niteliklerin bütünleşmesidir. İnsan zaman zaman benliğini sahip olduğu bir mal gibi görüp, kişiliğini bu esasa oturtabilmektedir.⁴³⁴ Pek çok insan ölüm döşeğinde dış dünyayla bağları kopmaya başlamadıkça sahip olduklarıyla gerçekte kim olduğunun bir bağlantısının olmadığını anlayamamaktadır. Ancak ölüm anında mülkiyet kavramının aldatmaca olduğunu idrak edebilmektedir. Hayatlarının son anlarında tüm

⁴³⁰ Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, s.2638.

⁴³¹ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.98-99.

⁴³² Ahmet Kesgin, *Endüstriyel Siyaset ve Ahlak*, Ankara: Maarif Mektepleri, 2019, s.254-255.

⁴³³ Kemal Sayar, *Kendine İyi Bak*, İstanbul: Kaknüs Yayınları,2002, s.53-54.

⁴³⁴ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.98.

hayatları boyunca güçlü bir benliğe sahip olma peşinde koştuklarını ancak asıl aradıklarının, kendilerini şeylerle özdeşleştirmelerinden dolayı karanlıkta kalan ve farkında olmadıkları gerçek benlikleri olduğunu idrak etmekte zorlanabilmektedir.⁴³⁵

Günümüz toplumlarında aşırı tüketim, en önemli sahip olma biçimi haline gelmiş bulunmaktadır. Hep daha yeni ve iyisine sahip olmak zorunda hisseden insan, tatminsiz bir çırpınıyla bocalamaktadır. Mülkiyetin ve kar elde etmenin en değerli amaç haline geldiği toplumlarda olmak yönelimine ait davranışlar az görülürken, sahip olma yönelimine uygun davranışları hemen her insanda ortak bir tutum halinde görmek mümkündür. Pek çok kişi bu türlü davranmanın tek seçenek olduğunu düşünmektedir.⁴³⁶ Yararlılığı veya zevkliliğine bakılmaksızın nesnelere satın almak ve tüketmek insanın başlı başına bir amacı haline gelmiş durumdadır.⁴³⁷ Çok şeye sahip olan insan dünyanın geleceğini tehdit edici boyuta ulaşan aşırı üretimden pay kaptıkça kendini güvende hissetmekte, gelecek hususunda garanti aldıklarını düşünmektedir.⁴³⁸

İnsan, sahip olmak ve olmak yöneliminden hangisine yakın durursa düşünüp hissettikleri ve yaptıkları o yönelimin izlerini taşımaktadır. Sahip olmak yönelimine göre hareket eden insan, kendisine ve diğerlerine karşı hükmetmek, mülkiyet altına almak ve hâkim olmak yönünde davranışlar sergilemektedir.⁴³⁹

İnsanlar sahip olunanı saklamak ve kendinin kılmak için sahip olmak yöneliminde davranışlar sergilemektedirler. Elde olanı tutmak anlayışına dayanan bu yönelim bütün isteklerin önüne geçerek sahip olmanın yararlı şekilde kullanılmasına engel olmaktadır. “Bir şeye sahibim” cümlesi süreksiz, değişken, kırılabilen, yok olabilen özellikteki nesneye süreklilik anlamını yüklemektir. Oysaki insanın herhangi bir nesneye sahip olması, saklaması ve denetlemesi hayatında belirli ve kısa alanlarla kısıtlı halde mümkün olmaktadır. Nesnelere denetim altına alarak onlara sahip olan insan, sahip olduklarıyla kurduğu ilişkide hem kendisi hem de sahip oldukları nesne haline gelmektedir. İnsanın ruh sağlığı ve dengesi daha fazla şey elde etmek üzerine kurulduğunda nesnelere insanın bağılılığından çıkarak onu denetler hale gelebilmektedir.

⁴³⁵ Eckhart Tolle, *Var Olmanın Gücü*, Çev., Handan Ünlü Haktanır, İstanbul: Diyojen Yayıncılık, 2019, s.50.

⁴³⁶ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.48-51.

⁴³⁷ Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, Çev., Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrıseven, İstanbul: Payel Yayınevi, 1982, s.149-150.

⁴³⁸ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kitiği*, s.136.

⁴³⁹ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.45-46.

Sahip olmak yönelimindeki davranışlar insanla nesne arasındaki canlı ilişkiyi ölü ilişkiye çevirerek, nesnelere ve özneler “şey” haline gelebilmektedir.⁴⁴⁰ Günümüzde almış olduğu markalar insana bilinçdışı cinsel arzuların, güven, aidiyet ve iktidar arayışlarının ilacı olarak sunulmaktadır. Aldıkları ürünlerle kimliğini belirlediğini zanneden insan, kimliğin temel kaynağı olarak gördüğü alışverişe yönelmektedir. Tüketim eksenli yaşam ve insani ilişkilerde güven ve bağlılığın azalması insanı anlam ve boşluk sorunuyla baş başa bırakmaktadır.⁴⁴¹

İnsanın yaşamak için gereksinim duyduğu, yaratılışında güdü olarak mevcut olan sahip olmak ile elde etmek, egemenliği altına almak biçiminde karakter yapısının neticesiyle oluşan sahip olmak birbirinden farklı özelliktedir. Yaşamın gerekliliğinden kaynaklanan sahip olmak ile olmak ilkesi birbiriyle çelişmemektedir. Bu türlü sahip olmak insan olmanın gereği olarak en kutsal insanda bile mevcuttur. Ortalama insanlarda, yaşam gerekliliğinden kaynaklanan sahip olma ile toplumsal şartların sonucu ortaya çıkan karakter yapısı şeklindeki sahip olma birlikte bulunmaktadır.⁴⁴² İhtiyaçlardan farklı olarak insanda bulunan istekler, bazı psiko-sosyal faktörlerle normal halde bulunan sahip olma yöneliminin dışına çıkarak bireyde kişilik özelliğine dönüşebilmektedir. Bu şekildeki sahip olma duygusu yaşamı devam ettirmenin ötesine geçerek her şeye egemen olma, ele geçirme şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁴⁴³

İslam insanın dünyevi ihtiyaçları bulunduğunu kabul etmekte ancak onun sadece dünyaya ait bir varlık olarak değerlendirilmesini ve gereksinimlerinin dünyayla sınırlandırılmasını reddetmektedir. Çünkü insana, Allah’a karşı bütün mahlukattan sorumlu olma yani halifelik vazifesi verilmiştir.⁴⁴⁴ Yeryüzünde halife olarak görevlendirilen insan ilahi irade tarafından bu görevin ifasında gerekli donanımlarla teçhiz edilmiş haldedir. İnsanda bulunan kendini beğenme, sahip olma yönelimi ve bazı güç ve kuvvetler insanın halifelik görevini yaparken istifade etmesi, yeryüzünde insan medeniyetini inşa etmesinde kolaylaştırıcı olması için nimet olarak verilmiştir.⁴⁴⁵ Kur’an-ı Kerim, ilahi emanet verilen ve Allah’ın halifesi olarak konumlandırılan insanı, yaratılanların en şerefli olarak tanıtmakta ve soylulaştırmaktadır. Bu şekilde varlığı

⁴⁴⁰ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.104-105.

⁴⁴¹ Sayar, *Ruhun Labirentleri*, s.70-73.

⁴⁴² Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.114-115.

⁴⁴³ Kula, *Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi*, s.212.

⁴⁴⁴ Nasr, *Makaleler-1*, s.82.

⁴⁴⁵ Düzenli, *Kuran Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, s.171-173.

tanıtılan insandan hayatı boyunca Allah'ın belirlediği sınırlar dışına çıkmaması istenilmiş ve böylece adil ve ahlaki esaslara dayalı insani yapılanmanın kurulması sağlanmış olmaktadır.⁴⁴⁶

Uluslararası gerçekte bir uyum ve barışın sağlanabilmesi sahip olmak yöneliminden olmak yönelimine geçiş yapmakla mümkün olabilecektir. Daha çok kazanma hırsıyla doluyken insanların barış içerisinde yaşamalarını düşünmek zordur. Toplumlar bu hayal sebebiyle karakter yapılarını değiştirmek veya savaşmak şeklinde önlerinde iki seçenek olduğunu ve birini seçmek zorunda kalacaklarını fark edememektedirler. Atom silahlarının gittikçe büyümesi bu seçenekleri daha tehlikeli bir hale getirmektedir.⁴⁴⁷

Yaşama dair korku, güçsüz hissetme, belirsizliğe dair kaygı, insanlara güvenmeme gibi unsurlar insanın benliğine yerleşmiş bulunan sahip olma yöneliminin kökleridir.⁴⁴⁸ Günümüzde insan tüketerek acılarıyla yüzleşmekten kaçınmaktadır.⁴⁴⁹ Yaşamını sahip olma temeli üzerine kurmuş insan bu anlayışa sahip olduğu ölçüde ölümden korkmaktadır. Bedenini, malını ve mülkünü, benliğini yitirmekten korktuğu için ölümden korku duymaktadır. İnsan yaşam sevgisini arttırarak, başkalarının sevgisine karşılık vererek, ben merkezci yaşamdan sıyrılarak ve olmak anlayışına geçmek için çaba sarf ederek ölüm korkusunu yenmeyi başaracaktır.⁴⁵⁰

Küreselleşme, kültürel ve ekonomik dönüşümler sebebiyle emniyet kaynakları yok olan insan savrulmuş hissinden kurtulmak için sahte bir maneviyatın içine düşmektedir. Bu maneviyatın temel özellikleri ilerleme, daha fazla üretim yapma, tüketme ve rekabetçiliktir. Mahallenin ve geniş ailelerin dağılımıyla atomize bir yaşama çekilen insan köklerinden ve geleneklerinden koparıldığı için yalnız ve endişeli bir ruh haline bürünmüş durumdadır. Küresel çağda bu endişeyi gidermek için insan daha fazla şeye sahip olarak iyileşmeye çalışmaktadır.⁴⁵¹ Güvensizlik duymasından dolayı başkalarına yaklaşamayan, düzeyli ilişki kuramayan kişiler, eksik kalan toplumsal destek duygusunu daha fazla şeye sahip olarak doldurmaya çalışmaktadırlar.⁴⁵²

⁴⁴⁶ Şehmus Demir, *Dünya ve Ahiret Bütünlüğü*, İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2008, s.40.

⁴⁴⁷ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.148.

⁴⁴⁸ Erich Fromm, *Olma Sanatı*, İstanbul: Say Yayınları, 2019, s.171.

⁴⁴⁹ Kemal Sayar, *Biraz Yağmur Kimseyi İncitmez*, haz., Fahrünnisa Erdem, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.122.

⁴⁵⁰ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.163-164.

⁴⁵¹ Sayar, *Özgürlüğün Baş Dönmesi*, s.49-50.

⁴⁵² Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, s.160-161.

İsteklerle ihtiyaçlar arasındaki sınırların kaybolması ve isteklerin ihtiyaçların yerine geçmesi sonucunda mutlu olmak daha çok şeye sahip olmakla eşitlenmiştir. İhtiyaçtan çok daha fazlasını tüketmek sanıldığı gibi aksine insanın mutluluğunu sağlayamamaktadır. Tüketim toplumuna dönüşen toplumlardaki bireyler sosyal gösterge olarak aşırı tüketmek suretiyle sahip olma duygularını tatmin etmeye çalışmaktadırlar.⁴⁵³

Zühd anlayışı insanın üretim ve tüketim arasında dengeyi bulmasında nefsinin aşırıya giden arzularına karşı koyabilmesinde yardımcı olmaktadır. Böylece doğa da insan için yıkıcı güçleriyle tükettiği bir evren değil, ilahi ölçünün nizamında bulunan kozmik sevgi dünyası haline gelmektedir.⁴⁵⁴

İnsanı daha fazlasına sahip olma isteğine yönlendiren içindeki nefsidir. Soyun devamını sağlama arzusu, mal, makam, insanda daha fazlasını isteme arzusu uyandıran her şey nefsanî isteklere örnek olarak sayılabilir. İnsan dünya hayatının bu geçici menfaatleriyle sınanmaktadır. Nefsini kötü gayelere kullanan sorumsuz insanların doyumsuz istekleri diğer yaratılanlara sorun teşkil etmektedir. Bu insanlar bencillik, hırs, kıskançlık ve kin duygularıyla masumları istismar etmektedir.⁴⁵⁵

3.2.1. İnsanı Sahip Olma Yönelimine Götüren Unsurlar

3.2.1.1. Hırs

Hırs kelimesi sözlükte bir şeyi elde etmek için duyulan, önüne geçilmez derecede kuvvetli istek anlamına gelmektedir.⁴⁵⁶ İnsan nesnelere sahip olarak değil sahip olduklarına kendini tutsak ederek, tutunarak elindekileri tutkunun bir nesnesi haline getirebilmektedir. Günlük hayatta kullanılan her şey, mal mülk özünde kötü olmamakla birlikte insanın bunlara tutunarak kendisini tutsak etmesi, insanın kendini gerçekleştirilmesine engel durum teşkil etmektedir. İnsan az bir mala sahip olsa da onu arttırma çabasında olup, sahip olduklarına tutkuyla bağlanma eğilimine sahip bir varlıktır.⁴⁵⁷

⁴⁵³ Recep Demir, *Doyumsuz Tüketim Arzusu ve Çevre Sorununa Kur'an Çerçevesinde Bakış*, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 2012, cilt: I, sayı: 4, s.5-6.

⁴⁵⁴ Musa Kaval, *Tüketim Kültürü ve Tasavvufî Zühd Geleneği*, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1) 2019, s.158.

⁴⁵⁵ Tokmakoğlu, *Muttaki*, s.149-150.

⁴⁵⁶ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.1260.

⁴⁵⁷ Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.90-97.

Aydın'a göre ülkeler arasında dünyanın en büyük kenti, işletmesi, barajı veya gökdelenine sahip olma yarışı söz konusudur. Bu yarışın nedeni insanın sınırsız ihtiyaçlara sahip olduğunun düşünülmesi ve insana doymak bilmeyen bir tutkunun hâkim olmasıdır.⁴⁵⁸ Sınırsız istek ve ihtiyaçları olduğu düşünülen insanın elde bulunan imkanlar dahilinde ihtiyaçlarını gidererek ihtiyaç-istek-imkan dengesine uygun bir yaşam sürdürmesi beklenmektedir. Aksi halde arzuladığı her şeye kavuşmak isteyen insan hırsla bunun için çaba gösterecek ancak her arzu ettiğine ulaşamayacağından engellenmiş hissederek aşırı tüketime ve kaynakların israfına yönelecektir.⁴⁵⁹

Teknik alanda insan gücünü akıl almaz seviyeye getiren büyük sanayi, insandaki kazanma hırsını kamçılayıcı nitelikte olan kazanan insan modelini ortaya koymuştur. Hırsın şiddeti arttıkça insanın ilim, ahlak ve sanata olan arzusu, sonsuzluğa götürücü menfaat içermeyen duyguları törpülenmekte, hayvanlarla ortak yönleri ise kuvvetlenmektedir. Günümüzde yaşanan bunalımın temel nedeni olan hırsa karşı insan aşk, merhamet ve fedakârlık duygularıyla mücadele etmelidir. Zira olgun insan, içinde bulunan değerlerle bayağılıkların ruhundaki çarpışmasında değerlerin üstün gelmesini amaç edinen kişidir. İnsan iyiliğin ortaya çıkması için kendi içinde aşk ve merhametin kinle menfaate üstün gelişini sağlamak zorundadır.⁴⁶⁰

Hırs ve emel insanı mal edinmeye yönlendiren iki unsurdur. Allah insan vasıtasıyla dünyanın imar edilip mamur edilmesini dilediğinden insana yaşama isteği, dünyalık edinme emeli vermiştir. Ayrıca insanda var olan zarafete, güzelliğe karşı duyulan meyil de zaruri ihtiyaçlardan sonra medeniyetlerin ve kültürlerin oluşmasına sebep olmuştur. Meşru kanallardan mal mülk edinmek emeldir. Aynı amaca meşru olmayan yolları kullanarak ulaşmaya çalışmak, aldatmak, hak yemek, hile yapmak, hırsızlık, yalan, zekattan kaçma gibi yollarla ahlak kurallarını çiğneyerek hareket etmek hırsıdır. Emel sahibi kimse ise bunlara bulaşmadan var gücüyle çalışarak dünyalık edinme gayretindedir.⁴⁶¹

Hırs, iyiye ve kötüye kullanılmasına bakılarak iyi yahut kötü şeklinde değerlendirilmektedir. İnsanın çalışarak, helal şekilde, arzu ettiği kadar mal ve mülk edinmesi hırs olarak değerlendirilmemektedir. Bu bağlamda hırsı dünyevi ve uhrevi

⁴⁵⁸ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.124.

⁴⁵⁹ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.46.

⁴⁶⁰ Topçu, *Ahlâk*, s.88-89.

⁴⁶¹ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s.191-192.

olarak ikiye ayırmak mümkündür. Para, makam, mal mülk edinme, meşhur olma gibi konular dünyevi hırsla, daha çok sevap kazanma, insanların hidayete ulaşmalarına aracılık etme gibi konular da uhrevi hırsla örnektir. Bazı insanlarda var olan çok sevap kazanma isteği sebebiyle gösterilen hırs bu minvalde kabul görmektedir.⁴⁶² Kişinin ailesinin geçimini orta seviyede sağlamak için çabalaması dini görevidir. Bu sebeple Allah'a dünyalık ve mal için dua etmek dinimizce uygun görülmuş ve teşvik edilmiştir.⁴⁶³ İslam'da kişiye verilen servet emanet olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla servetin kullanımında cimrilik ya da savurganlık erdemsizliklerinden uzak durmak, zekat ve sadaka verirken cömertlik erdemine uygun davranmak emanetin gözetilmesinde önemli yer tutmaktadır.⁴⁶⁴

Belli seviyede kalmak şartıyla hırsı, kişinin gelişim motivasyonu şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bugün insanlığın gelişimde geldiği noktada hırsın da katkısının olduğu söylenebilir. Bununla birlikte hırsta itidalden uzaklaşıp aşırıya gidildiğinde insanın manevi düşüşüne ve insanlarla arasındaki ilişkinin bozulmasına neden olduğu görülmektedir. Hırsı merhamet ve kanaatkarlığının önüne geçen insan, sosyal ve doğal çevresiyle ilişkilerinde zarar verici duruma düşebilmektedir.⁴⁶⁵ İnsanın fitratında var olan hırs, bireyin kendisine ve başkalarına zarar vermeden insanlık yararına çabaladığı sürece faydalı olabilmektedir. Hırsın insanı esir aldığı durumda insan otoriterleşerek toplumdan soyutlanmakta ve yalnızlaşmaktadır. İnsanın elinde olanları harcamadan daha fazlasını elde etmek için koşması insanın yalnızca kendisine ve duygularını tatmine odaklanmasına neden olmaktadır. Hırs, başkalarını düşünerek hareket etmeyi, iyilik yapmayı engelleyerek bencilliğe neden olmaktadır.⁴⁶⁶ Hırs insanda bulunan faziletleri, ahlaki özellikleri ve dini hisleri yok eden bir özelliğe sahiptir. Bu sebeple açgözlülük, doyumsuzluk ve tamahkarlık dinimizce kötülenmektedir.⁴⁶⁷

İnsan, yaşamını devam ettirmek ve düzenli bir hayata ulaşmak için gerçekte gerekli olmayan pek çok şeyi elde etmek için uğraşmaktadır. Yiyecek, hayvan, süsleme, güzel ses ve koku gibi yorgunluk neticesinde elde edilen ve kaybedildiğinde üzüntü

⁴⁶² Dölek, *Psikolojik Zaaflar ve Hz. Peygamberden Psikoterapi*, s.130-142.

⁴⁶³ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s.193.

⁴⁶⁴ Oktay, "Bireyden Aileye Aileden Topluma Sadakat ve Güven", s.116.

⁴⁶⁵ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.56.

⁴⁶⁶ Ahmet Özbay, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Bencillik ve Diğer kâmlık*, haz. Ali Akpınar, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, s.250.

⁴⁶⁷ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s.192.

veren, ulaşılamadığında özlem duyulan şeylerin peşinde didinip durmaktadır.⁴⁶⁸ İnsan, günlük maddi arzularına ulaşamadığında onlara kıymet vermekte, elde ettiğinde ise boşluk ve anlamsızlığa düşmektedir. Bu sebeple insan kendisine yüce, belli bir noktada son bulup boşlukla sonuçlanmayan idealler seçmelidir.⁴⁶⁹ Din, insandan istedikleriyle insanın özgürlüğünü kısıtlamamakta, kendisini gerçekleştirmesi için ona cesaret ve fırsat vermekte, mala ve mülke ya da başka insanlara köle olmasının önüne geçmiş olmaktadır.⁴⁷⁰

Mal insandaki şehvi arzuları kamçılayıcı niteliği sebebiyle insandaki zayıf iradeyi mübah olana yönlendirmekte zamanla şüpheliye ve en sonunda da harama sürüklemektedir. İçtikçe susatan deniz suyuna benzetilen mal gittikçe çoğalan bir hırsla insanı haram ve helale dikkat etmeksizin toplamaya ve biriktirmeye götürmektedir.⁴⁷¹ İnsanda en iyi, en fazla ve hızlı olanı tüketme isteği nefsindeki yanlış tarafın seslenişiyse olmaktadır. Daha az, insanları gözeterek, paylaşarak tüketmekle insan daha zinde, güçlü ve varlıklı hale gelmektedir.⁴⁷²

Ülkemizde yaşam standartlarının iyileşmesiyle artan alım gücü, insanlararası rekabetin tetiklenmesine ve daha iyisini elde etmeye olan hırsın artmasına neden olmaktadır. Ancak beklenenin aksine alım gücünün artmasıyla birlikte refah değil, toplumsal sorunlar artış göstermiştir. Sahip olduklarıyla var olacağı ve kabul göreceği sanısına yakalanan insanın kendi varoluşunun bilincine, kendiyse buluşmasına ve yüzleşmesine ulaşabilmesinin önünde sahip oldukları bariyer haline gelmiştir.⁴⁷³

Aşırı tüketim ve mal biriktirmeyse kendini gösteren sahip olma hırsının zararları ancak kanaatkâr olmakla önlenebilmektedir. Sahip olma hırsı kişinin manevi gelişimini engelleyici nitelik arz etmektedir. İnsan hırs sebebiyle kendisine ait olmayan şeyleri kendisine ait gibi kabul ederek azalıp yok olmalarına da üzölmektedir. İnsan kendisini, emanet olarak verilen şeylerin sahibi ve hâkimi olarak görmektedir.⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ Yakub bin İshak El Kindi, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, Çev., Mustafa Çağrııcı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s.85.

⁴⁶⁹ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, s.146.

⁴⁷⁰ Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, s.60.

⁴⁷¹ Aydın, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s.147.

⁴⁷² Tokmakoğlu, *Benlik, Bilinç ve Vicdan*, s.119.

⁴⁷³ Aliye Çınar, *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi*, Bursa: Emin Yayınları, 2013, s.319-323.

⁴⁷⁴ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.56.

3.2.1.2. Bencillik

Bencillik sözlükte yalnız kendini ve şahsi menfaatini düşünme durumu, hodbinlik, egoistlik ve egoizm gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷⁵ Bencillik, kişinin diğer insanları yok sayarak her şeyde kendi rahatını ve faydasını araması, dünyanın merkezine kendisinin koyması, yalnızca kendi faydasına olan şeylerde önüne çıkan engelleri ortadan kaldırmak için çabalaması ve menfaatine olan şeylerin paylaşılmasını istemesidir.⁴⁷⁶ Bencillik, kişinin sadece kendisiyle ilgilenmesi, ilişkide olduğu kişileri ve şeyleri kendi menfaatine kullanmak istemesidir. Ahlak sistemlerinde ve insan davranışlarında ciddi bir kusur olarak kabul edilen bencillik, kibir, cimrilik, kin, hırs, açgözlülük gibi kötü huyların kaynağı olarak kabul edilmektedir. Zira bencillik, bireyin başkalarına karşı kendini üstün görme arzusuna dayanmaktadır.⁴⁷⁷

Kendisini hayatın merkezinde gören bencil insan için herkes ve her şey kendisine hizmet için vardır. Gördüğü iyilikler kendisini memnun etse de doyumsuz olduğu için tatmin olması zordur. Yapılan iyiliklere şükran duymadığı için nankörlüğün de bencillikle birlikte açığa çıkması muhtemeldir.⁴⁷⁸

Aydın'a göre günümüzde ahlaki bozuklukların durmadan artmasının temelinde maddi varoluşun hakikat kabul edilmesi ve hakikati maddi yaşamda gören anlayışın tesiriyle konfora ulaşmanın yaşam amacı olarak görülmesi yatmaktadır.⁴⁷⁹ Menkul ve gayri menkuller, mallar, şöhret, makam, imrendirici, daha fazlasını arzu ettiren her şey egoist arzular için örnek alanıdır.⁴⁸⁰ Sahip olunan şeyler üzerinden kendini tanımlamanın hakim olduğu bu yaşam tarzında, birey hayatı sorgulayamaz ve başka türlüünün olabileceğini düşünemez hale gelmiştir. Bir tür bağımlılığa dönüşen bu hayat tarzında arabanın, ayakkabının, giysilerin veya tatil yapılan mekânın marka değeri kimliğin bir parçası haline gelmiştir. Bu karmaşanın içinde insanın ötekini düşünmesi, başkalarının faydasına değer üretmesi, yerel ve küresel çapta toplumsal sorunlara ilgi duyarak çözüm bulmaya çabalaması ihtimali de zayıflamaktadır.⁴⁸¹ İnsanların çoğu açgözlülük ve sahip olma tutkusunun kendi gerçek isteklerine kulak verme hususunda kendilerine ne denli

⁴⁷⁵ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.132.

⁴⁷⁶ Özbay, *Kuran-ı Kerime Göre Bencillik ve Diğerkamlik*, s.4.

⁴⁷⁷ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s.244-245.

⁴⁷⁸ Özbay, *Kuran-ı Kerime Göre Bencillik ve Diğerkamlik*, s.333.

⁴⁷⁹ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritisliği*, s.185.

⁴⁸⁰ Tokmakoğlu, *Benlik, Bilinç ve Vicdan*, s.121.

⁴⁸¹ Ayten, *Doğa Bize Emanet*, s.48.

engel olduğunun farkında bile değildir. Çünkü insanlar kendi sorunları ile uğraşıp boğuşmaktan etrafında olan bitene karşı duyarlı olamamaktadır.⁴⁸²

Egoist bir yaşam sürmek insan doğasına aykırıdır. Egoist insan, varlık amacını kendinde bulan ve kendi kendine yeten biri gibi yaşam sürdürmektedir. İnsanın kendisinin çevresinden kopup tamamen bir sınırlandırma içine girmesi mümkün değildir. Ahlak, insanı kendi kabuğundan çıkartıp toplum adlı besleyici ortamın içine çekmekte ve kişiliğimizin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Kendini başkalarına adayan, kendi dışındaki gruba eşlik ederek ondan beslenmeye açık olan birey şüphesiz insanları dışlayıp yalnız yaşayan insandan daha zengin ve yoğun bir yaşantıya sahip olacaktır.⁴⁸³

Bencil insan, başkalarının ne durumda ve neye ihtiyaç duyduklarıyla ilgilenmez hatta kendi isteklerini tatmin için başkalarını tehlikeye atıp zarar verme ihtimalleri bile söz konusu olabilir. Bu durumda hak hukuk ölçüsünün dışına çıkarak merhametsiz, katı kalpli, zalim bir kişiye dönüşmesi an meselesidir. Bencilliği nicelik açısından ferdi ve toplumsal olarak ikiye ayırmak mümkündür. Kur'an'da da bencilliğin ferdi ve toplumsal yönlerinin bulunduğu görülmektedir. Bireyin kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyip bu uğurda her şeyden vazgeçmesi ferdi bencilik olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra toplumda içsel bir bütünlüğü olan insanın iktisadi, siyasi ve sınıfsal birtakım etkenlerle aile, kabile, din, millet, ırk gibi unsurlara ayrılarak bir çeşit benliğe sahip olması söz konusudur. İnsanların ayrıştıkları özellikleri ön plana çıkartarak üstünlük taslamaları, hadlerini aşmaları ve haksızlığa yönelmeleri toplumsal bencilik olarak değerlendirilebilir. Kur'an'da toplumsal bencilik, aile ve kavim bencilliği şeklinde anlam bulmaktadır. Bireyin maddi çıkarlarına odaklanarak tüm hayatını maddi değerlere endekslemesi bencilliğin maddi yönünü teşkil eder. Manevi bencilik ise, kişinin manevi menfaat elde etmek için inanç, ibadet, ilim ve ahlak gibi konularda kendi çıkarlarına göre hareket etmesidir. Bu durum, dinin yaşanmasından eksikliklerin oluşmasına, kitlelerin dinden soğuyup uzaklaşmasına ve dini yayılmasının engellenmesine sebep olduğu için bencil insanların gösterdikleri tutumların en tehlikelisi olarak yorumlanır.⁴⁸⁴

Diğerkâmlık, manevi kazancı maddi kazançtan üstün tutmak niyetiyle kendisi ihtiyaç halinde olsa bile başkasının ihtiyacına öncelik tanımak, gelebilecek bir zarardan

⁴⁸² Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, s.30.

⁴⁸³ Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, s.76-77.

⁴⁸⁴ Özbay, *Kuran-ı Kerime Göre Bencilik ve Diğerkâmlık*, s.46-78.

öncelikle başkalarını korumak, gerekirse bedel ödeyerek insanların iyiliği için özveride bulunmak, başkalarının hazzını kendi hazzına tercih etmek anlamına gelmektedir. Bağışlama ve fedakarlığın son noktası olan diğerkamlık için Kur'an'da isar kelimesi kullanılmaktadır.⁴⁸⁵ Diğerkâmlık kendi gelişim ihtiyaçlarını bir kenara bırakarak yalnızca başkalarının çıkarlarını gözetmek demek değildir. Bilakis başka insanları da kendisi kadar düşünme, kendisi kadar sevme ya da başkalarının yararını kendi yararı kadar gözetme anlamına gelmektedir. Hökelekli'ye göre diğerkâmlık, ben'in ötesine geçerek başkaları için eylemde bulunmak, başkasının ihtiyacını kendi ihtiyacından önce düşünerek ben'e mesafe koymaktır. Başkalarını düşünen insan, karşılık beklemeksizin kendi çıkarlarından ödün vererek fedakarlıkta bulunur. Bir şey yaparken başkalarına zarar verip vermeyeceğini dikkate alır. Bu anlamda diğerkâmlık, ahlaki davranışın en üst derecelerinden biri olarak gösterilmektedir. Bencilliği ruhun zayıflığı diğerkâmlığı ise ruhun gücü ve genişlemesi olarak görmek mümkündür. Nitekim diğerkâmlık, kendini aşma, kin ve nefreti söküp atma büyüklüğünü gösterebilme cesaretidir. Bunun kaynağında ise derin bir insan sevgisi ve gönül yüceliği bulunmaktadır.⁴⁸⁶ İnsanların bencilikten uzaklaşarak sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmaları onları iç huzura ve olgunluğa taşımaktadır. Diğerkâmlık dar alanlara sıkıştırılacak bir konu değil başkalarına faydalı olmak için atılan her adımı kapsayıcı nitelikte bir değerdir. Diğerkâmlık, kişinin kendisi için istediği her şeyi diğer insanlar için de isteyecek kadar gönlü geniş, insan sevgisiyle dolu olması anlamına gelmektedir.⁴⁸⁷

Fromm'a göre bencil bir insan kendisini çok az seviyor demektir. Hatta ona göre bencil insan kendisinden nefret eder. Çünkü ona göre yaratıcılıktan yoksun oluşunun belirtisi olan kendinden hoşlanmama hali onu bomboş ve engellenmiş bir duruma düşürür. Mutsuzdur ve kendini engellemesi sebebiyle erişemediği tatminleri hayattan koparmak için kendisiyle fazla ilgileniyormuş gibi görünür. Gerçek benliğine ilgi gösterme konusundaki beceriksizliğini telafi etmek için de başarısız girişimlerde bulunmaktan öteye geçemez.⁴⁸⁸

İslam'da insana verilen servetin arzu, ihtiras ve bencilliği tatmin için kullanılması olumlu karşılanmamaktadır. Zekat, sadaka ve kurban gibi ibadetler, borç

⁴⁸⁵ Özbay, *Kuran-ı Kerime Göre Bencillik ve Diğerkamlık*, s.6.

⁴⁸⁶ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s.246.

⁴⁸⁷ Özbay, *Kuran-ı Kerime Göre Bencillik ve Diğerkamlık*, s.113-114.

⁴⁸⁸ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, Çev., Ayda Yörükkan, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1995, s.159.

vermek, yerine getirilen kefaretlere, bencilliği giderip diğerkâmlığı geliştirmeye ve topluma yerleştirmeye vesile olan uygulamalardır. İslam'ın öğretilerini doğru anlayan bir insan dünyaya gönülden bağlanmayıp sahip olduklarını diğerkamlik duygusuyla etrafına dağıtan insandır.⁴⁸⁹

Kur'an özgeci karakter geliştirmenin yolunun nefsi bencillikten korumak olduğunu ifade eder. Nitekim bencillik kontrol altına alınmadığı takdirde kötülük ve ahlaksızlığın kaynağı haline gelmektedir. Bunu yolunun ise, insanın Allah'la olan ahlaklı ilişkisinin devam ettirmesi, O'nun koyduğu değerleri benimsemesi ve O'nun otoritesini kabul etmek olduğunu ifade eder. İnsan, cömertlik ve diğerkamlıkla başkalarına yönelmedikçe ve başkalarına da sabır ve merhameti tavsiye etmedikçe Allah'ın emanetini ve sorumluluğunu yerine getiremeyeceği Kur'an'da açıkça ifade edilmektedir.⁴⁹⁰

3.2.1.3. Kıskançlık

Kıskanmak kelimesi sözlükte başkasının bir üstünlük ve iyiliğe sahip olmasından rahatsız ve huzursuz olmak, kendisine faydası olmasa bile karşısındakinin sahip olduğu nimetten mahrum olmasını arzulamak, çekememek, haset etmek anlamlarına gelmektedir. Haset kelimesi ise sözlükte başkasında olan bir nimeti çekememe, kendisine faydası olmadığı halde kıskançlık sebebiyle karşısındakinin sahip olduğu nimetten mahrum kalmasını isteme anlamlarına gelmektedir.⁴⁹¹

Her insanın fitratında belli oranda var olan haset duygusu, yerinde ve uygun şekilde kullanıldığında insanlığın gelişiminde önemli role sahip olan gıptaya dönüşebilmektedir. Gıptada başkasının sahip olduğu nimetin elinden gitmesini istemeden kendisinin de aynı nimete sahip olma isteği mevcuttur.⁴⁹² Gıpta, insanları ilerleme yolunda motive edici niteliktedir.⁴⁹³ Kişinin iç dünyasında yaşadığı bir savaşı andıran hasedin, haset edene ve çevresine yönelik yıkıcı sonuçları vardır. Gıpta etme, hayranlık ve imrenme haset duygusunu etkisizleştirerek doğruya yönlendiren unsurlardır. İnsan mutluluğa ancak haset etmeyip hayranlık duyarak, elindekilerle

⁴⁸⁹ Özbay, *Kuran-ı Kerime Göre Bencillik ve Diğerkamlik*, s.115-116.

⁴⁹⁰ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s.251-252.

⁴⁹¹ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1688, 1193.

⁴⁹² Akgül, *Kuran İnsan ve Toplum*, s.201.

⁴⁹³ Kasapoğlu, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s.59.

yetinerek yani tevekkülle ulaşabilmektedir.⁴⁹⁴ Kıskançlığın hasede dönüşerek kötülükle sonuçlanması olumsuz bir durum olmakla birlikte kıskanmanın insanın varlığıyla birlikte var olan doğal, mutluluk verici ve itici güç oluşturma özelliğine sahip oluşu olumlu bir duygu olarak nitelenmesini de mümkün kılmaktadır. Kötü kabul edilerek reddedilen yok sayılan, geçiştirilen veya bastırılan kıskançlık duygusu aslında hiç kaybolmamaktadır. Doğru ölçüler içinde algılandığı taktirde kıskanma duygusu olumlu bir nitelik sergilemektedir. Kendi ulaşabileceği bir hali ya da durumu kıskanmaya meyilli olan insan bu duygu sebebiyle uyanık kalmakta, durağanlıktan kurtulmaktadır. Kıskanma duygusu, insana güveni hatırlatarak hedefleri için çalışma ve fedakârlık yapma hususunda itici güç haline gelebilmektedir.⁴⁹⁵

İnsanlığın kadim problemlerinden olan haset, haset duyulan kişinin elindeki nimet ve şerefın gitmesini ve kendisine geçmesini istemek ve bunun için çaba sarf etmektir. Bu durum Allah'ın insanlara nimet vermesini hoş karşılamamak, verilenlerin yok olmasını talep etmektir.⁴⁹⁶ Haset eden kişi başkasında bulunup kendinde bulunmayan tam ve mükemmel nitelikteki şeylerden rahatsızlık duymaktadır. Haset, içerisinde Allah'ın takdir ettiğine karşı çıkmayı barındırdığından hakiki iman sahibi bir müminde haset duygusunun varlığı mümkün görünmemektedir. Kur'an'da da hasedin kadere itiraz etmek anlamında vahim bir isyan olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹⁷

Kindi'ye göre kıskançlık kötülüklerin en fenasıdır. Ona göre düşmanlarının kötülük yaşamalarına sevinen kişi kötülükleri sevdiğinden dolayı kötü insandır. Kendisi için istediği güzel bir hali dostunun yaşamasını arzu etmeyen kişi dostlarının kötülüğüyle mutluluk duyuyor demektir. Dolayısıyla sahip olduğu imkanlara dostları da dahil hiç kimsenin ulaşmasını istemeyen kişi hasetçidir. İnsan böylesine olumsuz bir duyguya asla rıza göstermemelidir.⁴⁹⁸

Nefret, bencil olma, endişeli olma, öfke gibi zarar verici duygular gibi haset de insan vücudunda fazla hormon üretmektedir. Kana karışan bu hormonlar sebebiyle zararlı maddeler oluşmakta bozulan hormon üretim dengesi psikolojik rahatsızlıklara, karaciğer ve kalp hastalıklarına neden olmaktadır. Güzel ahlaklı, güler yüzlü, iyi niyetli

⁴⁹⁴ Yazıcıoğlu, *Haset*, s.21-22.

⁴⁹⁵ Özbay ve Göka, *Her Halde İnsan*, s.139-141.

⁴⁹⁶ Yazıcıoğlu, *Haset*, s.17.

⁴⁹⁷ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s.354.

⁴⁹⁸ Kindi, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, s.73.

ve tevekkül sahibi olmak hasetten korunmada yararlı unsurlardır.⁴⁹⁹ İleri boyutta görülen kıskançlığın rahatsız edici bir ruh hastalığına evrilme durumu söz konusudur.⁵⁰⁰

Hasedin çeşitli bağlarla birbirine bağlı kişiler arasında çoğaldığı görülmektedir. İnsanın akrabaları, kardeşleri ve akrabaları arasında hasedin çok görülmesinin nedeni amaç ve menfaatlerin çatışmasıdır.⁵⁰¹ Batı toplumlarına nazaran Doğu toplumlarında özellikle de akrabalar arasında insanların sahip oldukları mal mülk nedeniyle kıskançlık duygusuna sıklıkla rastlanılmaktadır. Genetik olarak büyük bir potansiyelle yaratılan insan çalışmak yerine sabırsızlık ve kolayına kaçarak kendisinde olmayan şeylerin başkalarında da olmamasını istemekte bu ise kişinin kendisine ve çevresiyle ilişkisine büyük zarar vermektedir.⁵⁰²

Haset duygusu insanı yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye, başkalarını ezmeye ve bencillığe sürüklemektedir. Hasetçi insan, kendisi dışında kimseye iyilik gelmesini istemeyen, mutluluğunu başkalarının mutsuzluğu üzerine inşa ederek bencillığe meyleden insandır.⁵⁰³ Her şeyin en iyisine layık olduğunu ve her şeyin en iyisini elde etmesi gerektiğini düşünen benmerkezci bireyler kıskançtır. Ego şişmesine neden olan bencillik bütün olumsuz duyguların beslendiği kaynak niteliğindedir.⁵⁰⁴

Kıskançlık güvensizlik, insanlara tuzak kurma, ihmal edilmekten korkma, aşırı inatçılık gibi belirtilerle kendini göstermektedir. Kıskanç kişinin başkalarının işlerini bozmak, özgürlüğünü kısıtlayıcı bazı kurallar koymak suretiyle kıskandığı kişiyi kendine tabi kılmak gibi tavırlar içine girebildiği görülmektedir. Yetersizlik duygusuna sahip bireyler de başkalarıyla kendilerini kıyaslama yoluna gittiklerinden durmadan daha fazlasına sahip olarak bu duygularıyla baş etmeye çalışmaktadırlar. Kendisini başkalarıyla sürekli kıyaslayan insan haset etmekte ve mutlu olamamaktadır. Günümüzde insanın ruh yaşamında hasedin rol aldığını söylemek mümkündür. İnsanın kısıtlanması halinde bireysel ya da kitle halinde haset duygusu ortaya çıkmaktadır. Hasedin en kötü biçimde ortaya çıkmasıyla görülen nefreti önlemenin yolu toplum içinde yaşayan bireylerin bu eğilimleri tahrik etmekten sakınmaları, haset uyandıracak

⁴⁹⁹ Yazıcıoğlu, *Haset*, s.53.

⁵⁰⁰ Aydın, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s.101.

⁵⁰¹ Yazıcıoğlu, *Haset*, s.19-20.

⁵⁰² Tarhan, *Duyguların Dili*, s.178-179.

⁵⁰³ Özbay, *Kuran-ı Kerime Göre Bencillik ve Diğer Kâmlık*, s.247.

⁵⁰⁴ Tarhan, *Duyguların Dili*, s.180.

davranışlardan kaçınmalarıdır. Hasedin fert veya kitle çapında toplum yararına bir amaca yönlendirilmesi için çocuklara yönelik güven aşılayıcı faaliyetler hazırlanması, refah içindeki milletlere gıpta edenlere, güçlerini geliştirici imkân ve çarelerin gösterilmesi gerekmektedir. Yaşamı boyunca haset eden bir insan başkalarından bir şeyler elde etmeye çalışan, elde edemedikleri için başkalarını suçlayan, başkalarıyla iyi ilişkiler kuramayan, kavgacı, topluma fayda sağlayıcı hiçbir iş için çaba sarfetmeyen bir insan haline gelecektir. Bu hal haset eden kişiyi başkalarına verdiği acı sebebiyle duygusuzluğa hatta verdiği acıdan haz duyar hale getirebilmektedir.⁵⁰⁵ Haset açıkça gösterilmekten utanılan bir duygu olduğundan öfke, üzüntü, haksızlığa uğramış olma hisleriyle maskelenerek yansıtılmaktadır. Kendi değerine yönelik saldırı hisseden hasetçinin yaratıcılığı ve zorluklarla baş edişi de zayıflamaktadır. Haksızlığa uğramış hissine sahip olan hasetçi ise düşmanlık ve intikam duygularıyla başkalarının talihsizliğinden zevk duyar hale gelebilmektedir.⁵⁰⁶

İnsanın haset duygusuna yenik düşmesinin nedeni dünyaya duyduğu sevgidir. Allah'ın dilemesi dışında hiçbir şeyin tükenmeyeceği inancıyla ve tevekkülle hayatı sürdürebilmek içinde haset barındırmayan ruh özelliğinin göstergesidir. Hayatı bu dünya hayatından ibaret sanan insan ise nimetin başkasının eline geçtiğinde kendisine asla ulaşmayacağını düşünmektedir. Hayatı, ahireti ve ölümü göz ardı ederek yalnızca bu dünyadan ibaret sayan insan haset riski altındadır.⁵⁰⁷

Günümüz sosyal durumuna göre değerlendirildiğinde kıskançlığın tüketim kültürünün en fazla hitap ettiği duygu olduğu görülmektedir. Bu nedenle ürünlerin kullanım değeri değil sembolik değeri üzerinde durularak tüketimin artması hedeflenmektedir.⁵⁰⁸ İnsanlarda bulunan eşya, araba ya da evin en iyisine sahip olmalıyım düşüncesi kıskançlıkla birleştiğinde altı ayda bir eşyasını, arabasını ve evini değiştiren insanlar ortaya çıkmaktadır. Pazarlama stratejilerini kıskançlık üzerine bina eden, ürünlerini kullanım değerine göre değil sembolik değere göre oluşturan özellikle büyük marka firmalar bu vaziyetten çok iyi faydalanmaktadır. Kullanım değeri kalitesine bakılarak ürüne biçilen değerdir. Sembolik değer ise ürüne rekabet ve propagandanın etkisiyle yapay kıymet biçmektir. Bu atmosferde ürünler kullanım

⁵⁰⁵ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev., Şelale Başar, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977, s.178-182.

⁵⁰⁶ Yazçıçek, *Haset*, s.52-53.

⁵⁰⁷ Yazçıçek, *Haset*, s.24.

⁵⁰⁸ Özbay ve Göka, *Her Halde İnsan*, s.141.

değerinin çok fazlasına alıcı bulmakta, insanlar ise kurulan bu düzenin içinde kıskançlıklarını imrenme boyutunda tutsalar da birilerini taklit ederek yaşayıp gitmektedirler.⁵⁰⁹

Aklın ve dinin emirleri doğrultusunda bir muhakeme içinde ilmi ve ameli bakımdan hasede farkındalık oluşturmak, dünya hayatının geçici ve ahiret hayatının ebedi oluşunu tefekkür etmek, kanaat duygusu ile Allah'ın takdir ettiğine rıza göstermek ve Allah'a tam bir güvenle teslim olup dayanmak insanın hasetten kurtulması için reçete niteliğindedir.⁵¹⁰

İnsanın şahsiyetindeki kötü karakter olan hasedin nefret ve düşmanlık duygularından beslenerek geliştiği bilinmektedir. Allah, Kur'an'da Hz. Adem(as)'ın oğullarının kıssasında kıskançlığın insanın fitratında var olan bir duygu olduğundan ve kardeşlik bağını yok edici özellikte ruhsal bir hastalık olduğundan bahsetmektedir.⁵¹¹ Kendi kardeşiyle arasındaki en kuvvetli bağı yıkıcı özelliğe sahip olan haset duygusunun insanın en yakınlarına ve başkalarına emanet bilinciyle yaklaşmaya engel teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

3.2.1.4. Kanaatkâr Olmama

Kanaat sözlükte elindekinden hoşnut olup fazlasını istememe, kısmetine düşene, kendisine verilene razı olma, az şeyle yetinme, iktisatlı davranma anlamlarına gelmektedir.⁵¹²

Kanaat hayatın bütün işleyişinde ve geçim için yapılan kazanma ve harcamalarda orta yolu tercih etmektir. Kanaatkâr özelliğe sahip insana kanaatkâr denilmektedir. Kanaatkâr insan kendisine verilenin kıymetini bilen, başkasının elindekine göz dikmeyen kişidir. Kanaatkârlık, ne şekilde olursa olsun sahip olma hırsına kapılmadan elindekine razı olmaktır. Kanaat sahibi olmak, tembellik edip sefalet içinde yaşamak değildir.⁵¹³ Zira çalışkanlığın çok önemli bir erdem sayıldığı İslam dininde, helal kazançla elde edilen zenginlik ve buna uygun bir yaşam sürülmesi kınanan bir nitelik olarak değerlendirilmemektedir. Zenginliği araç olmaktan çıkarıp amaç haline getirmek

⁵⁰⁹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s.182-183.

⁵¹⁰ Yazıcıoğlu, *Haset*, s.124.

⁵¹¹ Kasapoğlu, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s.67.

⁵¹² Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.1547.

⁵¹³ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, s.269-270.

ona ulaşmak için dini vazifelerde ve insani ilişkilerde ihmalkarlık göstermek zenginliğin tehlikeli boyutudur. Kanaatkâr bir Müslüman, ibadet ve sorumluluklarını aksatmadan zenginliği nihai hedefe dönüştürmeden hareket etmesini bilen insandır.⁵¹⁴

Harcanan emek ya da elde edilen sonuç bakımından hangisiyle yetinilmesi meselesi kanaatin yanlış anlaşılmasına neden olabilmektedir. İnsanın sadece elinden gelenle yetinmesi onu tembelliğe yönlendirebilmektedir. İnsana huzur veren şey yapabileceği her şeyi yaptıktan sonra ortaya çıkana razı olmaktır.⁵¹⁵ Kanaat, insanı çalışıp helal şekilde kazanmaya yönlendiren, kazanılanla yetinip başkalarının sahip olduklarına odaklanılmamasını sağlayan ahlaki ve dini bir değerdir.⁵¹⁶ Kanaatkâr insan, kendisinden çok kazanan kişilerle kendini kıyaslamadan helal kazancını düşünerek halinden memnun olan ve Allah'a şükürü kendine huy haline getiren kişidir.⁵¹⁷

İçinde bulunduğu durumda yetinme duygusunu aktifleştirebilen kanaatkâr insanın, psikolojik açıdan açgözlü ve hırs sahibi kişilerden daha sağlıklı olduğunu söylemek mümkündür.⁵¹⁸ Kanaat sebebiyle insan maddi olarak düşük seviyede olsa da kıskançlık, haset, kin gibi duygulardan uzak, sahip olduklarıyla huzurlu bir yaşama ulaşma imkanına kavuşmaktadır.⁵¹⁹ Bireyin sahip olduğu beden, zihin, akıl, makam gibi maddi ve manevi değerlerinden hoşnut ve memnun olması kanaatkarlıktır. Elindekiyle yetinebilen kanaatkâr insan, başkasına bağımlı olmayan, özgür ve benlik saygısına sahip bir niteliğe sahiptir. Kanaatkâr kişinin başkalarından bir şey istememesi kişilik ve onurunu korumakta, kolay bir yaşamı seçmesi ise yaşama sevinci ve mutluluğunu arttırmaktadır.⁵²⁰

Kanaatin zıddı doyumsuz olmaktır.⁵²¹ İnsanda güçlü bir şekilde var olan sahip olma tutkusu bizden önceki nesillerde var olan kanaatkarlık ve yetinme temelli davranışların yerini doyumsuzluk ve aşırı tüketimin almasına neden olmaktadır. Bu anlayış neticesinde ortaya çıkan insanlardaki ruhi bunalımlar ve iktisadi hayata darbe vuran krizler kanaatkâr olmamaya dayanmaktadır. Doyumsuzluk ve tüketim hırsı modernizmin sonucunda ortaya çıkmıştır. Geleneksel anlayışta haksız kazanç olarak

⁵¹⁴ Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler*, s.189-190.

⁵¹⁵ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s.177.

⁵¹⁶ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s.314.

⁵¹⁷ Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler*, s.189.

⁵¹⁸ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s.189.

⁵¹⁹ Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler*, s.189.

⁵²⁰ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s.273-274.

⁵²¹ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s.176.

kınanan davranışlar artık gözü açık olma gibi övücü nitelikte kavramlarla ifade edilir hale gelmiştir.⁵²²

Günümüzdeki tüketim anlayışına göre insan ihtiyacı olsun veya olmasın her şeye sahip olma tutkusuyla kendini güdülemektedir. Bu anlayış sanayi devrimi neticesinde görülen modern ekonomi biliminin kendisini, insanın ihtiyaçlarının sınırsız olduğu görüşü üzerine kurmasına dayanmaktadır. İnsanın ihtiyaçlarının değil arzularının sınırsız olduğu gerçeği ters çevrilerek ihtiyaçmış gibi gösterilen arzular kışkırtılmaktadır.⁵²³ İnsanın ihtiyaçları değil nefsinin istekleri sınırsızdır. Arapça bir kelime olan iktisat sözlükte tasarruf, tutum, orta yolda olma gibi anlamlarda kullanılırken asıl anlamından saptırılarak seküler manayla ifade edilmektedir. İslami literatürde amelde itidal, aşırıya kaçmama şeklinde tanımlanan iktisat, maksada yönelik amel anlamını taşımaktadır. Klasik tanımda kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların karşılanabilirliğinin incelendiği bilim dalı olarak tanımlanan iktisat, hayatlarımıza sonsuz ihtiyaç tanımını getirmiştir. Bunun neticesinde yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Üretim fazlası ürünler temel ihtiyaçlarda yapılan değişikliklerle eritmeye çalışılmış, gelişen teknolojiyle birlikte yaşam standartları yükselen insanın beklentilerinde de değişiklikler meydana gelmiştir.⁵²⁴ Tüketime artması için insana beklentilerini yüksek tutmasını öğreten modern yaşam, yetinme duygusunu körelterek kanaatin benimsenmesinin ekonomik açıdan doğru olmadığı fikrini benimsetmiştir.⁵²⁵ İnsanların arzuları artık dışarıdan uyarılmakta, zengin bir insan bile reklamcıların öne sürdükleri yığın karşısında kendisini fakir hissetmektedir. Zira artık insan sahip oldukları kadar değerlidir ve en büyük olmak için en çok şeye sahip olması gerekmektedir.⁵²⁶ Eşya da onun ihtiyacı karşılamak için değil insana statü, imaj ya da saygınlık kazandırmasıyla öne çıkmış bir anlam kazanmış durumdadır. Böylesi bir anlayışta sahip olduklarıyla övünen doyumsuz, gösteriş meraklısı, açgözlü, mutsuz ve adeta makineleşen insan tipi ortaya çıkmış bulunmaktadır. Batılı toplumlarda tatminsizliğin getirdiği boşluk nedeniyle intihar vakalarının artmış olmasını bu anlayışın bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.⁵²⁷

⁵²² Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.128.

⁵²³ Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, s.227-228.

⁵²⁴ Köktaş, *Hayata Dair 40 Hadis 40 Yorum*, s.203-206.

⁵²⁵ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s.178.

⁵²⁶ Fromm, *Hayatı Sevmek*, s.53-54.

⁵²⁷ Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, s.227.

Refah seviyesinin eşit olmadığı dünyada insan, ulaşamadığı arzu ve isteklerinin yanında yaşamın içinde başına gelen zorluklara karşı iki davranışa yönelebilmektedir. İnsan ya sahip olduklarına kanaat ederek hayatından memnun olma yolunu seçmekte ya da mevcut durumunun verdiği memnuniyetsizlikle oluşan olumsuz duygularla baş etmeye çalışmaktadır.⁵²⁸

Dinimizde çok önemli bir yer tutan kanaat, Allah Teala'nın kullarına verdiği büyük bir nimettir. Kanaat bir müminin en kâmil vasıflarından biridir.⁵²⁹ İnançlı bireyin kanaatkâr olmasının, sahip olduklarıyla mutlu olabilmemesinin ve mevcut haline rıza göstermesinin temelinde adalet ve Allah'a duyduğu güven yer almaktadır. Allah'a mutlak surette güven duyan tevekkül sahibi insan her şeye kanaat eder. Kanaatkârlığı yoğun bir güven duygusu ile global adalet anlayışına dayanmaktadır.⁵³⁰

Hayatta istikrarın sağlanabilmesi için hırsla kanaat arasındaki dengenin sağlanması önem arz etmektedir. Kanaatkâr olmak, kontrolün elden çıkmadığının göstergesidir. Kanaatkârlıkta aşırıya gitmek hayatın hızını yavaşlatacağından insanın geride kalmasına neden olmaktadır. Hırsla kanaat arasındaki denge sağlandığı takdirde hayattaki tehlikelerden korunarak doğru şekilde hedefe varmak mümkündür.⁵³¹

3.2.1.5. İsrif

İsrif sözlükte gereksiz yere harcama, boşuna sarfetme, lüzumundan fazla harcama, savurganlık gibi anlamlara gelmektedir.⁵³² Varlığı kötüye kullanarak eksiltme, saçıp savurma, kötü sarf etme anlamlarına da gelen israf, sakınılması gereken davranışlardandır.⁵³³ Orta sınıfın eski özelliklerinden olan mala mülke bağlı olmak hali günümüzde büyük değişikliğe uğramış bulunmaktadır. Günümüzde, malına sevgiyle sahip olma, varlığından kıvanç duyma, kullanılamaz duruma geldiğinde acıyla ayrılma hali olan mülk bağlılığından, alınan nesnenin yeniliğine tutkun olmaya doğru bir dönüşüm söz konusudur. İnsan yenisi çıktığında sahip olduğu eski eşyayı bırakıverme eğilimindedir. 19. yüzyılda baskın nitelik olan biriktirici yönelim 20. yüzyıl ortasında

⁵²⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, s.274-275.

⁵²⁹ Köktaş, *Hayata Dair 40 Hadis 40 Yorum*, s.202-203.

⁵³⁰ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, s.275.

⁵³¹ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s.184.

⁵³² Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.1441.

⁵³³ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s.355.

yerini bugünkü pazarlama yönelimiyle karışmış halde bulunan almayı, yeni şeyler beklemeyi amaç haline getiren bir anlayışa bırakmıştır.⁵³⁴

Kolay kazanma isteği, lüks yaşam arzusu, gösteriş ve narsist tavırların arttığı günümüzde israf konusu oldukça önemlidir. Yeme içmede, giyimde, teknolojiye, zaman israfından insan israfına kadar pek çok husus açısından israf konusu üzerinde araştırma yapılması gereken konuların başını çekmektedir. Yaşadığımız cemiyette israf, aileleri zora sokan, karakterleri değiştiren, sosyal yapının dengesini bozucu nitelikte toplumsal bir hastalık olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³⁵

ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde dayanıklı malların sık aralıklarla değiştirilmesi ekonominin bir gereği ve sosyal prestijin kanıtı haline getirilmiştir. Tüketim ekonomisi “kullan at” sürecine girmiş bulunmaktadır. Çay içildikten sonra bir süre daha kullanma imkânı olduğu halde bardak ve kaşığın atılmak zorunda hissedilmesi bu sürecin bir sonucudur. Bir tabaka kâğıda ihtiyaç duyduğumuz halde ambalajlanmış bir top kağıdı almaya mecbur bırakılışımız da bu sürecin üzerimizdeki etkilerindedir. Tüketim ekonomisinin temel özelliklerinden biri gerekli olduğuna bakılmaksızın her şeyi ihtiyaç gibi görüp satın almaktır.⁵³⁶ Savurganlık ve yapay ihtiyaçlarla insanların tüketime teşvik edilmesi günümüzde ekonominin temel dinamiklerinden biri durumuna gelmiştir. İşletmelerin katlanarak kar edebilmeleri için insanların savurganlıklarının da artması gerekmektedir. Bu işleyişin bir gereği olarak insana düşen mutluluğu tüketimde aramak, tüketimi hayatın amacı olarak görerek daha fazla tüketmektir.⁵³⁷

İhtiyaç dışı fazla malın lükse ve israfa düşülmeden yatırıma dönüştürülerek başka insanlara gelir kapısı olması İslam’ın ruhuna uygun hareket etmektir. Lüks kavramını ihtiyaç dışı olarak tanımlarsak, bireyin içinde bulunduğu hayat standardına göre değişiklik arz etmektedir. Lüksün bireye, topluma ve zamana göre değiştiğini de kabul etmek gerekmektedir. Kuran’da insanların mal mülk sahibi olmaya sonsuz değer hükmü vermemesi sürekli tavsiye edilmektedir.⁵³⁸ İslamiyet’te lüks ve israfın menedilmesinden kasıt ihtiras sahibi insanın sonsuz ihtiyaçlarına kıyasla yeryüzündeki yer altı ve yerüstü servetleri sınırlı olduğundan insan ihtiyaçlarını akli ve mantıki

⁵³⁴ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, s.150.

⁵³⁵ Osman Aldemir, “Kindî’nin Eserlerinde Psikoloji Konuları”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019, s. 88.

⁵³⁶ Özdenören, *Yaşadığımız Günler*, s.117-123.

⁵³⁷ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.121-122.

⁵³⁸ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.132-138.

yapmaya mecbur olmasıdır. Eğer insanların ihtiyaç ve ihtiraslarına ahlaki bir sınır konulmazsa lüzumsuz ihtiyaçların temini başka insanların sağlığına ve refahına zarar verici boyuta ulaşabilir. İslamiyet, bir toplumda kültürel ve iktisadi şartlara uygun yaşama seviyesini aşan lüzumsuz harcamalara karşı çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde savaş ve enflasyon sebebiyle aniden servet elde eden insanlar yükseldiği tabakada kendini ispat etmek kaygısıyla gösteriş harcamalarına girişmektedir. İslami düşünce tarzına göre insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşıladıkları her türlü harcama normal kabul edilirken gösteriş için tüketim yasaklanmıştır. Lüks ve israfın yasaklanması aynı zamanda zengin ile fakir arasındaki düşmanlık ve hasedi uyandıracak fiillerin önüne geçilmesini sağlamış olmaktadır.⁵³⁹

İsraf yalnızca yeme, içme ve mali konulardaki harcamalarda aşırıya kaçmayı değil bütün davranışlarda ölçüyü aşmayı da içermektedir. Lut kavminin sınırı aşarak, meşru ve fitri olmayan yollara yönelerek şehvetlerine uymaları Kur'an'da israf olarak zikredilmektedir. İyilik ve infakta savurganlık, aşırıya kaçmak tatmin ve çıkar amaçlıdır ve israftır.⁵⁴⁰ İsraf, Allah'a kulluk etmesi gerekirken insanın başka nesnelere kulluk yapmasına, kisası uygularken, meşru çerçevesinin dışına çıkmaya kadar geniş bir alanda görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de israf, "emri israf veya ihmal etme" anlamında her türlü ölçüyü aşan ve aşırıya kaçan davranış için kullanılmıştır.⁵⁴¹ Kur'an'da davranıştaki israfın, genel olarak büyük günahlara karşılık olarak kullanılmakla birlikte küfür olarak değerlendirilerek inkarcıların temel bir niteliği olarak da ifade edildiği görülmektedir. İsrafa yönelen insanlar, ahlaki kurallara dikkat etmeyen, keyiflerine göre hoyratça davranışlar sergileyen ve bu ruh halleriyle de içinde buldukları toplumu kaosa sürükleyen kimseler olarak nitelendirilmektedir.⁵⁴²

İnsan, zulümden kaçmak ve adaletli olmak için hayatında israfa yer vermemek zorundadır. Adalet, insanın Rabbine, kendisine, insanlara ve mahlukata karşı göstermesi gereken vazifeleri yerine getirmekle gerçekleşir. Zulümden kaçmak, diğer varlıkların hukukuna riayet etmeye bağlıdır. İsraf, eşyanın ve imkanlarımızın ihtiyaca göre değil, hevaya göre kullanımıyla ortaya çıkmaktadır.⁵⁴³ Savurganlık ve aşırı tüketim, gelecek

⁵³⁹ Ebuseyif Çiftçi, *İslam'da İsraf ve Lüks*, Ankara: Elif Matbaacılık, 1972, s.9-13.

⁵⁴⁰ Özbay, *Kuran-ı Kerime Göre Bencillik ve Diğer Kâmlık*, s.18.

⁵⁴¹ Yaşar Düzenli, *Kuran Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000, s.287.

⁵⁴² Aydın, *Kuran'da İnsan Psikolojisi*, s.213-214.

⁵⁴³ Canan, *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı*, s.133.

nesilleri de etkileyeceğinden insanın bilinçli ve duyarlı hareket etmesi beklenmektedir.⁵⁴⁴ İnsana bahşedilen diğer şeyler gibi mal da emanet olarak verilmiştir. Dünya hayatının süsü olan malı, meşru olmayan yollarda kullanma ve saçıp savurma, insanın emanete sahip çıkmaması anlamına geleceğinden hıyanetle damgalanması kaçınılmaz olacaktır.⁵⁴⁵

3.2.2. Modernleşmenin Sahip Olma Yönelimine Etkileri

Modernleşmek sözlükte yaşanılan zamana uymak, çağdaşlaşmak, yenileşmek, modern duruma gelmek anlamlarına gelmektedir.⁵⁴⁶ Modern terimine çağdaş, yenilikçi, yaratıcı ve asra uygun gibi anlamlar da verilmiştir.⁵⁴⁷ Aydınlanma çağından beri Batının değişmeyen ideolojisi modernizm olmuştur.⁵⁴⁸ Makineleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte gelen yeni yaşam tarzının ahlaki değerlerin sarsılmasına ve yaşamın insani hüviyetini kaybetmesine sebep olduğunu düşünen bazı sosyolog, filozof ve yazarlar tarafından günümüzün makine medeniyeti olarak adlandırılmasının doğru olacağı ileri sürülmüştür. Bu süreçte şikâyet konusu olan durum yeni alet ve makinelerin yapılması değil, çalışmanın ve hayatın kendisinin makineleşmesidir.⁵⁴⁹

Modern insan doğaya hükmettiğinden dolayı güçlü görünse de çevresiyle ilişkisinde aciz haldedir. İnsanın bu tahakküm ediciliği, çok fazla çaba harcamadan ve varlığını ortaya koymadan çok şey yapmasına neden olan mega makinenin bir ürünüdür. İnsan makinelerin bir parçası olarak kendini güçlü hissederken kendi başınayken neredeyse küçük bir çocuk kadar güçsüz hissetmekte, makinelerden aldığı güçle bir dev olduğu yanılsamasına düşmektedir. Ürettiği şeylerle insanın bağımlı hale geldiği makine nihayetinde insanın yöneticisi konumuna gelmiştir.⁵⁵⁰

Teknoloji ilerledikçe insana verilen değer azaldığı görülmektedir. Modern medeniyet içinde insan kendi benliğinin ne anlam ifade ettiğini sorgular hale gelmiştir. Makinelerle beraber mekanikleşen çalışma şekli, insanın zekâsı ve yaratıcılığında ziyade reflekslerine hitap eder durumdadır. Büyük bir telefon fabrikasında çalışan

⁵⁴⁴ Özdemir, *Yalnız Gezegen*, s.116.

⁵⁴⁵ Akgül, *Kuran İnsan ve Toplum*, s.257.

⁵⁴⁶ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s.2091.

⁵⁴⁷ Nasr, *Makaleler-1*, s.74.

⁵⁴⁸ Akpolat, "Çevre Kirliliği, Çevre Korunması Kavramlarına 3. Dünya Bilinciyle Bir Bakış", s.88.

⁵⁴⁹ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.138-139.

⁵⁵⁰ Fromm, *Olma Sanatı*, s.140-141.

kadınlar bir makineden farksız olarak sadece bedenlerini kullanmaktadırlar. Fabrikalarda işçinin çalıştığı parça tek başına anlam ifade etmeyecek derecede küçülmüştür.⁵⁵¹ Kendisinden, önünden geçen vidalardan bir vida atlayıp ikincisini çevirmesi istenen işçi, monoton bir çalışmanın içerisinde makineleşme riskiyle karşı karşıyadır.⁵⁵²

Günümüzde üretim, insanların zevk ve ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade sanayici grupların reklam ve propaganda yoluyla malları ihtiyaç gibi göstererek yönlendirmeleriyle işleyen bir süreç haline gelmiştir. İnsan irade ve çabasıyla oluşan makineleşme, insan düşüncesi ve yaşamı üzerinde önemli etkide bulunmaktadır.⁵⁵³ Neye ihtiyacı olduğuna kendi adına karar veren modernist ekonomi anlayışı karşısında insanın sahte bir özgürlük yaşamakta olup irade kaybına uğradığını söylemek mümkündür. Modern dünya sürekli mal biriktiren, zenginliğe zenginlik katarak tüketen ekonomik bir insan modeli inşa etmiştir.⁵⁵⁴

Modern dünyada reklam, tüketiciye bir ürüne sahip olarak dertlerinden kurtulup hayatının değişeceğine söz vererek onu yanılsamalı bir dönüşüm yaşayacağına inandırmaktadır. Bir ürünü, ideolojiyi veya şöhreti alarak boşluğunu doldurmaya çalışan benlik, sahip olmadığında darmadağın olup, değersizlik duygusuyla baş edemeyeceğini düşünmektedir. Hayatlarından memnun olmayan insanlar tüketerek yeni bir kimliğe ve hayata kavuşmaktadır. Kişi, doğru diş macunu kullanarak, benliğini dönüştürüp farklılaştırdığına inanabilmektedir.⁵⁵⁵ Bir grup içinde benimsenen değerler ve kazanılan alışkanlıklar kişinin eşyaya yönelik davranışlarında eşyanın var olan özellikleri kadar etkili olabilmektedir. Eşya, işlevi ve teknik tarifinin dışında grupların sosyo-kültürel özelliklerine göre sosyal bir tanıma da sahip olabilmektedir. Kullanılan eşyalar ve bu eşyalarla kurulan ilişki şekli, bireyin bulunduğu teknik dünyaya ve topluma ayna tutmaktadır. Modernleşmeyle birlikte eşyanın bireyin çevresinde daha çok yer tutar hale geldiği görülmektedir. Eşya tekil varlığını kaybederek standart fabrika ürünlerine dönüşmektedir. Reklam ve pazarlama eşyanın ihtiyaç olma özelliğini kaldırarak eşyaya

⁵⁵¹ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.143.

⁵⁵² Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.116.

⁵⁵³ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.142.

⁵⁵⁴ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.126-127.

⁵⁵⁵ Sayar, *Özgürlüğün Baş Dönmesi*, s.20-21.

psikolojik ve sosyal yönden yeni anlamlar yüklemektedir. Toplumda eşyaya yönelik davranış modelleri ve değer sistemleri üretilmektedir.⁵⁵⁶

Günümüzde sanayi, buzdolabından romana kadar ürettiği her şeyde büyük bir kitle için üretim yaptığından üretimin kalitesi düşmekte vasat insan modeline göre ürünler arz etmektedir. Sanat, edebiyat ve din alanındaki eserlerde ortaya koyulan eserler eskilere nazaran düşük kalitede olmakta, insanı düşündüren, iç hayatı hakkında sezgiler verebilecek nitelikten gittikçe uzaklaşmaktadır. Makine medeniyetinin hayatımıza getirdiği sahte değerler nedeniyle asıl gaye unutulmuş vasıtalar gaye haline gelmektedir. Daha çok kazanmak, mal servet sahibi olmak gibi vasıtalar üzerindeki başarılarla insanlar birbirlerine değer atfeder hale gelmişlerdir.⁵⁵⁷ Artan üretimin refahı arttırması beklenirken toplumda fesadın çoğalmasına neden olduğu görülmektedir. Hızla artan üretimle değerler nicel bir karaktere bürünerek toplumda çıkar amaçlı ilişkilerin artmasına neden olabilmektedir.⁵⁵⁸ Günümüzde var olan endüstriyel toplum iddia edildiği gibi sevgi ve yaşama saygı unsurlarını değil bencilliği, sahip olmayı ve tüketimi temel almaktadır.⁵⁵⁹

Sahip oldukları ve kullandıkları sürekli artan insanın adeta kendisi azalmakta, duyguları ve düşünme gücü giderek körleşmektedir.⁵⁶⁰ Modernizm insana üretim tüketim döngüsü içerisinde çizdiği tutsak çerçevede özgürlük hakkı tanımaktadır.⁵⁶¹ Modern insan gittikçe azalan değerler sistemi içerisinde düştüğü boşluğu daha fazlasına sahip olarak ve devamlı tüketerek gidereceğine inanmakta ve böylece büyük bir yanılgının içinde dönüp durmaktadır.

Modernizme göre insan, kaderinin yegâne hâkimi ve dünyanın efendisi konumundadır. Ölüm ötesi gerçekliğe, ruh alemine muhalefet eden veya ilgisiz olan modern insan kutsallık anlayışından da uzaktır. İslam'a göre Allah'ın kulu ve yeryüzündeki halifesi konumundaki insan anlayışıyla modernizmin sunduğu insan anlayışının uyuşması pek mümkün görünmemektedir. Modern insan kutsallık anlayışını kaybetmiş durumdadır.⁵⁶² Bedeni dahil olmak üzere her şeyi emanet olmaktan çıkarıp

⁵⁵⁶ Nuri Bilgin, *Eşya ve İnsan*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991, s.32-35.

⁵⁵⁷ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.143-144.

⁵⁵⁸ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.115.

⁵⁵⁹ Fromm, *Olma Sanatı*, s.118.

⁵⁶⁰ Fromm, *Olma Sanatı*, s.141.

⁵⁶¹ Aydın, *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*, s.194.

⁵⁶² Nasr, *Makaleler-1*, s.81-90.

kendi iradesine bağı olan mülke dönüştürmüştür.⁵⁶³ Askeri ve ekonomik gücüne, felsefe ve ahlak ilkelerine kadar Batıdan gelen her şeyin etkisi altında kalan modern Müslümanlar adeta bir aşağılık duygusuna kapılarak Batıda ortaya çıkan akımlara ya uymakta ya da İslam'ı bu akımlara uydurma yönünde çaba sarf etmektedir. Modern dünyanın Müslümanlar üzerindeki güçlü etkisi nedeniyle modernizmin İslam dünyasında boydan boya yayılmış olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁶⁴

Teknolojik gelişmeler dünya görüşü ve inanç üzerinde önemli etkide bulunurken inançlar ve dünya görüşünün de teknoloji üzerinde etkide bulunduğu ortadadır. Manevi ve maddi değerler arasındaki bu ilişki, makineleşmenin sonucunda meydana gelen olumsuz tesirlerden kurtulma konusunda yol gösterici özelliğe sahiptir. İnsani değerlere ulaşma konusunda modern teknolojinin faydalı bir araç haline getirilmesi bu soruna çözüm olarak düşünülebilir. Manevi gelişmelerin maddi gelişmelerin gerisinde kalması insanlar arası ilişkilerin bozulmasına neden olmaktadır.⁵⁶⁵ Modern düşünce bütüncül olarak anlaşılıp modernizmin İslam'a yönelttiği problemlerin çözümünün İslam geleneğiyle birlikte çözüme ulaşılacağına idrak edilmesiyle, İslam ve modern düşünce arasında başarılı bir uzlaşma sağlanması mümkün olabilecektir. Bunun temelinde ise vahyin özü olan hikmet ve hakikatin yeniden diriltilmesi yer almaktadır.⁵⁶⁶

İslam'da gerçek bir medeniyet, gelişen teknolojiye göre değil insana kulluk ve halifelik görevini yapabilecek şartları sağlayıp sağlamadığına göre değerlendirilmektedir. İslam'a göre medeniyetin kıymeti insana dünyada varlığının amacına ne derece hizmet ettiğine göre belirlenmektedir.⁵⁶⁷ Kurulacak yeni medeniyet için özgür ve sorumluluğunun bilincinde olan topluma ihtiyaç duyulmaktadır. Emanet vazifesi çerçevesinde *emr bi'l ma'ruf nehy ani'l-münker* sorumluluk şuuruna sahip olmak anlamına gelir. Bu sorumluluğunun farkında olmak, insanın halifelik vazifesini yerine getirmesidir.⁵⁶⁸ İyiliği emredip kötülükten sakındırmak toplumdaki dejenerasyonun önüne geçilmesinde büyük öneme sahiptir. Her birey yeryüzünde halife olmasının gereği olarak toplumun huzuru için üzerine düşeni yapmalı,

⁵⁶³ Vatandaş, “Kadim Zihniyetten Modern Zihniyete Değişimin Bir Örneği Olarak Emanetten Mülke”, s.208.

⁵⁶⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı*, Çev., Ali Ünal, İstanbul: İnsan Yayınları, 1984, s.46-47.

⁵⁶⁵ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.144-145.

⁵⁶⁶ Nasr, *Makaleler-1*, s.90.

⁵⁶⁷ Nasr, *Makaleler-1*, s.128.

⁵⁶⁸ İşcan, “Kur'an-ı Kerimde Emanet Kavramı ve Bu Çerçeve Hz. Peygamber'in Örnek Oluşu”, s.135.

nemelazımcılıktan uzak durmalıdır. İnsan kendisinden, yönettiklerinden, çevresindeki insanlardan sorumludur ve kişisel haklara riayet ederek kötülöklere mâni olmayı da vazife bilmelidir.

SONUÇ

İnsan, kendisine ve ötekine karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gereken sosyal bir varlıktır. Onun bu sorumluluğunu yerine getirmesi, tüm varlığa karşı emanet bilinciyle hareket etmesini gerektirir. Ancak günümüzün psiko-sosyal dokusu değerlendirildiğinde kendisine ve ötekine karşı yabancılaşan insanın günden güne sahip olma yönelimiyle hareket ettiği ve tüketim odaklı bir yaşam algısı benimsediği görülmektedir. Bu algıyla birlikte hayatın her geçen gün yaşanamaz hale geldiği ise neredeyse herkesin üzerinde ittifak ettiği bir gerçektir. Bu durumda ortaya çıkan olumsuz tablonun düzelmesi, dini perspektifle insanın varlıkla olan ilişkilerini yeniden şekillendirmesini zorunlu kılmaktadır. Zira din, insanın kendi varlığı da dahil olmak üzere her şeyin kendisine emanet olarak verildiğini ve aslında hiçbir şeye sahip olmadığını ifade etmektedir. Özellikle tasavvufi literatürün dini gelişim aşamalarını bu anlayış üzerine konumlandığı söylenebilir.

Dini perspektiften bakıldığında insanın kendisine karşı emanet duygusuyla hareket ettiğinin göstergeleri; akıl nimetinin farkında olması, ruh ve beden sağlığını koruması, kendisine verilen kabiliyetleri geliştirmesi ve kendini gerçekleştirmesidir. Dinin geliştirici fonksiyonlarının bu bağlamda işlev kazandığını söylemek mümkündür. Dini açıdan insanın ötekine yönelik emanet algısı ise kendi dışındaki tüm canlılara yöneliktir. Nitekim bu anlayışa göre doğa ve içindeki tüm canlılar insana emanet edilmiştir. Varlıkların dışında ayrıca aile ve komşuluk ilişkileri, insanlara verilen sırlar, sözlerin korunması ve makam ve mevkinin de emanet kapsamında görülmesi, durumu daha da derinlikli hale getirmektedir. Bu unsurların birbirlerine geçmiş halkalar halinde olması ve birinin bozulduğunda tüm hayatı olumsuz etkiliyor olması da üzerinde durulması gereken başka bir husustur. Bu anlamda insanın yeryüzünde Yaratıcı tarafından sağlanan düzenin korunmasından sorumlu olduğu ve emanet bilinciyle hareket etmesi gerektiği bu araştırmanın en net sonuçlarından biridir. Çünkü aksi durumda insanın canlılara yönelik emanet duygusunu kaybetmesi halinde dünya düzeni bozulacak ve başta insan olmak üzere tüm canlıların yaşamı tehdit altında kalacaktır.

Sahip olma yönelimi, insanın varlığını sahip oldukları üzerinden tanımlaması, bu duygunun kişinin kendine duyduğu güvenin önüne geçmesi ve diğer insanlara ve canlılara hükmedici davranması şeklinde görülmektedir. Sahip olduklarıyla var olduğunu düşünen insan bunların kaybolmaması için didinip durmakta ve bu süreçte de

tek odaklandığı kendi imkân ve hevesleri olmaktadır. Çevresiyle ilişkileri bencillik, hırs, kıskançlık duyguları altında bozulmakta ve en kötüsü de yaşantısının doğru olduğunu düşünmekte ve bu şekilde ömrünü tüketmektedir. Halbuki asıl değerli olan şey paylaşmak, güven duymak, güven vermek, korumak ve özen ahlakıyla varlığa sahip çıkmaktır.

İnsanın kendisiyle ve diğer varlıklarla kurduğu ilişkide emanet görme yöneliminden ziyade sahip olma yönelimine uygun davranışlar sergilediği görülmektedir. Tabiatıta yaşanan küresel ısınma, canlı türlerinin yok olması, hammadde kaynaklarının azalması, insan yaşamını zorlaştırıcı hale gelen kirlilik, doğaya korunması gereken değerli bir varlık olarak değil de sahip olunması ve ele geçirilmesi gereken bir şey olarak bakıldığıının en büyük göstergeleridir. Ayrıca aile kurumunun gittikçe zayıflaması, şiddetin her türü ile ilişkilerin yaşanamaz hale gelmesi, komşuluk hukukunun yok sayılması, insanları yalnızlığa ve yabancılaşmaya sürükleyen doğal sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu olumsuz tablonun ortaya çıkmasında modernleşmenin, sahip olma duygularını körükleyen bir rol üstlenmiş olmasının etkisi olduğu düşünülmektedir. Nitekim bencilce sadece tüketime ve hazza dayalı bir yaşam algısını besleyen modern yaşam algısı ötekine karşı duyarlılığı göz ardı eden bir yaklaşıma sahiptir. Büyük bir sistemin içinde sahip olma duygusuyla didinip duran insanın bu çarkın içinde olduğunun bile farkında olmaması söz konusudur. Halbuki emanet bilinci ferdi Yaratacısına, kendisine ve diğer varlıklara olan sorumluluğunun farkına varmasını gerektirir. Günümüzde insan sahip olmaya çalıştıklarının kendi ihtiyacı mı yoksa medyanın dayatması mı olduğunu karıştırmış haldedir. Sahip olma duygusu altında kendi kendini kuşatmış, sınırlandırmış, hapsedmiş halde olan insanın gerçek özgürlüğe emanet bilincine sahip olacağı düşünülebilir.

Dini anlayışta diğer varlıklardan farklı olarak insana, yeryüzünü imar etme, adil ve ahlaki ilkelere dayalı toplumsal düzeni kurma görevi verilmiştir. Halife olarak yeryüzünde görevlendirilen insan, bu görevi gerçekleştirirken ihtiyaç duyacağı donanımlarla kuşanmıştır. İnsan ailesinden tüm dünyaya uzanan bir yelpazede emanetlerle karşı karşıyadır.

İnsanda doğal olarak bulunan sahip olma duygusu insana ihtiyaçlarını karşılaması, yaşamını devam ettirmesi için verilmiştir. Yaşamı devam ettirmenin ötesine

geçen sahip olma duygusu her şeye egemen olma, ele geçirme ve hükmetme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çok şeye sahip olarak sürekli tüketerek tatmin arzusu yaşayan insan, kendi benliğinden uzaklaşmakta ve yabancılaşmaktadır. Ruh sağlığı ve yaşam dengesini elde etmek üzerine kuran insan, nesnelere denetimi altına girmektedir. Gücünü sahip olduklarından aldığını düşünen insan, yaşama dair korku ve geleceğe dair kaygı hissetmekte ve insanlara karşı güven duygusunu kaybetmektedir. Güvensizlik nedeniyle başkalarıyla anlamlı ilişkiler kuramayan insan, eksikliğini hissettiği toplumsal destek duygusunu nesnelere sahip olarak gidermeye çalışmaktadır.

Sahip olma yöneliminde insan başta kendi varlığı olmak üzere etrafında bulunan mal, mülk, makam, şöhret gibi şeyleri ele geçirmeye, istediği şekilde kullanmaya yönelirken emanet yöneliminde ise bunların kendisine belli bir süre için verildiği, gerçek sahibinin olmadığını, onlardan gerektiği şekilde istifade etme farkındalığıyla sorumluluk bilinciyle davranmaya yönelmektedir. İnsanın hayata bakışında, kendisiyle ve çevresiyle ilişkisinde sahip olma ve emanet yöneliminin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Emanet yönelimiyle insan hayatındaki varlıkların kıymetini bilme, değer verme bilincine kavuşmaktadır.

İlkokul kademesinden itibaren müfredatta emanet ve devlet malı kavramlarına, Peygamberimiz ve halifeler dönemindeki canlı çevrecilik anlayışına yer verilmesi, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde doğa temalı projelerin gündeme alınması, ödüllü yarışmaların düzenlenmesi gibi çalışmaların erken yaşta emanet görme yöneliminin geliştirilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı tarafından diğer kurumlarla işbirliği içerisinde öğrencilerin doğayla temasını sağlayacak ortamların oluşturulması, öğrencilerin tabiatla yeniden bağ kurmalarına ve çevreye yönelik duyarlılıklarının gelişmesine katkı sağlayacaktır. Çevreye duyarlı teknolojinin geliştirilmesi yönünde devlet tarafından yapılacak teşvikler, mimaride doğa dostu yapılaşmanın tanıtımı ve teşvikinin de doğaya yönelik farkındalık oluşturulmasına olumlu etkide bulunacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak dini, ahlaki ve toplumsal yönüyle emanet, mümin oluşun vasıfları arasında bulunan kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Bugün dünyada yaşanan pek çok sorunun temelinde doğaya emanet bilinciyle yaklaşmaması yatmaktadır. Sevgi, merhamet ve duyarlılık gibi olumlu duygularla mücehhez bir insan profili ortaya çıkartmaya çalışan din, tüm varlığa emanet bilinciyle yaklaşan ve özen ahlakı ile ötekine muamele eden bir

üst bilinç geliştirmeye çalışmaktadır. Bu şekilde yaratılanın yaratandan ötürü sevildiği daha yaşanası bir dünyanın varlığı mümkün hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, Abdullah. “İslam ve Batı Medeniyetinin Hak, Emanet ve Adalet Anlayışları”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2019): 277-312.
- Adıvar, A. R. Arat, A. Ateş, İ. Kafesoğlu, T. Yazıcı, İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 4.bs.1987.
- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. Çev., Şelale Başar, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.
- Akdoğan, Ali. *Kur'an ve Sünnetten Örneklerle Sosyal Ahlak*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Akgüç, Öztin. *Toplumsal Davranışlarda Gerçeği Arayış*. Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1991.
- Akgül, Muhittin. *Kuran İnsan ve Toplum*. İstanbul: Işık Yayınları, 2001.
- Akpolat, Yıldız. “Çevre Kirliliği, Çevre Korunması Kavramlarına 3. Dünya Bilinciyle Bir Bakış”. *Toplum ve Çevre*. Der., Yakın Ertürk. Ankara: Sosyoloji Derneği, 1993: 87-91.
- Akyüz, Ali. *Medeniyet Projesi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.
- Aldemir, Osman. “Kindî'nin Eserlerinde Psikoloji Konuları”. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Altıntaş, Ramazan. *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Aslan, Ömer. “Kur'an'daki Emanet Kavramına Farklı Bir Bakış”. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, 7 (2007): 31-40.
- Atik, M. Kemal. *Kur'an ve Çevre*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Avery, Robert, Serap Bezmez, Anna G. Edmonds ve Mehlika Yaylalı. İngilizce- Türkçe Redhouse Sözlüğü. İstanbul: Sev Matbaacılık Yayıncılık, 27. bs., 1998.
- Aydın, Hayati. *Kuran'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.
- Aydın, Hüseyin. *İnsan Çevre Münasebetine Modern Yaklaşımın Teolojik Kritiği*. Malatya: Nehir Yayınevi, 2003.
- Ayten, Ali. “Sahip Olma” mı, “Emanet Görme” mi? *Din Bilimleri Dergisi*, Samsun:10/2 (2010): 203-223.

- Ayten, Ali. *Doğa Bize Emanet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lugatı, 2. bs., 2006.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lugatı, 4. bs., 2020.
- Başcı, Abdurrahman, İlahi Teklif Açısından Emanet Kavramının İşaret Ettiği Anlamlar, *İğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2022): 51-75.
- Bayrakdar, Mehmet. *İslam ve Ekoloji*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Bayraklı, Bayraktar. *Kur'an Ahlakı*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2011.
- Bilgin, Nuri. *Eşya ve İnsan*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991.
- Bilgiz, Musa. *Kur'an'da İnsanlık Onuru*. Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Bor, Adil. *Kur'an'da Hayvan Hakları*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- Buladı, Kerim. *Kur'an'da Sosyal Dayanışma*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004.
- Bulut, Ali. "Kuran'da Emanet Kavramı". Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2002.
- Canan, İbrahim. *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1995.
- Certel, Hüseyin. *Kur'an'da İnsan*. Isparta: Tuğra Matbaası, 2000.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Paradigma Yayınları, 1997, 2. bs. 1997, s.108.
- Covey, Stephen M. R. ve Rebecca R. Merrill. *Her Şeyi Değiştiren Tek Şey Güven*. İstanbul: Varlık Yayınları, 2010.
- Çağlı, Yusuf Ziya. *Emanet Denilen Fazilet*. Sebilü'r-Reşad, XII. cilt, 298 (1959): 375.
- Çalgan, Mehmet Ali. *Kur'an ve Sünnette İman- Ahlak Bütünlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Çamdibi, Mahmut. *Güzel Ahlak ve İnsan İlişkileri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Çınar, Aliye. *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Çiftçi, Ebuseyif. *İslam'da İsrâf ve Lüks*. Ankara: Elif Matbaacılık, 1972.
- Çitil, Ahmet Ayhan. "Leylâ, Mecnun, Mevlâ ve Tekillik", *Ahlak ve Başkası: Modern Felsefe ve İslam Düşüncesinde Öteki*. Der., Lütfi Sunar ve Selami Varlık. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017:37-60.

- Demir, Recep. “Doyumsuz Tüketim Arzusu ve Çevre Sorununa Kur’an Çerçevesinde Bakış”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1/4 (2012): 1-12.
- Demir, Şehmus. *Dünya ve Ahiret Bütünlüğü*. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2008.
- Doğan, Lütfi. *Sünnetin Işığında İslam Ahlakının Esasları*. Ankara: İslami İlimleri Araştırma ve Yayını Vakfı, 2004.
- Dölek, Adem. *Hadisler Işığında Güvenli Yarınlar*. İstanbul: Çelik Yayınları, 2003.
- Dölek, Adem. *Psikolojik Zaaflar ve Hz. Peygamberden Psikoterapi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021.
- Dönmez, Süleyman. *Emanet Ahlakı Türk Ahlak Felsefesine Giriş*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Durkheim, Emile. *Ahlak Eğitimi*. Çev., Oğuz Adanır, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2004.
- Düzenli, Yaşar. *Kuran Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Erkan, Arif. *El- Beyan Arapça- Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006.
- Fazlıoğlu, İhsan. *Kendini Bulmak*. İstanbul: Papersense Yayınları, 2015.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*. Çev., Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara: 1998.
- Ferry, Luck. *Ekolojik Yeni Düzen*. Çev., Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Fromm, Erich. *Hayatı Sevmek*. Çev., Ali Köse, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1996.
- Fromm, Erich. *Olma Sanatı*. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Fromm, Erich. *Yaşama Sanatı*. Çev., Aydın Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1994.
- Fromm, Erich. *Erdem ve Mutluluk*. Çev., Ayda Yörükkan. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1995.
- Fromm, Erich. *Sağlıklı Toplum*. Çev., Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrıseven, İstanbul: Payel Yayınevi, 1982.
- Fromm, Erich. *Sahip Olmak Ya Da Olmak*. İstanbul: Say Yayınları, 2019.

- Göçen, Gülüşan. “Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi”. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Der. Hayati Hökelekli, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006.
- Göçgün, Önder. *Kültürel Değerler, Sosyal ve Psikolojik Yansımalarla İnsanın Dünyası*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.
- Gölcük, Şerafeddin. *Kuran ve İnsan*. Konya: Esra Yayınları, 1996.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Yer-Su Yayıncılık, 2020.
- Gürsel, Deniz. *Çevresizsiniz*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.
- Hançerlioğlu, Orhan. *İslam İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hayta, Akif. “İbadetler ve Ruh Sağlığı”. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Der. Hayati Hökelekli. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006: 137-180.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013.
- İmamoğlu, Olcay. “Psikolojik Açından İnsan ve Çevre İlişkileri”, *İnsan Çevre Toplum, haz., Ruşen Keleş*, Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- İsfahânî, Ragıb. *Müfredat*. Çev., Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- İşcan, M. Zeki. “Kur’an-ı Kerim’de Emanet Kavramı ve Bu Çerçeve de Hz. Peygamber’in Örnek Oluşu”. *Ekev Akademi Dergisi*, 1/1 (1997): 129-143.
- Kalaycıoğlu, Sibel. “Çevre Sorunlarına Sosyolojik Bir Bakış”. *Toplum ve Çevre*. Der., Yakın Ertürk, Ankara: Sosyoloji Derneği, 1993.
- Kanar, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları, 2003, s.318.
- Kara, Mustafa. *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur’an Kıssaları*. İstanbul: Üniversite Yayınları, 2018.
- Kara, Necati. *Bir İletişim Aracı Olarak Kur’an’da Beden Dili*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2004.
- Karaağaç, Muhammet. *Tefsir Literatüründe Kur’an ve Sağlık*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Karaca, Faruk. *Yabancılaşma ve Din Dinsel Yabancılaşmanın Sosyal Psikolojik Analizi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021.

- Karagöz, İsmail ve İbrahim Paçacı. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karagöz, İsmail. *Allah Kelamı Kur'an'ın Hedefi Örnek Müslüman Örnek Toplum*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Karagöz, İsmail. *Kur'an'dan Öğütler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Karakaş, Vehbi. *Kuran ve Hadisler Işığında Emanet*. İstanbul: Zafer Yayınları, 1995.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007.
- Karlı, İlyas. *Türkçe-Arapça Sözlük*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 5. bs., 2010.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*. İstanbul: İzci Yayınları, 1997.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kuran'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Yalınkurt Yayınları, 1997.
- Kaval, Musa. Tüketim Kültürü ve Tasavvufi Zühd Geleneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/1 (2019): 151-166.
- Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı. *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005.
- Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı. *Çevre Bilim*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1993.
- Kesgin, Ahmet. *Endüstriyel Siyaset ve Ahlak*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2019.
- Khalid, Fazlun ve Joanne O'Brien. *İslam ve Ekoloji*, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: İğdaş Yayınları, 1997.
- Kırca, Celal. *Kur'an ve Sosyal Hayatımız*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Kindi, Yakub bin İshak. *Üzüntüden Kurtulma Yolları*. Çev., Mustafa Çağrıncı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Koçak, Muhammet. "İslam Düşüncesinde Varlık ve Yaşam Değeri Açısından İnsan". Doktora Tezi., Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Köknel, Özcan. *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1996.
- Köktaş, Yavuz. *Hayata Dair 40 Hadis 40 Yorum*. Rağbet Yayınları, İstanbul: 2013.
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2014.

- Kula, Naci. “Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Dini Değerlerin Önemi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2015): 203-226.
- Kula, Naci. “Kur’an Işığında İnsan- Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 9 (2000), 361-376.
- Kula, Naci. *Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi*. Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri/ cilt 1, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 15-16 Mayıs 2008, İstanbul.
- Kumaş, Salih. *Rızık Ahlakı -İş Hayatına Dair 40 Altın Kural*. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2019.
- Kurt, Abdurrahman. *İslam Çalışma Ahlakı*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Kurt, Abdurrahman. *İslam’ın İlk Dönemlerinde İmanın Toplumsal Yansıması*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Kurt, Fatih. *Kur’an’da Sorumluluk Bilinci*. Haz., Ali Aygün. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Kurtubi. *El Camiu Li Ahkami’l-Kuran*. Çev., M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2002.
- Kutluer, İlhan. *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. Çev., Okhan Gündüz, İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2001.
- Mellor, Mary. *Feminist, Yeşil Bir Sosyalizme Doğru*. Çev., Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.
- Mevdûdî, Ebü’l-A’lâ, *Tefhimu’l Kur’an*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.
- Morrisson, A. Cressy. *İnsan, Kainat ve Ötesi*. Çev., Bekir Topaloğlu, İstanbul: Hareket Yayınları, 1972.
- Nasr, Hüseyin. *İnsan ve Tabiat*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. “İslam, Günümüz İslam Dünyası ve Çevre Krizi”, *İslam ve Ekoloji: Bahşedilmiş Bir Emanet*, Der. Richard C. Foltz, Frederick M. Denny ve Azizhan Baharuddin; Çev., Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2007.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı*. Çev., Ali Ünal, İstanbul: İnsan Yayınları, 1984.

- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslam'ın Kalbi*. Çev. Ahmet Demirhan, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Makaleler-1*. Çev., Şahabeddin Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Tabiat Düzeni ve Din*. Çev., Latif Boyacı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Nazlıoğlu, Meral. "Toplum ve Çevre". *Toplum ve Çevre*. Der., Yakın Ertürk, Ankara: Sosyoloji Derneği, 1993: 67-78.
- Necati, Muhammed Osman. *Hadis ve Psikoloji*. Çev., Mustafa Işık, Ankara: Fecr Yayınları, 2000.
- Oktaç, Ayşe Sıdıka. "Bireyden Aileye Aileden Topluma Sadakat ve Güven". *Sadakat ve Güven Bağlamında Aile*. Der., Fatih Kurt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019: 103-123.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Öz, Nedim. *Ailenin Çözülmesi Süreci Olarak Boşanma Olgusu ve Din: Sosyolojik Bir Yaklaşım (Kilis İli Örneği)*. Doktora Tezi., Çukurova Üniversitesi, 2019.
- Özbay, Ahmet. *Kuran-ı Kerime Göre Bencillik ve Diğererkâmlık*. Haz. Ali Akpınar, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Özbay, M. Haluk ve Şenol Göka. *Her Halde İnsan*. Ankara: Elips Kitap, 2004.
- Özcan, Zeynep. "Birlikte Yaşamamanın İmkânı Olarak Öteki"yi Anlamak". Hz. Peygamber İle Birlikte Yaşama Hukuku Kutlu Doğum Sempozyum Bildirileri, (Mardin, 17-19 Nisan 2015) Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Özcan, Zeynep. *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020.
- Özdemir, İbrahim. "Kuran Perspektifiyle Bir Çevre Etiği Anlayışına Doğru". *İslam ve Ekoloji: Bahşedilmiş Bir Emanet*. Der. Richard C. Foltz, Frederick M. Denny, Azizan Baharuddin; Çev., Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2007.
- Özdemir, İbrahim. *Yalnız Gezegen*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001.
- Özdenören, Rasim. *Yaşadığımız Günler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Özodaşık, Mustafa. *Modern İnsanın Yalnızlığı*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınevi, 2001.
- Özsoy, Ömer ve İlhami Güler. *Konularına Göre Kur'an: Sistematik Kur'an Fihristi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.

- Parlatır, İsmail, Nevzat Gözaydın ve Hamza Zülfikar. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 8.bs. 1988.
- Pehlivan, Rauf. *Peygamberimizin Öğrettiği Sevgi ve Saygı*. İstanbul: Motif Yayınları, 2010.
- Sancaklı, Saffet. “Çevrenin Korunması Bağlamında Hz. Peygamber’in Hayvan Haklarına Verdiği Önem ve Değerin Analizi”. Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri/ cilt 1, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mayıs 15-16 Mayıs 2008, İstanbul.
- Sayar, Kemal. “Komşunun Sesi”. *İnsani Sorumluluk Komşuluk*. Der., İsmail Derin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013:17-21.
- Sayar, Kemal. *Biraz Yağmur Kimseyi İncitmez*. Haz., Fahrünnisa Erdem. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Sayar, Kemal. *Kendine İyi Bak*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Sayar, Kemal. *Olmak Cesareti*. İz Yayıncılık, İstanbul: 1997.
- Sayar, Kemal. *Özgürlüğün Baş Dönmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.
- Sayar, Kemal. *Ruhun Labirentleri*. Ufuk Kitapları, İstanbul: 2003.
- Sert, Hüseyin Emin. *Kur ’ân ’da İnsan Tipleri ve Davranışları*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2004.
- Seyyar, Ali. *Ahlak Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2003.
- Shostrom, Everett L. *Kendisi Olamayan İnsan Berberi İçin Yalnızca Bir Kelledir*. Çev. Kağan Kocatepe, Kuraldışı Yayınları, İstanbul: 1997.
- Şentürk, Habil. “Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/1 (2008): 218-228.
- Şentürk, Habil. *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Şeriati, Ali. *Kendisi Olmayan İnsan*. Çev., Ejder Okumuş, Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Şişman, Nazife. *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Taberî. *Taberî Tefsiri*. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Ümit Yayıncılık, 1995.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Dili*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Tarhan, Nevzat. *Güzel İnsan Modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Taylor, Charles. *Modernliğin Sıkıntıları*. Çev., Uğur Canbilen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1955.
- Tokmakoglu, Gürsel. *Benlik, Bilinç ve Vicdan*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Tokmakoglu, Gürsel. *Muttaki*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Toksarı, Ali. Emanet. TDV İslam Ansiklopedisi, 11. cilt, 1995.
- Tolle, Eckhart. *Var Olmanın Gücü*. Çev., Handan Ünlü Haktanır, İstanbul: Diyojen Yayıncılık, 2019.
- Topaloğlu, Bekir. Mü'min. TDV İslam Ansiklopedisi, 31. cilt, 2006.
- Topçu, Nurettin. *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Turgay, Nurettin. *Kur'an'da Mal Kavramı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2006.
- Turgay, Nurettin. *Kuran Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Türkeri, Mehmet. *Etik Bilinç*. İstanbul: Lotus Yayınevi, 2019.
- Türkmen, Sabri. *İslam'da Komşuluk*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2016.
- Türkmen, Sabri. *Müslüman ve Komşuları*. İstanbul: Esra Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. *İslam'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*. İstanbul: Sufi Kitap, 2018.
- Uludağ, Süleyman. *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Uslu, İbrahim. *Çevre Sorunları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Ünal, İbrahim. *Çevre İslam ve İnsan*. İstanbul: Gençlik Yayınları, 1994.
- Ünverdi, Mustafa. *Çevre Sorumluluğunun Teolojik Gereklere*. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (2013): 189-221.
- Vatandaş, Celalettin. "Kadim Zihniyetten Modern Zihniyete Değişimin Bir Örneği Olarak Emanetten Mülke", *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet* (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına). Haz. Fikret Karaman, İnönü Üniversitesi Yayınları, Ankara: 2019: 202-222.
- Yaran, Cafer Sadık. *İslam Çevre Etiğinin 4 Kuramı ve 8 İlkesi: Hiyerarşik Bir Sınıflandırma Denemesi*, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri

Metinleri/ cilt 2, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 15-16 Mayıs 2008, İstanbul.

Yaran, Cafer Sadık. *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlaki Erdemler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

Yaran, Rahmi. "İmkan-İhtiyaç Dengesi". *Kainattan Sorumluyuz*. İstanbul Müftülüğü Kültür Yayınları, 4 (2008): 20-23.

Yazçıçek, Ramazan. *Haset*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2014.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1942.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2000.

Yıldırım, Münir. *Çevre ve Din Kutsalın Tabiattaki Formları*. Haz. Asım Yapıcı, Adana: Karahan Kitabevi, 2016.

Yıldız, İbrahim. "Kur'an'a Göre İlahi İmtihan Bağlamında Çocuk". Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Peygamberimiz ve Çocuk, Diyanet İşleri Başkanlığı, 6-8 Kasım 2020.

Yiğit, Yaşar, "Komşuluğun İman Ekseninde Okunuşu", *İnsani Sorumluluk Komşuluk*. Der., İsmail Derin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, s.33-41.

Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978.

Yörükoğlu, Atalay. *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yayınları, 1997.

Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları*. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1989.

ÖZGEÇMİŞ

Nalan BÜLBÜLER Anadolu Üniversitesi İlahiyat Bölümünü bitirdikten sonra 2012 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne dikey geçiş yaparak 2015 yılında lisans eğitimini tamamladı. 2016 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak atandı ve halen görevine devam etmektedir. 2020 yılında Karabük Üniversitesi'nde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Değerler (Disiplinlerarası) Yüksek Lisans Programını kazandı ve eğitimine aktif öğrenci olarak devam etmektedir.